

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

SAİD NURSÎ VE MUSTAFA SABRÎ EFENDİ'NİN
KADER GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Metin ŞENCAN

ŞANLIURFA - 2017

**T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI**

**SAİD NURSÎ VE MUSTAFA SABRÎ EFENDİ'NİN
KADER GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Metin ŞENCAN

**Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Veysel KASAR**

ŞANLIURFA - 2017

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 115203002 numaralı Metin ŞENCAN'ın hazırladığı "Said Nursi ve Mustafa Sabri Efendi'nin Kader Görüşlerinin Karşılaştırılması" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 28/06/ 2017 tarihinde, saat 10:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

28/06/2017

(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Veysel KASAR

Üye

Doç. Dr. Hüseyin AKPINAR

Üye

Yrd. Doç. Dr. Hacer ŞAHİNALP

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

24.08/2017

Prof. Dr. Abdullak ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı- **Metin Şencan**

Öğrenci Numarası-**115203002**

Enstitü Anabilim Dalı-**Temel İslam**

Bilimleri

Programı-**Yüksek Lisans**

Başlık (Türkçe) **Said Nursi ve Mustafa**

Sabri Efendinin Kader Görüşlerinin

Karşılaştırılması

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen **Said Nursi ve Mustafa Sabri Efendinin Kader Görüşlerinin Karşılaştırılması** çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **118** sayfalık kısmına ilişkin, **22 /05/2017** tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı **% 18** 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığımı ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarım bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağımı gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

22./05/2017

Hazırlayan Öğrencinin
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım **22./05 /2017**

Yard. Doç. Dr.Veysel KASAR

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

(İmzası)

ÖNSÖZ

Kader, Allah'ın kâinatta olmuş ve olacak her şeyi ezelden bilip, takdir etmesi ve levh-i mahfuzunda yazmasıdır. İrade, insanın sorumluluğunun başladığı alan olması yönüyle kader meselesinde önemli bir diğer kavramdır.

Kader ve irade kavramları, diğer iman esaslarında da olduğu gibi Ehl-i Sünnet çizgisinde anlaşılabilmesi durumunda insanı İslâm'ın hoş karşılamayacağı isyancı ve ümitsiz bir hale düşürebilir. Bu negatif hal içerisinde olmak, bireysel ve toplumsal olumsuzluklara sebebiyet verebilir. Bazı insanlar günahlarını ve dini yükümlülüklerindeki eksikliklerini kadere atabilir ve kendini yanlış düşünce sonucunda güvende hissedebilir ya da yapmış olduğu güzel davranışları kendi iradesinden zannedip bencilliğine sebep olabilir. İşte tam bu noktada kader ve irade kavramlarını doğru anlamak kişiyi yanlış fikir ve davranış sahibi olmaktan kurtarır.

Kadere iman eden kederden kurtulur. Hikmetin ve rahmetin tayin ettiği sınırlar içerisinde hayatını sürdüren her varlık mutlu olur, üzüntü yaşamaz. Kaderin her şeyi güzeldir. Kaderin koyduğu kalıpların dışına çıkma isteği yok olma sebebidir. Kalp için en iyi çalışma şekli şu an takdir edilen şeklidir. Bunu beğenmeyip değiştirmeyi istemek ölmek demektir. Her varlık için en uygun program, kaderden kendisi için çizilen programdır.

İman esasları birbirine zincir halkaları gibi iç içe bağlanmıştır. Biri, diğeri olmadan düşünülemez. Allah'a peygambere inanıp da kadere inanmamak iki dünya için kurtuluş sebebi olamaz.

Kelâm ilminin temel olarak iki amacı vardır:

Birincisi imana ait bir konuyu Ehl-i Sünnet çizgisinde anlatmak. İkincisi de imana ait şüpheleri gidermek ve gelebilecek itiraz ve karalamaların önüne geçmektir. Kelâm ilminin bu iki amacına da hizmet etmek maksadıyla önemini hep korumuş kader inancını çalışmamıza konu ettik.

Kelâm alanında allame olan Sa'düddin et-Taftazânî'nin (1322-1390) bu güç konuyu ancak uzmanların anlayabileceği bir seviyede anlattığını nakleden yirminci asrın alimlerinden Bediüzzaman Said Nursî (1878-1960) ise, kendisinin iki sayfada ve herkesin anlayabileceği seviyede anlattığını iddia eder. Böylesine zor bir konuda

böylesine ciddi bir iddia araştırmamıza yön verdi ve kader konusuna Bediüzzaman Said Nursî'in görüşleri kapsamında bakmaya karar verdik. Aynı zamanda hem doğum hem de vefat tarihleri neredeyse aynı olan, son Şeyhülislâm ve son Osmanlı dini düşüncesinde kendinden çokça bahsettiren Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) ile de karşılaştırarak çalışmamıza sınır verdik.

Böylece tezimizin konusu "Said Nursî ve Mustafa Sabri Efendi'nin Kader Görüşlerinin Karşılaştırılması" olmuştur.

Tez konusunun belirlenmesi, kaynak tespiti ve okunup değerlendirilmesi noktasında emeği geçen kendine özgü samimiyetiyle hep yanımda olan Yrd. Doç. Dr. Veysel Kasar hocama, Yrd. Doç. Dr. Cüneyt Gökçe'ye, kardeşlerime, eşime ve oğluma ve ayrıca teknik açıdan tezimi inceleyen Prof. Dr. Esra Siverekli'ye teşekkürü bir borç bilirim. Yapılan çalışmanın kelâm ilmine katkıda bulunması temennisiyle...

Metin ŞENCAN

ŞANLIURFA- 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	V
TABLO LİSTESİ.....	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
GİRİŞ	1
1. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSÎ VE KADER MESELESİNE BAKIŞI	4
1. 1. Hayatı	4
1. 2. Eserleri	6
1. 3. Bediüzzaman Said Nursî'nin Kadere Dair Görüşleri	12
1. 3. 1. Varlıkta Takdir/Kader'in Delilleri	12
1. 3. 2. İnsan - Kader İlişkisi	14
1. 3. 3. İman Esası Olarak Kader	17
1. 3. 4. Kader ve Kötülük Problemi	20
1. 3. 5. Sebep - Sonuç İlişkisi Açısından Kader	27
1. 3. 6. Kader'in Hayır ve Hasenâtla İlişkisi	31
1. 3. 7. Kader ve Cüz'î İradenin Bağdaştırılması	34
A. Kader, Cüz-i İrade ve Kâinattaki Düzen İlişkisi	34
B. Allah'ın İlim Sıfatı ve Kaderle İlişkisi	35
C. Sebep- Sonuç ve Kader İlişkisi	37
D. İnsanın Tercih / Cüz'î İrade	39
E. Kalplerin Mühürlenmesi	42

2. MUSTAFA SABRİ EFENDİ VE KADER MESELESİNE BAKIŞI.....	51
2. 1 Hayatı	51
2. 2 Eserleri	52
2. 3 Mustafa Sabri Efendi'nin Kader'e Dair Görüşleri	54
2. 3. 1 Giriş	54
2. 3. 2 Kaderle İlgili Bazı Ayet ve Hadîslere Bakışı	58
2. 3. 3 Kader'de Anahtar Kavram; Cüz'î İrade	61
2. 3. 4 Kaderîler	69
2. 3. 5 Ezeli İlim	69
2. 3. 6 İhtiyarî Fiillerin Sebebe İhtiyacı	71
2. 3. 7 Kulların Fiillerinden Mes'ul Olması	74
2. 3. 8 Kaza ve Kader Akîdesinin İnsan Hayatına Etkisi	76
3. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSÎ VE MUSTAFA SABRİ EFENDİ'NİN KADER GÖRÜŞLERİNİN AYNI TABLOLARDAN KARŞILAŞTIRILMASI	80
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR

çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
v.	: Vefatı
v. d.	: Ve diğerleri
ed.	: Editör
B.	: Baskı
C.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
A. Ü. İ. F. D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
D. E. Ü. İ. F. D.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H. Ü. İ. F. D.	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
O. M. Ü. İ. F. D.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A. Ü. S. B. E.	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
F. Ü. S. B. E.	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
M. Ü. S. B. E.	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
S. Ü. S. B. E.	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
H. V. İ. A. H.	: Hayrat Vakfı İlmi Araştırma Heyeti
R. N. E.	: Risale-i Nur Enstitüsü
D. İ. B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
T. D. V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
M. Ü. V.	: Marmara Üniversitesi Vakfı
O. A. V.	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Mezheplere mensubiyet.....	80
Tablo 2. Cüz'î irade ve tercih.....	81
Tablo 3. Hidayet, hayır ve güzelliklerin yaratılması.....	82
Tablo 4. Kader ve insanın sorumlu oluşu.....	83
Tablo 5. İnsan iradesinin itibarî oluşu.....	84
Tablo 6. İlim malum ilişkisi.....	85
Tablo 7. İnsanın meşîeti.....	86
Tablo 8. İnsan iradesinin hâdis veya itibarî oluşu.....	87
Tablo 9. İnsan iradesinin mahluk veya gayrı mahluk oluşu.....	88
Tablo 10. Sebepsiz tercih meselesi.....	89
Tablo 11. Allah'ın insan iradesine müdahale şekli.....	90
Tablo 12. İnsan iradesi ve sebepler.....	91
Tablo 13. İnsanın iradesini kendisinin hissetmesi.....	92
Tablo 14. İnsan iradesi ve çalışmak.....	93
Tablo 15. Allah'ın ezeli ilmi ve insan iradesi.....	94
Tablo 16. Kader inancı ve insana olan etkisi.....	95
Tablo 17. İnsan iradesine Allah'ın iradesinin tabi olması.....	96

ÖZET

SAİD NURSÎ VE MUSTAFA SABRİ EFENDİ’NİN KADER GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bediüzzaman Said Nursî (1878-1960) ile çağdaşı Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) de geçmiş ilim adamlarında olduğu gibi kader konusunda görüşlerini anlattıkları eserler yazmıştır. Anlaşılması ve anlatılması oldukça zor olan kader meselesini, hem doğum hem de vefat tarihleri birbirine yakın olan Bediüzzaman Said Nursî ile son Osmanlı dini düşüncesinde kendisinden çokça bahsettiren son Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi’nin görüşleri merkezli incelemeye karar verdik.

Böylece tezimizin adı, “Said Nursî ve Mustafa Sabri Efendi’nin Kader Görüşlerinin Karşılaştırılması” olmuştur.

Konunun çalışılması sırasında, Mustafa Sabri Efendi’nin kadere dair gelgitlerden sonra son görüşlerini topladığı Türkçe’ye İsa Doğan tarafından “İnsan ve Kader” olarak tercüme edilen, “*Mevkifu’l- Beşer Tahte Sultani’l- Kader*” isimli Arapça eserinden istifade edilmiştir.

Bediüzzaman Said Nursî’nin görüşlerinde ise, bir öncelik ve sonralık olmayıp entegre bir sistem olduğu için bütün eserlerinden konuyla alakalı yerler taranmıştır.

Tezimizde her iki alimin de kader görüşü noktasında, Kelâm ilmi içerisindeki konumlarının, bu ilme katkılarının ve aralarındaki görüş farklılıklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Tezimizin neticesinde bulgusal olarak Şeyhülislâm, kader meselesinde cebirden kurtulamayan görüşleriyle, Bediüzzaman ise Ehl-i Sünnet’in ana gövdesi içerisinde Mâturîdiyye ve Eş’ariyye ekollerini birleştirir tarzda karşımıza çıkmıştır.

Şeyhülislâm, açıkça kendisinin Eş’ariyye olduğunu ifade etmiş fakat görüşleriyle cebirden kurtulamamıştır. Şeyhülislâm kader konusunda Müslümanları doğru inanca sevk etmeye çalışmış, fakat anlaşılması zor görüşleri ile bu amacına hizmet edememiştir.

Anahtar sözcükler: Mâturîdiyye, Eş’ariyye, Mu’tezile, Cebriye, Kader, İrade, Kesb, Meyelân, Bediüzzaman Said Nursî, Mustafa Sabri Efendi.

ABSTRACT

THE COMPARATIVE SENSE OF THE DIVINE DETERMINING OF SAİD NURSÎ AND MUSTAFA SABRİ EFENDİ

Bediüzzaman Said Nursî (1878-1960) and his contemporary Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) have also written books on the divine determining like the past scientists. We have decided to examine the matter of the divine determining, that is hard to understand and to express, at the core of the thoughts of Bediüzzaman Said Nursî and Mustafa Sabri Efendi, who is the last shaykh al-İslâm and who was mostly mentioned in the Ottoman religious thinking, whose birth and death dates are close.

So the name of our thesis have been "The Comparative Sense Of The Divine Determining of Said Nursî and Mustafa Sabri Efendi"

While studying the subject, we have made use of the Arabic book, "*Mevkîfu'l- Beşer Tahte Sultani'l- Kader*", in which Mustafa Sabri Efendi collected his last thoughts after being in two minds about the divine determining and which is translated into Turkish as "İnsan ve Kader" by İsa Doğan

As to the thoughts of Bediüzzaman Said Nursî, as there is no particular sequence and it is an integrated system, the related parts from all of his books were scanned.

In our thesis it is aimed to establish both of the scholars' position in ilm al kalam, their contributions to this science, and differences of view between them, in relation to fate.

As a result of our thesis, Shaykh al-İslâm have confronted us by his thoughts that cannot be freed from Cebriye, as to Bediüzzaman Said Nursî confronts us with a style that combines Maturidi and Ash'ari schools within the main body of Ehl-i Sunnah.

Keywords: Maturidiyye, Ash'ariyye, Mu'tazila, Cebriye, Divine Determining, Power of Choice, Acquisition, Propensity, Bediüzzaman Said Nursî, Mustafa Sabri Efendi.

GİRİŞ

Kader inancı diğer iman esaslarıyla bağlantılı olması yönüyle üzerinde fikir yürütmek kolay değildir. Kader inancının anlaşılması ve anlatılmasından kaynaklanan problemlere, her kesimden insan; filozoflar, teologlar, psikologlar ve daha farklı disiplinler üzerine araştırma yapanlar zihin yormuştur.

Kelâm ilminin önemli simalarından, Sa'düddin et-Taftazani (1322-1390) de kaderle ilgilenmiştir. Görüşlerini karşılaştırmalı olarak ele aldığımız Bediüzzaman Said Nursî (1878-1960) Sa'düddin et-Taftazani'nin bu problemi halkın anlayabileceği bir üslupta değil, ancak kelâm ilmine vakıf kimselerin anlayabilecekleri seviyede, kırk elli sayfalık bir kitapçıkta anlattığını nakleder ve kendisinin ise, kader meselesini herkesin anlayabileceği seviyede anlattığını iddia eder.¹ Zor bir konuda böylesine ciddi bir iddia, bizim araştırmamıza yön verdi. Doğum ve vefat tarihi ile Bediüzzaman'a muasır olan, sürgünlü bir hayat geçiren ve hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Dönemini gören Osmanlı Devleti'nin son Şeyhülislâmı² Mustafa Sabri Efendi'nin (1869-1954) görüşleri de araştırmamıza sınır verdi.

Böylece tezimizin adı, "Said Nursî ve Mustafa Sabri Efendi'nin Kader Görüşlerinin Karşılaştırılması" olmuştur.

Tezimizin birinci bölümünde Bediüzzaman Said Nursî'nin kadere dair görüşleri şu başlıklar altında incelenmiştir:

İnsan - Kader İlişkisi

İman Esası Olarak Kader

Varlıkta Takdir'in/Kader'in Delilleri

¹ "Sırr-ı kader ve cüz-i ihtiyarînin hâllî için, koca Sa'd-ı Taftazanî gibi bir allâme, kırk elli sayfada, meşhur Mukaddemât-ı İsnâ Aşer namıyla Telvih nam kitabında ancak hâlettiği ve ancak havassa bildirdiği aynı mesâilî, kadere dair olan Yirmi Altıncı Sözde, İkinci Mebhasın iki sayfasında tamamıyla, hem herkese bildirecek bir tarzda beyanı..." (Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat*, 1.B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2005, s. 632-633)

² Son şeyhülislam Medeni Mehmet Nuri Efendi'dir. Mustafa Sabri Efendi Osmanlı'nın sondan bir önceki şeyhülislamdır. Ancak halk arasında Mustafa Sabri Efendi son şeyhülislam olarak bilinir. (Mehmet Nam, "Son Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye Göre Din-Devlet-Hilâfet İlişkisi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 16, 2011, s. 298)

Kader ve Kötülük Problemi

Sebeup – Sonuç İlişkisi Açısından Kader

Kader'in Hayır ve Hasenâtla İlişkisi

Kader ve Cüz-i İradenin Bağdaştırılması

Kader, Cüz-i İrade ve Kâinattaki Düzen İlişkisi

Allah'ın İlim Sıfatı ve Kader İlişkisi

Kalplerin Mühürlenmesi.

Mustafa Sabri Efendi'nin kadere dair görüşleri ise, şu başlıklar altında incelenmiştir:

Kaderle İlgili Bazı Ayet ve Hadîslere Bakışı

Kader'de Anahtar Kavram; Cüz' î İrade

Kaderîler

Ezelî ilim

İhtiyari Fiillerin Sebebe İhtiyacı

Kulların Fiillerinden Mes'ul Olması

Kaza ve Kader Akidesinin İnsan Hayatına Etkisi.

Konunun çalışılması sırasında, Mustafa Sabri Efendi'nin kadere dair görüşlerinde bazı gelgitler³ yaşadığı anlaşılmaktadır. Mustafa Sabri Efendi sonraki dönemlerde bu temel problemle ilgili görüşlerini Türkçe'ye İsa Doğan tarafından “İnsan ve Kader” adı ile tercüme edilen “*Mevkıfu'l- Beşer Tahte Sultani'l- Kader*” isimli Arapça kitabında toplamıştır. Biz de çalışmamızda bu eserini esas aldık.

Mustafa Sabri Efendi ile görüşlerini karşılaştıracığımız Bediüzzaman Said Nursî'nin görüşlerinde ise bir bütünlük dikkat çeker. Bediüzzaman Said Nursî'nin ilk ve son eserlerinde öncelik ve sonralık olmayıp entegre bir sistem⁴ vardır. Bu entegre

³ Kulların fiilleri konusunda başta Mâturîdî görüşüne sahip olmasına rağmen, daha sonradan insanın irade açısından icbar altında bulunduğunu savunan Eş'ari görüşü tercih ettiğini söyler. (Emine Öğük, “Mustafa Sabri Efendi'nin Kader Hakkındaki Görüşlerinin Tahlili” , Çorum Çağrı Eğitim Vakfı, *İslâmî İlimler Dergisi*, S. 2, Güz, 2014, s. 130)

⁴ Bünyamin Duran, *İslam Düşünce Geleneğinde Bediüzzaman'ın Yeri*, İstanbul, R. N. E. - Yeni Asya Neşriyat, 2004, s. 141-143

sistem sebebiyle Bediüzzaman Said Nursî'nin eserlerinden konuyla ilgili yerler taranıp ve bu fikirler çalışmamızda uygun başlıklar altında incelenmiştir. Aynı dönemlerde yaşamış, Mustafa Sabri Efendi ve Bediüzzaman Said Nursî'ye ait kaderle ilgili görüşlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesinin, bu iki önemli alim arasında olduğu gibi başkaları arasında da yapılması mümkün ve muhtemeldir. Karşılaştırmalı araştırmalara katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

1. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ ve KADER MESELESİNE BAKIŞI

1.1. Hayatı

Kendi zamanının nadidesi manasındaki ünvanın sahibi Bediüzzaman'ın, asıl ismi Said'tir.⁵ Türk ve Kürt lisanları ile konuşan, Arapça ve Farsça ile okuyup yazan Said'in babasının ismi Mirza, annesinin ismi Nuriye'dir. Doğum tarihi rumî 1293'tür.⁶ Doğum yeri Bitlis ilinin Hizan ilçesine bağlı İsparit Nahiyesinin, Nurs köyüdür. Bundan dolayı Nursî olarak anılmaktadır.

Bediüzzaman Said Nursî, ilk eğitime ağabeyinden aldığı dersler ile başladı. Kur'an'ın hatminden sonra Arapça'nın sarf ve nahiv kitaplarından izhar kitabına kadar okudu.⁷ 1891 yılında Molla Said Erzurum'da Şeyh Muhammed Celâlî Hazretleri'nin yanında eğitime başladı. Bu eğitim sadece üç ay sürmüştür. Molla Said bu üç ay zarfında henüz on dört yaşındayken, Şark medreselerinde yirmi senede okutulan bütün kitapları ve farklı ilimleri tamamlamış ve kendisine icazet verilmişti.⁸

Molla Said eğitime devam etmek için Van'a gitti. Van'da kaldığı on beş senelik süre içerisinde eğitiminin yanı sıra irşat amacıyla aşiretleri de gezdi. Van'da bulunduğu esnada, ilm-i kelâm'ın eski tarzının bu asrın şüphe ve vesveselerine yeterli gelmediğini düşünerek tarih, coğrafya, matematik, felsefe gibi fenlerde ders almaksızın bilgi elde etti.⁹

1907 yılında Van merkez olmak üzere din ilimleriyle fen ilimlerinin beraber okutulacağı "medresetü'z-zehrâ" isimli eğitim projesini anlatmak üzere İstanbul'a

⁵ Abdülkadir Harmancı, *İlm-i Kelam ve Risale-i Nur*, 1. B. , İstanbul, R. N. E. Yayınları, 2000, s. 18

⁶ Bediüzzaman'ın hayatını konu edinen kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili farklı bilgiler vardır. Bu durum Osmanlı döneminde kullanılan takvimlerin çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Kaynaklarda Rumî 1293, Hicrî 1295 tarihleri geçmektedir. Bu iki tarih miladî olarak 1878 yılının 5 Ocak -12 Mart tarihleri arasında birleşmektedir. Bu nedenle en doğru tarih olarak 1878 yılı ileri sürülmektedir. (R. N. E. , "Bediüzzaman Hangi Tarihte Doğdu?", *Köprü Dergisi*, S. 70, Bahar, 2000, s. 211; Sinan Özyurt, *Bediüzzaman Said Nursî'nin İtikadi-Siyasi İslam Mezheplerine Bakışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M. Ü. S. B. E. , İstanbul, 2010, s. 1; Harmancı, s. 17)

⁷ Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursî ve İlmi Şahsiyeti*, 1. B. , İstanbul, O. A. V. , 2013, 1, s. 226

⁸ Akgündüz, s. 226-227

⁹ Müküslü Hamza, *Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin Tercüme-i Halinden Bir Hülasasıdır*, İstanbul, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1918, s. 6

gitti.¹⁰ 1911 yılında Şam'a gitti ve Şam Emeviyye Camiinde, içinde yüz kadar alim bulunan yaklaşık 10 bin kişilik cemaate Müslümanların maruz kaldığı sıkıntılardan kurtulabileceği reçeteleri ihtiva eden bir hutbe verdi.¹¹

Bediüzzaman Said Nursî, 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'na¹² talebeleriyle birlikte gönüllü olarak, alay kumandanı vasfıyla Kafkas Cephesinde katılmış¹³ savaş sırasında Bitlis'te yaralanarak Ruslar'a esir düşmüştür.¹⁴

Esaretten kurtulduktan sonra İstanbul'a geldiği (1918) bu dönemde Mehmet Akif Ersoy (v. 1936), Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1942), Ferid Kam (v. 1944), İzmirli İsmail Hakkı (v. 1946) ve Mustafa Sabri Efendi (v. 1954) gibi dönemin meşhur ilim adamlarının da vazife aldığı Darü'l- Hikmeti'l- İslâmiye'de görev yaptı.¹⁵ 1922 yılına kadar bulunduğu İstanbul'dan ayrılarak Ankara'ya meclise geldi. 1923 yılında ise Ankara'dan ayrılarak Van'a gitti.¹⁶

Cumhuriyetin ilanından (1923) sonra, 1925 ile 1950 tarihleri arasında Burdur, Barla (Isparta), Eskişehir, Kastamonu, Denizli ve Emirdağ (Afyon) illerinde sürgün ve hapis hayatı yaşamıştır. Sürgün hayatı boyunca asayişten yana olmuştur.¹⁷

Evlenmemiştir. Risale-i Nur olarak bilinen eserleri yaklaşık olarak 6000 sayfa civarındadır. 1960 yılında Şanlıurfa'da vefat etmiştir.¹⁸

Bediüzzaman Said Nursî, tezimizde karşılaştırmasını yapacağımız Mustafa Sabri Efendi hakkında şu ifadeyi kullanmaktadır:

¹⁰ Bediüzzaman Said Nursî, *Tarihçe-i Hayat*, 1.B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2007, s. 83; Necip Fazıl Kısakürek, *Bediüzzaman Said Nursî*, 2. B. , İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2013, s. 16

¹¹ Özyurt, s. 72, 73

¹² Abdülmecid Nursî, *Hatıra Defteri*, s. 17; Akgündüz, s. 898

¹³ Abdurrahman, *Bediüzzaman'ın Tarihçe-i Hayatı*, İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası, 1919, s. 36; Akgündüz, s. 904

¹⁴ Necmeddin Şahiner, *Son Şahitler Bediüzzaman Said Nursî'yi Anlatıyor*, İstanbul, Nesil Yayınları, 2005, C. 1, s. 81

¹⁵ Sadık Albayrak, *Son Devrin İslam Akademisi Dârü'l- Hikmeti'l- İslâmiye*, 4. B. , İstanbul, İz Yayınları, 1998, s. 202-203

¹⁶ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 2, - Bediüzzaman Said Nursî -*, 4. B. , İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014, s. 980

¹⁷ Eşref Edip, *Said Nursî (Hayatı, Eserleri, Mesleği)*, İstanbul, Sözlük Neşriyat, 2006, s. 52

¹⁸ Nursî, *Tarihçe-i Hayat*, s. 237, 335, 438, 611, 693, 825, 931; Harmancı, s. 22; H. V. İ. A. H. , *Bediüzzaman Said Nursî ve Hayru'l-Halefi Ahmed Hüseyin Altınbaşak*, Isparta, Hayrât Neşriyat, 2013, s. 1147

“Büyük ve salâbetli bir alim olan Şeyhülislâm merhum Mustafa Sabri Efendi, Mısır'da Risale-i Nur'a sahip çıkmış ve Camiü'l-Ezher Üniversitesinde en yüksek bir makama koymuştur.”¹⁹

1.2. Eserleri

Bediüzzaman Said Nursî yaşamını, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ve Türkiye Cumhuriyetinin ilk yirmi yedi yılı olan Türk Tarihinin ana dönemleriyle çakıştığı üzere “Eski Said ve Yeni Said” olarak iki ana döneme ayırmaktadır.

Demokrat Parti dönemiyle (1950-1960) çakışmakla birlikte Yeni Said döneminin devamı olan ancak Eski Said'in de bazı özelliklerini taşıyan üçüncü dönem ise, “Üçüncü Said” dönemidir. Bu dönem, yaşamının son on yılını oluşturmaktadır.²⁰

Risale-i Nur eserleri bu üç dönemin eserleri olarak şöyle sınıflandırılabilir:

a. İşaratü'l-İ'caz

Birinci Dünya Savaşı'nda cephede at sırtında yazılan bu eser Kur'ân'ın yeni yorumlarını, ince manalarını gösteren ilimlerin keşfiyle anlaşılan bazı gerçekleri izah etmektedir. Eser, ilahiyat, nübüvvet ve sem'iyat konularına da özlü şekilde açıklamalar getirmekte, insan fiilleri, kader, haşır, kulluk gerçeği, dinin zaruriyat kısmı hakkında varid olan çağdaş şüphelere cevaplar da vermektedir. İşaratü'l-İ'caz bir tefsir ilmi klasikleri içinde, Kur'ân'ın mucize oluşunu anlatan bir Kur'ân tefsiridir. Eserde ayetler kelime kelime tefsir edildikten sonra ayetlerin öncesi ve sonrasıyla bağlar kurulmaktadır. Bu yönü ile Kur'ân'daki siyak ve sıbak, mana ilişkisi çağdaş ilim ve kültürle birlikte gözler önüne serilmiştir. Bakara suresinden ilk 6-7 sayfanın tefsirini ihtiva eden eserin devamı aynı minval üzere yazılabilsen, müellifin ifadesi ile- 60 cilt civarında olacaktı. Birinci Dünya Savaşı sebebiyle kısa olarak yazılmıştır.²¹

¹⁹ R. N. E. , *Risale-i Nur'dan Portreler, “Mustafa Sabri Efendi”*, 1. B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2008, s. 38; Nursî, *Sözler*, s. 1233; Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme -Bediüzzaman Said Nursî Olayı -* , çev. Metin Çulhaoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 221-226

²⁰ İbrahim M. Abu-Rabi, *Âlim ve Düşünür Olarak Bediüzzaman*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, v.d. , İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2006, s. 33-34

²¹ Bediüzzaman Said Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, 1.B, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2008

b. Sünihat

Bediüzzaman'ın, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yazdığı eserdir. Müslümanların birliği, Doğu ve Batı medeniyetlerinin bazı karşılaştırılmalarına tabi tutulduğu, toplumun kendi arasında uyumu gibi konuların anlatıldığı bir eserdir.²²

c. Münazarat

Osmanlı İmparatorluğu'nun meşrutiyet'e geçişi ile zihinlerde uyanan çeşitli sorulara cevaplar verilen; müellifin Anadolu'da gezdiği çeşitli yerlerde hürriyet ve meşrutiyet adına yaptığı konuşmaların kitaplaştırıldığı eserdir.

Eserde hürriyet, meşrutiyet ve istibdadın tarifi, mahiyeti, neticeleri; Avrupa'dan teknoloji noktasında geri kalmışlığın sebep ve kurtuluşun çareleri; millet iradesinin hakimiyeti; devlet idaresine Kur'ânî hükümlerin nasıl tatbik edileceği; müslümanlar arası birlik, bilhassa Kürt, Türk ve Arap milletlerini bir ve beraber olmaya mecbur kılan zaruretler, gibi konular izah edilmektedir.²³

d. Hutbe-i Şamiye

1911'de Bediüzzaman'ın Şam Emeviye Camiinde çok sayıda alimin bulunduğu bir cemaate İslâmiyet'in o zamanki durumu ve gelecekte alacağı vaziyeti ve ümitsizlikten kurtulma hakkında verdiği hutbenin, bilahare açıklamalarla genişletilmiş halinin yer aldığı eserdir.²⁴

e. Divan-ı Harb-i Örfi

31 Mart 1909'da haksız yere tutuklandıktan sonra sıkıyönetim mahkemesinde yaptığı savunmayı ve milletin içinde bulunduğu sosyal problemlere temas ettiği konuşmaları içerisinde barındırmaktadır.²⁵

f. Mesnevi-i Nuriye

Risale-i Nur Külliyyatının bir çekirdeği, fihristesi ve fidanlığı olarak kabul edilen bu eser, insana Rabbini tanıtan yolların, nefisle mücadelesinde takip edeceği

²² Bediüzzaman Said Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*, 2. B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2012, s. 459-504; Harmancı, s. 25

²³ Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 201-312; Harmancı, s. 25

²⁴ Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 315-380; Harmancı, s. 25

²⁵ Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 113-166; Harmancı, s. 25

esasların, iman hakikatlerinin açıklamalarının yer aldığı, Bediüzzaman'ın ilk eserlerindedir. Aslı Arapça olan bu eser kardeşi Abdülmecid Nursî (v. 1967) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Eser; Lem'alar, Reşhalar, Lasiyyemalar, Katre, Hubab, Habbe, Zühre, Zerre, Şemme, Onuncu Risale, On dördüncü Reşha, Şule ve Nokta adlı başlıklar altında çeşitli bölümlerden oluşmaktadır.²⁶

g. Muhakemat

Müslümanların geri kalış sebepleri ve bu sebepleri gidermenin çareleri; teknik gelişmelere İslâmiyet adına karşı çıkanların durumu, mantıklı ve sağlam düşüncenin; doğru konuşup, doğru yazmanın ölçüleri gibi konuları ihtiva etmektedir. Muhakemat, unsur'ul-hakikat, unsur'ul-belagat ve unsur'ul-akîde ismiyle üç ayrı bölümdeki makalelerden oluşmaktadır.²⁷

h. Nokta

İmana ait bazı meselelerin akla ve nakle dayalı ispatını konu edinmektedir.²⁸

i. Hakikat Çekirdekleri (1 ve 2)

Risale-i Nur'un özeti gibidir. Seçme vecizeler yer almaktadır. Mektubat isimli eserin son kısmındadır.²⁹

j. Lemaat

Risale-i Nur'daki konuların özeti gibidir. Sözlerin son kısmına yerleştirilmiştir.³⁰

k. Şuaat-ı Marifet'ün-Nebi

Hz. peygamber'in peygamberliğinin ispatını altı kaynak üzerinden ispatı konu edilmektedir.³¹

²⁶ Bediüzzaman Said Nursî, *Mesnevî-i Nuriye*, 1.B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2008; Harmancı, s. 26

²⁷ Bediüzzaman Said Nursî, *Muhakemat*, 3.B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2008; Harmancı, s. 26

²⁸ Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 395-446; Harmancı, s. 26

²⁹ Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 601-638; Harmancı, s. 26

³⁰ Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 641-790; Harmancı, s. 26

³¹ Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 521-564; Harmancı, s. 26

l. Rumuz

Kur'ân'ın ifadelerindeki mucizeliğin neler olduğu ve bu mucize oluşun nelere dayandığının anlatıldığı ve İngiliz Anglikan Kilisesinin sorularına verilen cevapların olduğu eserdir.³²

m. Tulûat

Müslüman alimlerin arasında bulunan ayrılıkların sebep ve çarelerinin neler olduğu, Hristiyanlar'ın durumu, Kurtuluş Savaş'ı döneminde verilen fetvanın hükmü gibi konuların işlendiği eserdir.³³

n. Sözler

Allah, kâinat ve insan münasebetlerinin, Kur'ân'a göre anlatıldığı, “insan neden ibadete muhtaçtır; kader nedir, insanın cüz'î iradesi ile kaderin birlikte te'lifi, kâinat niçin yaratıldı; Kur'ân neden mucizedir?” gibi akılları düşündüren soruların cevabını ve insanın imansız yaşayamayacağı gerçeğini ortaya koyan Doğu ve Batı medeniyetlerinin karşılaştırılması gibi konuları da ele alan bu eser, Risale-i Nur Külliyyatının en mühim ve hacimli olanıdır. Ayrıca diğer kitaplarının anıldığı diğer isim de budur.³⁴

o. Mektubat

Bu eserde bazı mektuplar bulunmaktadır. Bu mektuplarda kâinattaki sürekli faaliyetin sırrı, Tek Allah'a inanç (Tevhid), Peygamber (a.s.m.) mucizeleri, İslâm'da reform, milliyetçilik, oruç gibi konularda zihinleri kurcalayan sorulara verilen cevaplar yer alır.³⁵

p. Lem'alar

Gençlere, öğrencilere, hasta ve yaşlılara, ilim adamlarına, hanımlara gerekli olan hayat ve iman prensiplerinin yer aldığı bu eserde Allah'ın varlığının kesin isbatı, Hz. Peygamber'in (a.s.m.) yolu, aile hayatının huzur prensipleri, iman kardeşliğini

³² Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 507-518; Harmancı, s. 26

³³ Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 567-584; Harmancı, s. 26

³⁴ Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, 2.B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2007; Harmancı, s. 27

³⁵ Nursî, *Mektubat*; Harmancı, s. 27

pekiştiren esaslar, günahın psikolojik yönü ve günahıtan kurtuluş yolları gibi konular ele alınmaktadır. Sosyolojik ve psikolojik çeşitli tespitler yer almaktadır.³⁶

q. Şualar

Kâinattan yaratıcısını soran bir gezginin gözlemleri, varlıkların dilinden tevhid delilleri; insanın bu dünyaya gönderilmesinin hikmeti ve gayesi; Deccal ve Süfyan gibi ahir zaman alametleriyle ilgili hadîslerin açıklaması gibi çeşitli konuların yer aldığı bir eserdir.³⁷

r. Asay-ı Musa

Kur'ân'dan gelen bir bakışla varlıkları inceleyen bir eserdir. İbadet, gençlik, ölümden sonra diriliş ve ahiret inancı ile dünyadaki mutluluk arasındaki ilişkiler de ele alınmaktadır.³⁸

s. Barla Lahikası

Risale-i Nur'un Barla'da yazılmaya başlandığı dönemde ilk talebelerinin yazdığı mektupları ve Bediüzzaman'ın bu mektuplara verdiği cevapları içine alan bir eserdir. Risale-i Nur yoluyla yapılan iman ve Kur'ân hizmetinin meslek ve metoduna dair değişik tahlil ve tavsiyelerin yer aldığı bir eserdir.³⁹

t. Kastamonu Lahikası

Bediüzzaman'ın, Eskişehir hapsinden Denizli hapsine kadar geçen sürede Kastamonu'da talebeleri ile Risale-i Nur'un yayılması, iman hizmeti, talebelerin hizmet tarzları ve din düşmanları ile mücadele şekillerini konu edinen karşılıklı mektuplardan oluşmaktadır.⁴⁰

u. Emirdağ Lahikası

Bediüzzaman'ın, Emirdağ'da (Afyon) kaldığı dönemde Denizli hapsinden Afyon hapsine kadar geçen süre içerisinde, Isparta, Kastamonu, İstanbul, Ankara ve

³⁶ Bediüzzaman Said Nursî, *Lem'alar*, 2.B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2008; Harmancı, s. 27

³⁷ Bediüzzaman Said Nursî, *Şualar*, 1.B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2007; Harmancı, s. 28

³⁸ Bediüzzaman Said Nursî, *Asa-yı Mûsa*, 1.B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2008; Harmancı, s. 28

³⁹ Bediüzzaman Said Nursî, *Barla Lahikası*, 1.B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2007

⁴⁰ Bediüzzaman Said Nursî, *Kastamonu Lahikası*, 1.B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2007; Harmancı, s. 28

üniversite talebeleri ile yaptığı mektup yazışmalarını kapsamaktadır. Mektuplar, daha çok Risale-i Nur'un hizmet tarzıyla ilgilidir.⁴¹

v. Tarihçe-i Hayat

Risale-i Nur müellifi, Bediüzzaman Said Nursî'nin doğumundan vefatına kadar olan yetişme tarzını, hizmetini, gayret ve fedakarlığını sade bir üslupla ortaya koyan; Bediüzzaman'ın yazı, mektup ve savunmalarından derlenmiş ve bizzat kendisi tarafından kontrol edilmiş bir eserdir.⁴²

w. İman ve Küfür Muvazeneleri

Sözler isimli eserin özeti gibidir. Eserin isminde olduğu gibi ikili tasnifle iman ve küfür karşılaştırılmaktadır. Tesettür ve gençliğe dair konular ve Müslüman'ın sosyal hayata bakışı gibi meseleler işlenmektedir.⁴³

⁴¹ Bediüzzaman Said Nursî, *Emirdağ Lahikası*, 5. B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2013; Harmancı, s. 29

⁴² Nursî, *Tarihçe-i Hayat*; Harmancı, s. 29

⁴³ Bediüzzaman Said Nursî, *İman ve Küfür Muvazeneleri*, 3.B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2008; Harmancı, s. 29

1.3. Bediüzzaman Said Nursî'nin Kadere Dair Görüşleri

1.3.1. Varlıkta Takdir/Kader'in Delilleri

Bediüzzaman'a göre, kadere iman, yani her şeyin Cenâb-ı Hakkın takdiriyle olması imanın esaslarındandır. Kadere kesin deliller sayılamayacak kadar çoktur. Her şey "Yaş ve kuru ne varsa apaçık bir kitapta yazılmıştır."⁴⁴ ayetinin bildirmesiyle, varlığından önce ve varlığından sonra yazılmaktadır.

Allah'ın kudretiyle gerçekleşen kâinat, ayetin bu hükmünü "nizam, mîzan, intizam, tasvir, tezyin ve imtiyaz" gibi "ayat-ı tekviniyesiyle" (var olduğuna dair delilleriyle) onaylamaktadır.⁴⁵ Her şeyin maddi yönünde Allah'ın kudreti usta, kader mühendistir; manevi yönünde, kader şekillerin çizgilerini çizmekte, o çizgilere göre meydana gelen varlıklar, Kudret'ten ortaya çıkmaktadır.⁴⁶

Bediüzzaman'a göre, her şeyin varlığından önce yazılı olduğuna maddelerin özünü teşkil eden atom-elektron vb. parçacıklar, çekirdekler, ölçüler ve şekiller delildirler. Çünkü "latif birer sandukça" olan, tohum ve çekirdekler madde olarak basit ve birbirinin aynısıdırlar. Kaderle resmedilerek sonraki hayatında sırasıyla nelerin olacağı yazılı olan liste emaneten verilip, Allah'ın "ol" manasındaki "kün" emrine uyarak "kaf nun tezgahından" çıkarlar. Allah'ın kudreti, kaderin tohum ve çekirdeklere emaneten verdiği sıralı listeye göre atomları çalıştırır.

Bütün ağacın başına gelecek olaylar, çekirdeğinde yazılı hükmündedir.⁴⁷ Her şeyin mükemmel bir ölçü ile oluşu, kaderi apaçık göstermektedir. Hayat sahibi varlıklar, hikmetli ve sanatlı bir kalıptan çıkmış gibi ölçülü ve belirli bir şekil içerisindedir.

Bediüzzaman, bu ölçülü yaratılışın maddi veya manevi bir kalıpla olabileceğini yaptığı bir kıyasla şöyle anlatır:

Ölçülü oluş, ya harika ve mükemmel maddi bir kalıbın bulunmasıyla olur veya Allah'ın ezeli kudretiyle kaderden gelen ölçülü ve ilim ile yapılmış manevi

⁴⁴ En'âm, 6/59.

⁴⁵ Nursî, *Sözler*, s. 761

⁴⁶ Harmanlı, s. 76

⁴⁷ Nursî, *Sözler*, s. 762, 3

kalıpla olur. Eşyaların zaman içerisinde aldıkları şekil ve hareketler manevi emir ve kalıpla olduklarını göstermektedir.

Bu kâinat, kudret kâlemiyle çizilmiş rengârenk muhteşem bir tablodur. Bu tablo canlıdır; güneş ışık vermekte, ağaçlarından gıdalı meyveler dökülmekte, bulutlarından yağmur yağmakta, insanlar düşünmekte, konuşmakta, yürümekte, koyunlar süt vermekte, topraktan hayat fışkırmaktadır. Her şeyi ile cansız olan bir tabloya bakıldığında, ressamın ilmini ve takdirini aklıyla görebilen ve bu ilmin resimden önce de var olduğunu idrak eden insan, bu hayat dolu kâinat tablosunu seyrettiğinde her şeyin Allah'ın takdir ettiği plan ve programa, yani kadere göre yaratıldığını anlamaktadır.⁴⁸

Bediüzzaman'a göre, hayat sahibi kılınan varlıklar, atomlarının büyüüp gelişmesi zamanında, ölçü, plan, fayda ve hikmet üzerine hareket ettirilip, Allah kudretiyle meydana getirilmektedirler. Sonuç olarak, "kudret mastardır, kader mistardır."⁴⁹

Her şeyin var olmasından sonra yaşanmış hayat hikâyesinin yazıldığına bütün meyveler ve insandaki hafıza delildir. Allah'ın ağaca takdir ettiği hayat, ağacın kalbi hükmünde olan çekirdeğinde yazılmaktadır. Bu durum bize Allah'ın insanla ilgili kaderine dair bazı ipuçları verir. Şöyle ki; Allah, hardal tanesi küçüklüğündeki insan hafızasına birçok bilgi ve tecrübeyi kaydetme imkânı ve istidadı vermiştir. Hayatın akışı içinde insan yüzlerce olayı hafızasında muhafaza edebilir. Bu durum yüce yaratıcının da insanla ilgili gerçekleşecek şeylerini yazdığına ve bunların peyderpey hayatta uygulandıklarını anlamamıza bir vesile olabilir. Hafızalar, Levh-i Mahfuz'un varlığına bir işaret olarak görülebilir. Her hafıza senet gibi yaşananları kayıt altına almakta ve insanlar bunları hatırlamaktadır. Kader de bir ilimdir, Allah'ın ilminin bir ünvanı ise levh-i mahfuzdur. İnsana bu kabiliyeti verenin bunlar henüz yaşanmadan ilmi ile bilmesi ve kayıt etmesi neden mümkün olmasın. Bunun adı kaderdir. Hafızalar Allah'ın bizimle ilgili şeyleri yaşamadan ve yaşadktan sonra bilmesine, bilme imkânına bir delildir. Her hafıza hesap vakti kurulacak mahkemeye

⁴⁸ Nursî, *Sözler*, s. 762, 3; Mehmet Kırkinci, *Kader Nedir?*, İstanbul, Zafer Yayınları, 2003, s. 11

⁴⁹ Nursî, *Sözler*, s. 765

de bir delil sayılır. Hesap vakti geldiği zaman Allah o senet ile insana yaptıklarını hatırlatır.⁵⁰

Bediüzzaman'ın levh-i mahfuz kavramını izah ederken bağlantı kurduğu bedihî ve nazarî kader olarak da isimlendirdiği imam-ı mübîn ve kitab-ı mübîn kavramlarını şöyle izah edebiliriz:

a. Nazarî Kader (İmam-ı Mübîn)

Görünmeyen âleme yani varlıkların aslına, nesline, köklerine ve tohumlarına bakar. Geçmiş ve gelecek zaman ile ilgili olup Allah'ın ilminin hâkim olduğu alandır. Bir ağacın ne kadar yaşayacağı, ne kadar büyüyeceği, ne kadar meyve vereceği bütün bunlar o çekirdekteki programda gizlidir. Ağacın hayat boyu yaşayacağı serüvene nazari kader (imam-ı mübîn, ilim defteri) denmektedir.⁵¹

b. Bedihî Kader (Kitab-ı Mübîn)

Görünen âleme yani, varlıkların dış görünüşlerine bakar. Şimdiki zaman ile ilgili olup, Allah'ın kudretinin hâkim olduğu alandır. Bir çam ağacının hayat programı çam çekirdeğinde dürülüp saklanmıştır. O çekirdek baharda açılıp yeşerdiğinde var olan kader programı açılıp ortaya çıkmış olması bedihi kader (kitab-ı mübîn, gözle görülen kitap) ile ilgilidir.⁵²

1.3.2. İnsan - Kader İlişkisi

Bediüzzaman'a göre, bitkiler en aşağı ve en basit hayat derecesinde olmasına rağmen kaderin düzenine tam manasıyla uymaktadır. En yüksek hayat derecesinde olan insan hayatı dahi, en ince ayrıntısına kadar kaderin ölçüsüyle çizilip kaderin kâlemiyle yazılmaktadır. Yağmur damlalarının buluttan haber vermesi, su sızıntısının suyun kaynağını göstermesi gibi, bir tapu dairesindeki senetler de aynı şekilde büyük bir kayıt defterinin varlığını gösterir. Hayat sahibi varlıklarda gözlemlenen meyveler, tohumlar, çekirdekler ve şekiller de “bedihi ve nazari kaderin” sızıntıları, damlaları ve senetleri hükmündedir.⁵³

⁵⁰ Nursî, *Sözler*, s. 763, 4

⁵¹ Nursî, *Sözler*, s. 763, 892, 3; Mutlu, *Kadere İman*, s. 144, 5

⁵² Nursî, *Sözler*, s. 763, 892, 3; İsmail Mutlu, *Bediüzzaman'ın Görüşleri Işığında Kadere İman*, 8. B. , Mutlu Yayıncılık, 1995, s. 144, 5

⁵³ Nursî, *Sözler*, s. 872

Bediüzzaman'a göre, sadık rüyalar da kaderin her şeyi kapsadığını göstermektedir. Yarın olacak olaylar, günün gecesinde hiç akılda yokken görülebilmektedir. Bu durum da her şeyin yaratılmadan önce yazılı olduğunu göstermektedir. Olaylar rastgele değil bir plan ve düzen içerisinde varlık âlemine çıkmaktadırlar.⁵⁴

Bediüzzaman'ın giriş mahiyetinde verdiği misallere binaen O, insanın kaderin hükmünden kurtulamayacağı hakikatini şu manalarla ifade eder:

Hayat sahibi varlıklarda kader apaçık hüküm sahibidir. Hayat sahibi varlıkların en mükemmeli ise insandır. İnsan yeryüzünün halifesi ve mutlak manada gören, bilen, işiten Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamada bir halifesidir. Allah sınırsız sıfatlar sahibi olmasına rağmen insan ise cüz'î manada gören, işiten ve bilendir. Allah, insana bu sıfatları kendisinin mutlak sıfatlarını anlamak için vermiştir. İnsanın bu cüz'î sıfatlarla donatılmış olması "Emanet-i kübra'yı" yani "eneyi (sorumluluk ve bilinci)"⁵⁵ de yüklenmiş olmasıdır. Göklerin, dağların ve yerlerin dahi çekindiği emaneti⁵⁶ yüklenmiş olan insan elbette her hayat sahibi varlıktan daha fazla kaderin kanunlarına uymaktadır.⁵⁷

Bediüzzaman'a göre, her varlığın kaderin kanununa uyması, insanların özgürlüklerini kısıtlamaz. Ruh ve kalplerinin hareket alanlarını daraltmaz. Kadere iman insana herhangi bir ağırlık ve sıkıntı vermez. Sonsuz bir hafiflik ve rahatlık, huzur ve güven içinde olmayı temin eden bir mutluluk verir.

İnsan kadere iman etmezse, küçük bir dairede küçük bir özgürlüğe karşılık dünya kadar ağır bir yükü taşımaya mecburdur. İnsanın çok sayıda istekleri vardır; kendi kudreti ve özgürlüğü bu isteklerini yerine getiremediği için insan sıkıntılar çekecektir. Kadere iman, bütün o sıkıntıları kaderin gemisine atıp ruh ve kalbin rahatça olgunlaşmasına meydan vermektedir.⁵⁸

⁵⁴ Nursî, *Mektubat*, s. 584

⁵⁵ Nursî, *Sözler*, s. 764

⁵⁶ "Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir." (Ahzâb, 33/4.)

⁵⁷ Nursî, *Sözler*, s. 765

⁵⁸ Nursî, *Sözler*, s. 524

Bediüzzaman, kader inancının insanın firavunlaşmaya uygun, sürekli kötülüğe sevk eden nefsinin özgürlüğünü kısıtladığını⁵⁹ şöyle bir temsil ile anlatmaktadır:

Bir padişahın huzuruna giden iki kişi farz ediyoruz:

O padişahın özel sarayına girerler. Bu kişilerden birisi padişahı tanımadığı için, orda hırsızlık yapmak ister. Sarayın bahçesi, sarayın ihtiyaçlarını karşılayacak plan üzere kurulmuştu. Sarayın hayvanlarına yine o bahçede bakılmaktaydı. O cennet gibi bahçe, padişahı tanımayan o kişiye cehennem gibi olmaktadır.⁶⁰ Çünkü her şeye acımakta ve her şeyi idare edememekteydi. Huzursuzlukla bütün vaktini geçirir, sonra da hırsızlık suçuyla hapse atılır.

İkinci kişi padişahı tanır; padişaha kendini misafir bilir. Bütün o bahçede, o sarayda olan işlerin, bir plan üzerine hareket ettiğine inanır. İşleyişin zorluklarını o plana bırakıp bahçenin tadına varır, keyifle gezer.⁶¹

Bediüzzaman, padişahı tanıyıp sistemine uyan kişiyle, padişahı tanımayan kişi olarak anlattığı temsildeki “teslimiyet” hakikatini şu manalarla ifade eder:

Allah’ın huzurunda olduğunu bilen ve tam bir iman sahibi olan insan, kâinatı ve nefsini Cenâb-ı Hakka verir, O’nun tasarrufunda bilir. Cüz-î iradesine dayanarak sorumluluğu kabul eder. Günahların kaynağı olarak kendisini kabul edip Rabbini takdis eder, kullukta kalıp Allah’ın emir ve yasaklarını üzerine alır. Hem kendisinden ortaya çıkan mükemmellikleri ve güzellikleri gururlanmamak için kadere verir, kibir göstermek yerine Allah’a şükreder. Başına gelen musibetlerde kaderi görüp, sabreder. Kadere iman edip kederden emin olur.⁶²

Allah’ın huzurunda olduğunu unutan insanın nefsi, gaflet veya dalâletin yönlendirmesiyle kâinatı sebeplere verir, Allah'ın malını onlara taksim eder; kendisini de kendine sahip yapar. Fiilini kendine ve sebeplere verir; sorumluluğu ve kusuru kadere havale eder. Bu fikre sahip insan için, kader meselesini konuşmak

⁵⁹ Nursî, *Sözler*, s. 765, 6; Özyurt, s. 73

⁶⁰ Nursî, *Kastamonu Lahikası*, s. 165

⁶¹ Nursî, *Sözler*, s. 766, 7; Özyurt, s. 74; Abdülkadir Badıllı, *Risale-i Nur'un Kudsi Kaynakları*, 3. B. , İstanbul, Envar Neşriyat, 2011, s. 416

⁶² Nursî, *Sözler*, s. 755

gereksizdir. Onların kader meselesini konuşmaları sadece sorumluluktan kurtulmak için şeytanın bir vesvesesi sebebiyledir.⁶³

Bediüzzaman, kaderin toplum içinde nasıl kullanıldığına dair bazı bilgilere yer verip, kadere toplumun bakışını da sosyolojik olarak şöyle değerlendirir:

Manevi olarak olgunlaşmamış toplum içinde kaderin kullanılması “kaderimde varmış” şeklinde düşünülmesi, geçmişe ve musibetlere dairdir.⁶⁴ Bu kullanım ümitsizliğin ve üzüntünün ilacıdır.⁶⁵ Kaderin cibrî manada bu şekliyle kullanılması, günahlar ve geleceğe dair olursa tembelliği ve yasak şeylere düşkünlüğü netice verir. Kendisini rüzgâr önündeki bir yaprak gibi görür çalışmayı ve günahlardan sakınmayı kendi iradesinin dışında kabul eder ve davranışlarını da bu düşünceye bina ederek hata eder.⁶⁶

1.3.3. İman Esası Olarak Kader

Bediüzzaman’a göre, mü’min, fiilini, nefsinin ve her şeyi Allah’a verebilir, fakat kendisini teklif ve mesuliyetten kurtaracak noktaya kadar bu durumu götüremez. Her şeyin mâliki, yaratıcısı Allah’tır; ancak insan kendi irade ve kastı ile yaptığı fiillerin sahibidir. İnsan serbest iradesi ile yaptıklarından tamamen sorumludur. İnsan iradesi, kendisine ait olmayan güçle gerçekleştirdiği işlerde sorumluluktan kaçmak ister, fakat cüz’î irade insanın karşısına çıkıp gücü verenin evet Allah olduğunu ancak dileyen ve isteyenin kendisi olduğunu hissettirir ve ona "mesul ve mükellefsin" der. Bu hal psikolojik bir durumdur. Herkes bunun farkındadır.⁶⁷

Bediüzzaman’a göre, kadere imanın diğer bir yönü de insanla Allah arasındaki acziyet - kudret dengesini sağlamaktır. İnsandaki cüz’î irade sorumluluk hissi ile hareket ederken, kendisinden ortaya çıkan iyilikler ve kemalat sebebiyle mağrur olmamak için kader onun karşısına gelir, "haddini bil, yapan sen değilsin."

⁶³ Nursî, *Sözler*, s. 755, 6

⁶⁴ “Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah’a göre kolaydır.” (Hadid, 57/22.)

⁶⁵ “Elinizden çıkana üzülmesiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız diye (böyle yaptık.) Çünkü Allah, kendini beğenip övünen hiçbir kimseyi sevmez.” (Hadid, 57/23.)

⁶⁶ Nursî, *Sözler*, s. 752

⁶⁷ Nursî, *Sözler*, s. 751, 2; Açıkgenç, s. 567

der.⁶⁸ Bu durumda kendisinde büyük bir güç vehmettiği için ilahlık iddiasında bulunma çılgınlığını gösteren Firavun ve yanlış kullanılmış gurur damarıyla imandan mahrum olma noktasına varmış olan Ebu Cehil gibi haddi aşmamak gerekir. Zira insan, iradesi ile ortaya koyduğu fiillerinde onun üzerine düşen sadece istemektir. Tohumu dikip rahmet hazinesinin kapısını çalmaktır. Tohumu ağaç yapmak insanın haddini ve iradesini aşmaktadır.⁶⁹

Bediüzzaman, bu noktada kader inancının iman esasları arasına girişindeki gayenin, insanı gurur ve kibirden kurtarma hikmetine yönelik olduğunu şöyle ifade eder:

Kader inancı, imanî meselelerin arasına nefsi gururdan kurtarmak için girmiştir yoksa inatçı, terbiye edilmemiş, kötülüğü şiddetle arzulayıp ona sevk eden ve kişiyi zarara götüren, “nüfus-u emmarenin”⁷⁰ işledikleri günahların mesuliyetinden kendilerini kurtarmak için değildir.

Cüz’î irade ise, imanî meselelerin arasına, sorumluktan kaçmamak ve günahlara kaynak olmak için girmiştir. Yoksa kaderin imanî meseleler arasına girmesinin sebebi, insanlara nimet olarak verilen güzellikleri sahiplenerek sanki varlıkların ve fiillerin “mastarı - faili”⁷¹, yaratıcısıymış gibi gururlanmak değildir.⁷²

Bediüzzaman’a göre, takdir ve ilahi hüküm manasına gelen “kader”⁷³ ile arzu serbestliği manasındaki “cüz’î irade”⁷⁴ imanın son sınırını gösterir. Kader inancının, imanın son sınırını göstermesinin anlamı, bir insanın Allah’a ve diğer bütün iman esaslarına inandıktan sonra kader meselesini anlayıp ona iman edebileceğidir. Allah’a inanmayan birisi kader konusunu anlayamaz.⁷⁵

⁶⁸ Nursî, *Sözler*, s. 751, 2

⁶⁹ Kırkinci, s. 36

⁷⁰ Yeğîn, s. 538

⁷¹ R. N. E. , *Lügat*, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2001, s. 738; Abdullah Yeğîn, *İslamî, ilmî, Edebî ve Felsefî Yeni Lügat*, 3. B. , İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1975, s. 384

⁷² Nursî, *Sözler*, s. 752; Özyurt, s. 72, 73; Harmancı, s. 78

⁷³ R. N. E. *Lügat*, s. 600; Yeğîn, *Lügat*, s. 313

⁷⁴ R. N. E. *Lügat*, s. 205; Yeğîn, s. 90; Kırkinci, s. 34; Ali Ferşadoğlu, *İman Esaslarının İspatı*, 1. B. , İstanbul, Nesil Yayınları, 2007, s. 268

⁷⁵ Bediüzzaman Said Nursî, *Kader Risalesi*, Haz. İsmail Mutlu, 1. B. , İstanbul, Mutlu Yayıncılık, 2010, s. 66; Ali Sarıkaya, *İlâhî Defter Kader*, 1. B. , İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2011, s. 11, 2; Kırkinci, s. 11

Bediüzzaman'a göre, kader, kalpte hissedilen akıl, vehim ve ruh gibi imanın "halî" ve "vicdanî" cüzlerindedir. İlmî kâidelere ve fikri gayrete dayanan "ilmî" ve "nazarî" hususlardan değildir. Bu yönüyle kilosu, rengi tadı yoktur.⁷⁶ İnsanın cüz'î iradesi "kasd, kesb, ihtiyar, talep, niyet, azm" kelimeleriyle de ifade edilmektedir.⁷⁷ İnsanın yaratılışından gelen vicdan, kadere ait, "ihtiyarî" işleri, "ıztırarî" işlerden ayıran gizli bir halin varlığını kabul eder. Bu gizli halin tanımlanmakta zorlanması, onun hiç bir şekilde mevcut olmadığı manasına gelmez.

Bediüzzaman'ın izahları ışığında ihtiyarî ve ıztırarî işleri kader bağlamında şöyle izah edebiliriz:

a. İhtiyarî kader

İnsanın tesiri bulunan ve sorumlu olduğu fiillerdir. Kişinin nereye baktığı, ne konuştuğu, nereye gitmek istediği ve elini kolunu hareket ettirmek istemesi gibi iradesinin devrede olduğu fiillerdir. İnsan ihtiyarî olarak, Cebriye'nin savunduğu şekliyle ağaç gibi kaderin mahkûmu değildir.

Cebriye'nin kader görüşü, geçmişte başa gelen musibetlere karşı insanı teselli ettiğinden içinde küçük bir hakikat çekirdeği vardır. Fakat geleceği ve günahları içine alacak şekilde genellemek yanlıştır.⁷⁸

Bediüzzaman, Cebriye mezhebinin kader görüşüne toptan bir nazarla bakarak batıl olduğuna hükmetmeyip, mezhebin kader görüşünde sınırlandırmaya giderek cebri anlayışın geçmişe dair olduğunda hakikat payının olduğunu vurgulamaktadır.

Bediüzzaman'a göre, adalet sahibi Allah'ın mutluluk sebeplerine uyanlara mutluluk, huzursuzluk sebeplerine başvuranlara da huzursuzluk vermesi kişilerin seçimi sebebiyledir.⁷⁹ Bununla birlikte insan, her ne kadar irade sahibi ise de "Allah dilemedikçe, insan dileyemez."⁸⁰ ayeti gereği "meşîet-i ilahiye" asıl olup, kader

⁷⁶ Nursî, *Sözler*, s. 1154; R. N. E. *Lügat*, s. 205; Alparşlan Açıkgenç, "Said Nursî," *DİA*, 2008, C. 35, s. 567

⁷⁷ *Kırkinci*, s. 34

⁷⁸ Nursî, *Sözler*, s. 1154; Mutlu, *Kadere İman*, s. 116; Özyurt, s. 74; Mustafa Ekinci, "Risale-i Nur Külliyyatında İtikadî Mezheplerin Değerlendirilmesi," *H. Ü. İ. F. D.*, S. 26, 2011, s. 25

⁷⁹ *Kırkinci*, s. 31, 2

⁸⁰ *İnsan*, 43/30.

hakiki hüküm sahibidir. Bu duruma istinaden bazı durumlarda insanın isteği geri çevrilmekte, kader karşısında insanın cüz'î ihtiyarı susmaktadır.⁸¹

Bediüzzaman, ifrat ve tefritten uzak fikir anlayışını burada da göstermekte ve ne sebepleri görmezden gelmekte ve ne de kâinatta makine çarkları gibi sebepleri olmazsa olmaz kabul etmektedir. Vasatta kalarak sebeplerin varlığını kabul etmekte fakat asıl olanın kader olduğunu vurgulamaktadır.

b. İztırarî kader

İnsanın isteğine bağlı olmayıp insan iradesi dışındaki işlerin tespiti, ilim, irade, hikmet, adalet ölçüleri içinde doğrudan Allah'ın iradesine bağlı olarak yapmış olduğu tespitlerdir. Allah'ın hikmeti neyi gerektiriyorsa, öyle tespit etmiştir. Sebepleri ve sonuçları Allah'ın hikmetine bağlıdır. Mülkün sahibi mülkünde dilediği gibi tasarruf edebilir. İnsan bu fiillerden sorumlu değildir. Sevap ve günah yoktur. İnsanın ırkı, cinsiyeti, azalarının durumu gibi hususlardır. Allah, kimseye niçin şu millete mensupsun, “Niçin Türk veya Kürt ana babadan meydana geldin?” diye sormayacak olması gibi.

İnsan ıztırarî olarak, kaderin mahkûmudur. Hiçbir akıl ve mantık itiraz edemez. “Sırrullah”⁸² olan kader, ıztırarî kaddedir.⁸³

Bediüzzaman'a göre, eğer insanlarda görülen ihtiyarî ve ıztırarî fiiller birbirinden ayırt edilmeyip bir tutulursa, yani isteyerek işlenen “ihtiyarî” fiiller kadere yanlış manada havale edilip, o fiillerde bir “ıztırar” zorunluluk olduğu zannedilirse birçok yanlış tutum ve inanç ortaya çıkar. Bu durumda iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edecek ölçü kalmazdı.⁸⁴

1.3.4. Kader ve Kötülük Problemi

Bediüzzaman'a göre insan, kendi istekleriyle gerçekleşen hata ve günahlarından tamamen sorumludur. Kur'an'ın ifadesi de bu yöndedir.⁸⁵ Çünkü

⁸¹ Nursî, *Mektubat*, s. 75; Harmancı, s. 26

⁸² İlahî sır telakkisine dair bakınız. Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *DİA*, C. 24, s. 59; Ögük, s. 127

⁸³ Kırkinci, s. 31, 2; Mutlu, *Kadere İman*, s. 102; Sarıkaya, s. 51, 56; Ferşadoğlu, s. 269

⁸⁴ Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 120; Kırkinci, s. 40

⁸⁵ “Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindedir.” (Nisa, 4/79.) ; Açıkgenç, s. 567

“seyyiati” isteyen insandır. İnsanın istemesi ise, ya “istidad”⁸⁶ ile ya da “ihtiyar” ile olmaktadır. İstidad ile istemeye güneşin ışığından bazı maddelerin çürümesi örnek olarak verilebilir. Güneşten varlıkların çoğunluğu faydalanıp hayat bulurken bazıları ise kabiliyetlerine binaen hayatını sonlandırmaktadır. Allah’ın kötülüğü yasaklamasına rağmen ve yapılmasına da izni ve rızası yokken ihtiyar ile isteyen insanın nefsidir. Fenalık, hata ve günahlar, “tahrifat” cinsinden olduğu için insan bir fenalık ile çok yıkım yapabilir, neticesinde müthiş bir cezayı hak eder. Bu durumun misali, bir kibrit ile bir evi yakmaktır. Güzel bir bahçenin meydana gelmesi için, toprağın, havanın, suyun, güneşin, bahçıvanın hizmetinin bir arada olması gerekir. O bahçenin yok olması için ise suyun kapatılması yeterli olacaktır. Cenâb-ı Hak kendi ilahi kanunu ile çok faydaları içerisine alan fenalık, hata ve günahları icad eder. Böylece, “sebebiyet ve sual”, insanın nefesine aittir ve sorumluluğu insanın kendisi çeker. Cenâb-ı Hakka ait olan “halk ve icad ise”, daha başka güzel netice ve meyveleri olduğu için, güzeldir, hayırdır.⁸⁷

Bediüzzaman, kader inancının sorumluluk ile bağlantısını kurarken, şerrin yaratılmasının şer olmayıp, şer ile uğraşmanın şer olduğunu veciz bir söz ile ifade edip sözün izahını da şöyle yapmaktadır:

“Kesb-i şer, şerdir; halk-ı şer, şer değildir.” Halk ve icad da küçük bir şer ile beraber büyük bir hayır vardır. “Şerr-i cüzi için hayr-ı kesiri terk etmek, şerr-i kesir olur.” Kişi küçük şerre razı olup büyük şerden kurtulduğu için o küçük şer de şer olmaktan çıkıp hayır hükmüne geçer. Kâinatta gerçek manada şer yoktur. Şeytanların ve şerlerin yaratılması, sadece bir insana değil bütün kâinata baktığı için, icadları şer ve çirkin değildir. Çirkinlikler, “kesb” denilen “mübaşeret-i hususiyenin” yani fiile olan çok az bir temasın kötü kullanımından kaynaklandığı için insana aittir; Allah’ın yaratmasına ait değildir.⁸⁸

Bediüzzaman, şerrin yaratılmasının değil, şer ile uğraşmanın şer olduğu hakikatinin izahında, yağmur, ateş, cihada asker göndermek ve kangren olmuş bir organı kesmek örneklerine şu şekilde yer verir:

⁸⁶ Nursî, *Sözler*, s. 753

⁸⁷ Nursî, *Sözler*, s. 753; Sarıkaya, s. 108, 9

⁸⁸ Nursî, *Sözler*, s. 753, *Mektubat*, s. 72; Açıkgenç, s. 567

Yağmurun gelmesinin binlerce neticesi var; bütünü de güzeldir. Kötü tercihiyle tembel bir adam şemsiyesini almadan ve üzerini havaya uygun giyinmeden dışarı çıksa ve yağmurdan zarar görse, yağmurun yaratılması rahmet değildir diyemez, yağmurun yaratılması şerdir diye hükmedemez. Kötü tercihiyle onun hakkında yağmur şer olmuştur.

Ateşin yaratılmasında çok faydalar vardır ve bütünü de hayırdır. Fakat bazıları, kötü kullanımı sebebiyle ateşten zarar görse, ateşin halkı yaratılması şerdir diyemez. Çünkü ateş yalnız onu yakmak için ona zarar vermek için yaratılmamıştır. O, kendi kötü tercihiyle, yemeğini pişiren ateşe elini sokup o hizmetçisini kendisine düşman etmiştir.

Cihada asker sevk etmekte, bazı cüz'î, maddî ve bedenî zarar ve şer vardır. Fakat o cihatta büyük hayır vardır ki, Müslümanlar kâfirlerin baskınından kurtulur. Eğer kol bacak kopması, ölüm ve maddî servetin kaybolması gibi küçük bazı şerlere bakılarak cihadın terk edilmesi, topraklardan sürülme mal, can, namus ve dinî yaşama müdahale gibi büyük şerlerin gelmesine yol açar.

Kangren olmuş ve kesilmesi gereken bir parmağın kesilmesi hayırdır, iyidir. Görünüşte bir şerdir, çünkü vücuttan bir parça eksilmektedir. Fakat parmak kesilmezse el kesilir, el kesilmezse kol kesilir ve ölüme kadar gider, büyük şer olur.⁸⁹

Bediüzzaman, şeytanın yaratılması ve insanlara musallat edilmesinin sonucunda bazı insanların cehenneme sürüklenmesini izah ederken şu manalara yer vermektedir:

Şeytan “şerr-i mahz” olarak⁹⁰ yaratıldığı için şeytanın kalbi sürekli sapıklığı telkin ve küfrü tasavvur etmekle meşgul olur. Kalbinde veya fikrinde “marifet” için boş bir yer kalmaz. Şeytan, bu mizacı sebebiyle inanan insanlara temas eder ve onları saptırmak ister. Birçok insanı küfre sevk edip onların cehenneme girmelerine sebep olur. Allah'ın rahmeti ve güzelliği sadece bir insana değil bütün kâinata baktığı için şeytanın insana müdahale etmesine Allah müsaade eder.⁹¹

⁸⁹ Nursî, *Mektubat*, s. 71, *Sözler*, s. 753

⁹⁰ Nursî, *Lem'alar*, s. 210, *İşarâtü'l-i'caz*, s. 113

⁹¹ Nursî, *Lem'alar*, s. 210, *Sözler*, s. 753, *Mektubat*, s. 71, 2

YaratılıŖta asıl hayır olup Ŗer hayra baēlıdır. Hayır küllî, Ŗer cüz'îdir.⁹² Mu'tezile imamları bu hakikati anlamadıkları için "Halk-ı Ŗer, Ŗerdir ve çirkinin icadı çirkindir."⁹³ diyerek Ŗerrin yaratılmasını Ŗer kabul ederek hayrın ve Ŗerrin Allah'tan olmasını te'vil etmişlerdir. Cenâb-ı Hakkı takdis maksadıyla, küfür ve dalâletin yaratılmasını Allah'a vermeyip, "BeŖer kendi fiillerinin yaratıcısıdır." diyerek dalâlete düşmüşlerdir.⁹⁴

Bediüzzaman'a göre, Mu'tezile mezhebinin insan iradesine tesir gücü verdiği bu görüşü, kişiyi irade ile ilgili işlerde daha uyanık ve dikkatli olmaya ve tedbir almaya sevk etmesi sebebiyle hakikat yönü vardır, fakat bunu insanın geçmişine de yaymak yanlışır.⁹⁵

Bediüzzaman, Cebriye mezhebine yaklaşımında olduēu gibi Mu'tezile mezhebinin insan iradesine verdiği tesire de toptancı bir nazarla bakmayıp sınırlandırma yoluna gider. İnsan iradesine verdiği tesirin geleceēe dönük işlerde kişiyi gayrete sevk ettiği için hakikat payının olduğunu vurgularken bu tesirin geçmişe yayılmasını ise yanlış bulur.

İnsan hakiki fail olmayıp mahaldir. Yalnız bir tesiri vardır, o da mutlak hayırdan gelen hayrı, güzel bir surette "kabul etmemekten" dolayı Ŗerre sebep olmasıdır.⁹⁶

Bediüzzaman'a göre, kâinatta Ŗer gibi görünen hadiseler Allah'ın yaratmasındaki hikmet ve nizamı gölgelemez.⁹⁷ Ŗerlerin, zararların, belaların ve Ŗeytanların halk ve icadları, Ŗer ve çirkin deēildir; çünkü onlar önemli neticeler için yaratılmışlardır. Ŗeytanın yaratılmasında cüz'î Ŗerlerle beraber birçok "makasıd-ı hayriye-i küllîye" (büyük hayırlı maksatlar) ve "kemalat-ı insaniye" (insan için olgunlaşma) vardır. Meleklerle ve hayvanlara Ŗeytan musallat olmadığı için onların makamları sabittir. Fakat insana Ŗeytanın musallat edilmesiyle birlikte insanın ilerlemesi için önünde çekirdekten ağaca, atomdan güneŖe kadar mertebeler

⁹² Nursî, *Muhakemat*, s. 63

⁹³ Nursî, *Mektubat*, s. 71, *İŖarâtü 'l-i'caz*, s. 120, 1

⁹⁴ Nursî, *Lem'alar*, s. 219

⁹⁵ Nursî, *Sözler*, s. 1154; Özyurt, s. 67, 71; Ekinci, s. 25

⁹⁶ Harmancı, s. 76

⁹⁷ Açıkgenç, s. 567

açılmıştır. Bir ağacın çekirdekten koca bir ağaca kadar ne kadar mertebeleri, zerreden şemse kadar ne kadar dereceleri varsa; insanlık âlemindeki kabiliyetlerin dahi ondan daha fazla mertebeleri vardır. Yükseliş ve alçalış bakımından bu mesafe nihayetsizdir; Nemrutlardan, Firavunlardan başlayıp, evliya ve enbiyaya kadar gayet uzun bir alçalış ve yükseliş mesafesi vardır.

Bediüzzaman, insan için ruhen olan alçalma ve yükselme hakikatini Nemrut ve Firavun ile evliya ve enbiyayı karşılaştırmalı olarak verdikten sonra aynı hakikatin izahında Ebu Bekir ve Ebu Cehil'i kıyaslayarak şöyle devam eder:

Kömür gibi olan “ervâh-ı sâfileyi” (kötü ruhları) elmas gibi olan “ervâh-ı âliyeden” (yüksek ruhlardan) ayırmak için, şeytanların ve zararlı şeylerin yaratılmasıyla ve insana sorumluluk verilip peygamberlerin gönderilmesiyle cihat, tecrübe, müsabaka ve imtihan meydanı açılmıştır. Mücadele ve müsabaka olmasaydı, insanın özünde bulunan elmas ve kömür hükmünde olan kabiliyetler eşit kalırdı. “Âlâ-yı illiyyîndeki” sıddık olan Ebu Bekir'in ruhu, “esfel-i sâfilîndeki” Ebu Cehil'in ruhuyla bir seviyede kalırdı. Bu durum Allah'ın hikmet ve adaletine aykırı olurdu.⁹⁸

Bediüzzaman'a göre, kalitenin yanında sayı çokluğu mana ifade etmez. Peygamberlerin ve şeytanların yaratılması sonucu imtihanın başlamasıyla birlikte çok sayıda insanın kâfir olup cehenneme gitmesi az sayıdaki insanın cennete gitmesi yanında önemsizdir ve Allah'ın rahmetine aykırı değildir.⁹⁹

Bediüzzaman, peygamberlerin gönderilip ve şeytanların yaratılmasıyla birlikte insan için açılan ve büyük çoğunluktaki insanların kaybetmesine sebep olan imtihan hakikatinin, Allah'ın rahmetine aykırı olmadığını toprak altında muamele gören yüz hurma çekirdeği ve kuluçkaya yatırılan tavus kuşunun yüz yumurtası temsilleri üzerinden şöyle anlatır:

Yüz hurma çekirdeği bulunsa, toprak altına konup su verilmezse ve kimyevî muamele görmezse ve bir hayat mücadelesine mazhar olmazsa, yüz para kıymetinde yüz çekirdek olur. Fakat su verildiği ve hayat için mücadeleye maruz kaldığı vakit, kötü mizacı sebebiyle sekseni bozulsa, yirmisi meyvedar yirmi hurma ağacı olsa,

⁹⁸ Nursî, *Mektubat*, s. 72, *Lem'alar*, s. 210

⁹⁹ Nursî, *Lem'alar*, s. 210, *Mektubat*, s. 73

suyu vermek şer oldu, çoğunluğu bozuldu denilmez. Çünkü o yirmi, yirmi bin hükmüne geçmiştir. Sekseni kaybeden, yirmi bini kazanan zarar etmez, şer olmaz.

Tavus kuşunun yüz yumurtası bulunsa, yumurta itibarıyla beş yüz kuruş eder. Fakat o yüz yumurta üstünde tavus oturtulsa, sekseni bozulsa, yirmisi yirmi tavus kuşu olsa, çok zarar oldu, bu kuluçkaya kapanmak çirkin oldu, şer oldu denilmez. Belli ki hayırdır. Çünkü o tavus milleti ve o yumurta taifesi, dört yüz kuruş fiyatında bulunan seksen yumurtayı kaybedip, seksen lira kıymetinde yirmi tavus kuşu kazandı.

Bediüzzaman, hurma çekirdeği ve tavus kuşunun yumurtasına dair olan iki temsili anlattıktan sonra temsildeki hakikati şöyle ifade eder:

İnsanlara peygamberlerin gönderilmesi ve şeytanın musallat edilmesiyle imtihan başlamış oldu. Bu imtihan, zararlı hayvanlar gibi sayısal olarak çoğunluğu teşkil eden kâfir ve münafıklara karşılık; şeytanların musallat edilmesiyle yıldızlar gibi peygamberleri ve evliyaları netice verip hayra sebep olmuştur.¹⁰⁰

Bediüzzaman, kalitenin yanında pek bir mana ifade etmeyen ve zararlı hayvanlar gibi olan kâfirler ve münafıklar sebebiyle kâinatın hiddet ettiğini fakat bu durumun abes olmadığını şu manalara yer vererek izah eder:

Ehl-i dalâletin şerrinden dolayı kâinat kızmakta, dünyanın her tarafına yayılmış olan maddeler hiddet edip yerinde duramaz olup, harekete geçirilmektedirler. Hz. Nuh'un kavmine suyun¹⁰¹, Semud ve Ad kavimlerine havanın¹⁰² ve Karun'a karşı toprağın öfkesi¹⁰³ olduğu gibi, Kâfirlere de inkâr ve isyanları sebebiyle ahirette cehennemün öfkesi vardır.¹⁰⁴

İnanç sahibi olmadıkları için hakikat noktasında önemsiz olan bu kimselere karşı kâinatın bu öfkesi abes değildir. Çünkü küfür ve dalâlet, müthiş bir tecavüzdür ve yaratılmış varlıkların hepsini ilgilendirecek bir cinayettir. Kâinatın yaratılışının neticesi, kâinatı yaratıp terbiye eden Allah'a iman ve itaatle karşılık vermektir. Fakat

¹⁰⁰ Nursî, *Mektubat*, s. 72- 4

¹⁰¹ A'raf, 7/64.

¹⁰² Fussilet, 41/13.

¹⁰³ Kasas, 81/28.

¹⁰⁴ Nursî, *Lem'alar*, s. 226, 29; Mülk, 67/8.

kâfirler inkârlarıyla yaratılış gayeleri olan iman ve kulluğu reddettikleri için, yaratılmış varlıkların hepsinin hukukuna tecavüz etmektedirler. Yaratılmış varlıkları kıymetlendiren Allah'ın isimlerini inkâr ettikleri ve alaya aldıkları için büyük bir hata etmişlerdir. Yaratılmış varlıkları küfür sebebiyle, Allah'ın vazifeli bir memuru olmaktan çıkarıp manasız ve faydasız bir hale düşürmektedirler. Bu durum yaratılmış varlıkların hukuklarına karşı büyük bir zulümdür.¹⁰⁵

Küfür ve isyan tahrip ve adem olduğu için büyük yıkımlar, bir tane (adem) yok olmaya sebep olacak iş ile ortaya çıkabilmektedir. Büyük bir ticaret gemisinin dümencisi az bir hareketle yani vazifesini terk etmesiyle gemi batmaktadır. O bir kişi, gemide çalışan bütün işçilerin emeklerini iptal etmektedir. Geminin sahibi, o dümenciye, gemide çalışan bütün işçilerin hukuku hesabına dehşetli bir ceza verir.¹⁰⁶

Bediüzzaman, vazifesini terk eden ve bu sebeple geminin batmasına ve diğer çalışanların da emeklerinin zayi olmasına sebep olan dümenciye, gemi sahibinin ceza vermesinin gerekli olduğunu örnek olarak verdikten sonra örneğin hakikat ile bağlantısını şöyle kurar:

“Bin masumun hukukunu çiğneyen bir zalimi cezalandırmak ve yüz mazlum hayvanları parçalayan bir canavarı öldürmek, adalet içinde mazlumlara bin rahmettir. Ve o zalimi affetmek ve canavarı serbest bırakmak bir tek yolsuz merhamete karşılık, yüzer çaresizlere yüzer merhametsizliktir.”¹⁰⁷

Bediüzzaman, kıymeti olmayan bu zararlı inançsız kimselerin Kur'ân'da çokça tekrar edilmesinin belagate aykırı olmadığını ve Allah'ın kullarına sürekli kendisine sığınmalarını istemesinin onların şerefini düşürmediğini de şöyle izah eder:

Şeytanlar ve şeytanlara uyanlar, dalâlete gittikleri için, küçük bir hareketle çok tahribat yapabilmekte ve mahlukatın çoğunluğunun hukukuna, az bir fiil ile çok zarar vermektedirler. Kur'ân'ın, yaptıkları bu yıkıma karşılık onlardan çok defa¹⁰⁸ bahsetmesi hikmetin ve belagatin gereğidir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Nursî, *Lem'alar*, s. 231- 33

¹⁰⁶ Nursî, *Sözler*, s. 754, 5, *Mektubat*, s. 70, *Lem'alar*, s. 211, 12

¹⁰⁷ Nursî, *Şualar*, s. 362, 3

¹⁰⁸ Bakara, 2/85. ; Âl-i İmran, 3/88. ; Nisâ, 4/173. ; A'raf, 7/18. ; Meryem, 19/88-95. ; Sad,38/85. ; Talâk, 65/8. ; Gâşiye, 68/23-24. ; Fecr, 89/25.

¹⁰⁹ Nursî, *Lem'alar*, s. 211

Allah'a inanan insanlar, sürekli şeytandan Allah'a sığınmaları ve meleklerin onların yardımına gönderilmesi yine yıkımın kolay olması sebebiyledir.¹¹⁰ Allah'ın, kullarına tekrar ile teşviki ve onları korkutması onların şerefini kırmaz aksine onları koruma altında tutar. Allah bu tekrarlar ile insanın kıymetini küçük düşürmeyip şeytanın şerrini büyük göstermektedir.¹¹¹

Bediüzzaman, kâinat ile insan iradesi arasındaki bağı inanç noktasından yani mü'min - kâfir açısından kurar ve aralarındaki farkı şöyle ifade eder:

“Gök ve yer ağlamadı.”¹¹² ayetinin açık manası, kâfirlerin ölmesiyle insanla bağlantılı olan gök ve yerin, onların cenazelerine ağlamayıp aksine onların ölmesiyle memnun olmalarıdır. Ayetin işaret edilen manası ise, ehl-i hidâyetin ölmesiyle gök ve yer, onların cenazelerine ağladıkları ve ayrılmalarını istemedikleridir. Çünkü kâinat bütün inananlar ile bağlantılıdır, ondan memnundur. İnsan iradesi iman ile kâinatı yaratanın Allah olduğunu bildiği için, kâinatın kıymetini takdir edip hürmet ve muhabbet eder. Kâfirler gibi aşağılayıp, düşman olmaz.¹¹³

Bediüzzaman, insan iradesinin yanlış kullanılması olan münafıklığın Hz. Muhammed'in peygamberlik nuru olmasına rağmen nasıl gerçekleştiğini yarasa benzetmesi üzerinden şöyle ifade eder:

Hz. Muhammed'in mesleği, tamir, hareket, aşırılıktan uzak, ahireti düşünmek, kulluk ve nefsin serbestliğini kırmak gibi önemli esaslara dayanmaktadır. Bu esaslar sebebiyle, Medine'de bulunan o zamanın münafıkları, o nura karşı yarasa kuşu gibi gözlerini yumup, şeytandan gelen reddetme duygusunda ifrat edip küfürde kalmışlardır. Bu inat onları ebedi cehenneme sevk etmektedir. Çünkü “küfr-ü inâdî” meyelânın itikat mertebesinin salâbetinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁴

1.3.5. Sebep - Sonuç İlişkisi Açısından Kader

Bediüzzaman, kaderin sebep ve sonuca birlikte baktığını, insanlara adalet ettiğini ve her durumda güzel olduğunu söyler. Kader netice ve meyveler itibariyle

¹¹⁰ Nursî, *Lem'alar*, s. 208, 9

¹¹¹ Nursî, *Lem'alar*, s. 220- 22

¹¹² Duhan, 44/29.

¹¹³ Nursî, *Lem'alar*, s. 237

¹¹⁴ Nursî, *Lem'alar*, s. 227, 8; Ferşadoğlu, s. 77

şerden ve çirkinlikten münezzehe olduğu gibi “mebde ve münteha”, “asıl ve fer”, “illet ve netice” itibariyle de zulüm ve kubahtan mukaddes ve münezzehtir. Çünkü kader hakiki sebeplere bakıp adalet eder; insanlar zahirî gördükleri illetlere hükümlerini bina edip, kaderin adaletinde zulme düşerler.

Bediüzzaman, kaderin hakiki sebeplere bakıp adalet ettiğini, hırsızlıkla suçlanıp hâkim karşısına çıkan kişi temsiliyle şöyle ifade eder:

Hâkim bir kişiyi hırsızlık suçuyla mahkûm edip, hapsedtiği halde, o kişi hırsız değildir. Fakat hâkimin mahkûm ettiği kişinin, kimsenin bilmediği gizli bir cinayeti vardır. Kader o kişiyi o gizli cinayeti için hapisle mahkûm edip adalet etmiş. Hâkim ise, o kişiyi hırsızlık sebebiyle mahkûm ettiği için zulmetmiştir.¹¹⁵

Bu temsil insanın başına gelen zulümler ve musibetlerin altında kaderin adaleti olduğu düşüncesini ispat etmek üzere anlatılır. Bir insan başka bir insana yapmadığı bir iş sebebiyle zulmetmektedir. Fakat kader, onun gizli hataları sebebiyle onu, o musibetlerle hem terbiye etmekte hem de hatasına kefâret yapmaktadır.¹¹⁶

Bediüzzaman’a göre, kaderin koyduğu kalıplar dışında yaşama isteği yok olma sebebidir. Her varlık için en uygun program, kaderden kendisine çizilen programdır. Allah’ın yasakladığı şeyler fitrata aykırı şeylerdir. O yasakları yapmaya kalkan insan ondan dolayı zarar görecektir. Yasaklama onun zarar görmemesi için yapılmış uyarıdır. Yasaklanan şeyler, yaratılıştaki kendisine takdir edilen ölçülere ters düşen şeylerdir.¹¹⁷ Bu durum başkasının merasına giren bir koyuna, sahibi tarafından atılan taş benzer. Çoban koyunu yaralamak ve ona acı vermek için değil, aksine gittiği yanlış istikametten dönmesi için taş atar. İlahi kudret de kaderden gelen bazı musibet taşları ile insanı hata ve günaha sürüklenmekten uyararak hikmeti ile değişik sıkıntılar verebilir. Bunlar hakikatte insana eziyet, zulüm ve haksızlık değil aksine kişinin Allah’ı tanınması, günahattan ve yanlış yoldan dönmesi ve kendisini kendisinden daha çok seven Rabbi’ne karşı kederlenmemesi içindir.¹¹⁸

¹¹⁵ Nursî, *Sözler*, s. 753, 4, *Lem’alar*, s. 211

¹¹⁶ Nursî, *Emirdağ Lahikası*, s. 341

¹¹⁷ Sarıkaya, s. 18, 9; Kırkinci, s. 11

¹¹⁸ Nursî, *Mesnevî-i Nuriye*, s. 192

Dünyadaki musibetler, elemeler ve hastalıklar masumlara ve hatta hayvanlara dahi zulüm değildir. Çünkü yeryüzünden gökyüzüne, topraktan yıldız, atomdan güneşe, ezelden ebede kadar her bir mevcut, semavat ve arz, dünya ve ahiret, her şey Allah'ın mülküdür.¹¹⁹ Mülk sahibi, mülkünde istediği gibi tasarruf eder.¹²⁰

Bediüzzaman, mülk sahibinin mülkünde istediği gibi tasarruf edebileceği hakikatini, usta bir sanatkârın miskin birini model yapma temsili üzerinden şöyle anlatır:

Zengin, sanatkâr ve usta bir kişi, sanatının eserlerini ve servetini göstermek için sıradan miskin bir adama modellik vazifesini gördürmek ister. Bir ücret karşılığı, kıymetli taşlarla süslenmiş, ustaca yapılmış gömleği o miskin adama giydirir. Onun üstünde nakışlarını düzenler. Sanatkâr, adamın üzerindeki nakışlı gömleği ustalığını göstermek için keser, değiştirir, uzatır ve kısaltır. Ücret karşılığında modellik yapan adam, ustaya gömleği işleyip düzenlerken, “Eğilip kalkmakla bana zahmet veriyorsun, beni güzelleştiren bu gömleği kesip kısaltmakla güzelliğimi bozuyorsun, bana merhametsizlik, insafsızlık ediyorsun!” diyemez.

Bu temsildeki miskin adam, insan ve varlıktır. Nakışlı gömlek benzetmesi ise insan ve varlık üzerinde görülen farklı hallerdir. Bu haller kimi zaman insanın hoşuna gider, bazen de üzer ve elem verir.¹²¹ İnsan dahil canlılara verilen hayat Allah'ın güzel isimlerinin nakışlarını gösterir; hayatın başına gelen her şey hasendir, güzeldir. Celâl sahibi ve benzersiz yaratılış sahibi olan Allah, hayat sahibi olan varlıklara göz, kulak, akıl, kalp gibi duygular ile ustaca süslemiş olan vücut gömleğini giydirmiştir. Celâl sahibi ve benzersiz yaratılış sahibi olan Allah, güzel isimlerinin tecellilerini göstermek için hayat sahibi olan varlıkları hasta eder, aç eder, tok eder, susuz eder, bu gibi hallerde yuvarlandırır. Şâfi ismi hastalığı istediği gibi, Rezzâk ismi de açlığı gerektirir.¹²² Elemler, musibet ve hastalıklar, hayatın asıl gayesini kuvvetleştiren ve Allah'ın esmasının cilvelerini gösteren hikmet parıltılarıdır. Elemler, musibet ve hastalıklar tarzında olan hikmet parıltıları, içerisinde Allah'ın rahmetinin şirin güzelliklerini taşır. Hayat sahibi olan varlığın,

¹¹⁹ Nursî, *Mektubat*, s. 378

¹²⁰ Nursî, *Mektubat*, s. 74, 5

¹²¹ Nursî, *Sözler*, s. 768, *Mektubat*, s. 74, 5

¹²² Nursî, *Lem'alar*, s. 23, 28

Allah'a karşı, "Niçin bu musibetlere beni karşı karşıya bırakıyorsun!" demesi, modellik yapan miskin adam benzetmesinde olduğu üzere hikmete aykırıdır.¹²³ Kaza ve kaderine itirazı hissettiren "ah, of" kelimelerini sarf etmek kaderi tenkit etmektir. Allah'ın şefkatine karşı suçlamadır. "Kaderi tenkit eden, başını örse vurur, kırar. Rahmeti itham eden, rahmetten mahrum kalır." Kırılmış elle intikam almak için o eli tekrar kullanmak kırılmayı ve acıyı artırır.¹²⁴

Bediüzzaman, kaderin her şeyiyle güzel ve hayır oluşunu; kaderden gelen şerrin hayır; çirkinliğin de güzel oluşunu "hayat" ile bağlantı kurarak, "adem (yokluk)" ve "vücut (varlık)" kavramları ile ayrıca şöyle izah eder:

Şer, dalâlet, musibet, günah ve belâlar gibi bütün çirkinliklerin esası, "ademdir", "nefiydir". Onlardaki fenalık ve çirkinlik ademden (yokluk) gelir. Adem "şerr-i mahz" olduğu için adem ile neticelenen veya ademi hissettiren haller ("sükun", "sükunet", "atalet", "yeknesaklık", "tevakkuf"¹²⁵) şerri içine alır. Vücudun en parlak nuru olan hayat, değişik haller içinde yuvarlanıp kuvvet bulur, birbirine zıt vaziyetlere girip temizlenir ve ahirete yönelik ücreti kazanır. Bütün canlılara hayat bağışlayan Allah'ın isimlerinin güzelce tecellilerini gösterir. Hayat sahibi olan varlıklara; elemelerin, musibetlerin, zorlukların ve belaların isabet etmesiyle hayatları durulaşır. Musibetler hayatı yeknesaklıktan kurtarmakla nimetlerin takdirine vesile olur; insanı manen terakki ve tekâmül ettirir. Musibetler, sıhhatin önemini ve nimetlerin kıymetini insanlara fiilen ders verir. Var olmanın nuruyla yenilenen insanın vücudu, yokluktan (adem) uzaklaşır.¹²⁶

Bediüzzaman, ademin şer oluşunu ayrıca bina temsili ile de şöyle anlatır:

Bir binanın varlığı, bütün parçaların bir araya getirilmesiyle gerçekleşir. Binanın yok oluşu için, bir parçanın eksik bırakılması yeterlidir. Varlık için mevcut şartlar gerekirken, (yokluk) adem için bunlardan bir tanesinin olmaması yeterlidir. İnsan ve cinlerden olan şeytanların kâinattaki yıkımları bina örneğinde olduğu gibi, güçleri sebebiyle değil, aksine hayrı netice veren sebeplerden bir kısmına mani olmalarıylaadır. Küfür, şer ve dalâlet, tahribat oldukları için şartların bozulmasına

¹²³ Nursî, *Sözler*, s. 768, *Mektubat*, s. 74, 5; Badıllı, s. 716

¹²⁴ Nursî, *Lem'alar*, s. 28

¹²⁵ Nursî, *Sözler*, s. 767, 8, *Lem'alar*, s. 213, 4, *Mektubat*, s. 74, 5

¹²⁶ Kırkinci, s. 140

sebeup olur ve kâinatın yok oluşunu netice verir. İnsan ve cinlerden olan şeytanlar, şer ve helak olacak işleri yaparken ve hayra mani olurken yaratmaya güçleri yoktur. Allah'ın mülküne iştirak edemezler. Mecûsîler, bu meseleyi bilmedikleri için yaratmaya güç yetiremeyen bir kesble, şerlere sebebiyet veren malûm şeytanı, şerrin mevhum ilahı olarak “Ehrimen” ismiyle anmışlardır.¹²⁷

1.3.6. Kader'in Hayır ve Hasenâtla İlişkisi

Bediüzzaman'a göre, insanın, hasenâtta gururlanmaya hakkı yoktur; insanın hasenâtın meydana gelmesindeki hakkı pek azdır. Çünkü hasenât ve hayrat, “vücutî” var olmaya ait oldukları için, insanın çalışması ve cüz'î iradesi hasenâtın yaratılmasında “illet-i mûcide”, yani fiilin yaratılması için gerekli temel şartlardan sayılamaz.¹²⁸ İnsanın “cüz'î irade” olan silahı, hem zayıf, hem kısadır; bir şey yaratamaz, küçük bir uğraştan başka hiçbir şey elinden gelmez. Allah hesabına çalıştırılırsa bir askerin bir köyü devlet namına tutması gibi her şeye yeterli gelir. Cüz'î iradenin hareket alanı, kısacık su gibi akıp giden şimdiki zamandır.¹²⁹ İnsanın cüz'î iradesi zayıf olduğu gibi, aslında nefsi de, ne güzelliklere ne de sevaba sebep olan işlere taraftar değildir. Hayır ve güzellikleri isteyen, Allah'ın rahmetidir ve onları yaratan da Allah'ın kudretidir. Sebep ve illet, sual ve cevap, Cenâb-ı Haktan'dır. İnsan, hayır ve güzelliklere, yalnız “iman” ile “arzu” ile “niyet” ile sahip olabilir.¹³⁰

Bediüzzaman'ın anlattığı, hayır ve iyiliklerin meydana gelmesinde istemenin ve neticenin (sual ve cevabın) Allah'tan olması gerçekliğini Kırkıncı, fındık bahçesi örneği ile şöyle açıklar:

Cenâb-ı Hak, fındık elde etmenin yolunu fındık ağacı yetiştirmek şeklinde takdir etmiştir. Burada fındık ağacı sual, fındık ise cevap makamındadır; ikisini de yaratan Allah'tır. Aynı şekilde, Allah inananlara bir takım ibadetleri yapmayı

¹²⁷ Nursî, *Lem'alar*, s. 213, 4; Mecûsîler'in bu görüşü için bakınız. Eş- Şehristâni, *El-Milel ve'n-Nihal*, (İslam Mezhepleri), çev. Mustafa Öz, ed. Mehmet Dalkılıç, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2008, s. 211, 212

¹²⁸ Nursî, *Sözler*, s. 752, 3; Açıkgenç, s. 567

¹²⁹ Nursî, *Sözler*, s. 339

¹³⁰ Nursî, *Sözler*, s. 752, 3

emretmiş ve o ibadetlere de çeşitli sevap meyveleri takmıştır. Burada ibadet sual, sevabı ise cevap makamında olup, ikisi de Allah'tandır.¹³¹

Bediüzzaman, insanın elinden çıkan iyiliklere karşılık Allah'ın verdiği sevabı anlatırken bunu ihsan kavramıyla irtibatlandırır. Bu bağlantı neticesinde Cennet'in Allah'ın ihsanı olduğunu şöyle izah eder:

İnsana varlık ve iman nimetleri verildiği gibi bazı hayır ve güzelliklerin de verilmesi, Allah'ın nimetlerine karşı şükür içindir. Bu nimetler görünüşte kişinin yaptıklarına karşılık mükâfat olarak veriliyor gibi olsa da kişinin yaptıkları, o nimetleri meydana getirmek için gerekli bütün sebepleri barındırmadığı için ve nefsinin arzusu ile ortaya çıkmadığından hakikatte Allah'ın ihsanıdır. Cennetin insanlara verilmesi de aynı şekilde Allah'ın fazlı, lütfu ve ihsanı iledir. Bu nedenle sevap ve mükâfatın hiç yazılmaması veya az yazılması adalet ve akla daha uygun olduğu düşünülebilir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti ve şefkati ile iyiliklere on ve bazen bin kat sevap yazılır.¹³²

Bediüzzaman'ın Cennet'in Allah'ın fazlı, lütfu ve ihsanı olduğuna dair yaptığı açıklamalarına dayanarak şu örneği vermemiz mümkündür:

Bir vali memurlarından birisine yeterli miktarda altın vererek bunların bir kısmıyla Kur'ân-ı Kerim bastırıp dağıtmasını, diğer kısmıyla da toplumun ibadeti için Eyüp Sultan gibi bir cami inşa etmeyi, ilim ve irfan sahasında Zal Paşa Külliyesi gibi bir külliye düzenlemeyi ve düşmana karşı talim için de Rami gibi bir kışla yaptırmasını emrettiğini düşünelim. Bu memur verilen emirleri aynen yerine getirdiği takdirde ortaya çıkacak hayırlı neticelere “Bütün bunlar benim eserim.” diyerek sahip çıkamaz. Fakat o memur, valinin emrinin aksine altınlarla Kur'ân bastırmak yerine insanların inanç ve ahlaklarını bozacak eserler bastırarak dağıtsa, cami, külliye ve kışla yerine insanların ahlakını zayıflatacak kötü yerler açsa, gençleri devlete ve millete düşman hale getirecek mekânlar kursa, “Bütün bu işleri padişah yaptı, çünkü bana bunları yapmam için gerekli sermayeyi o verdi.” dese bu düşüncenin ne kadar hikmetten ve akıldan uzak olduğu herkesçe takdir edilir. Her iki halde de sermayeyi verenin vali olduğu doğrudur. Sermaye valinin emri üzerine

¹³¹ Kırkinci, s. 37

¹³² Nursî, *Lem'alar*, s. 234, 5, *Sözler*, s. 752, 3

kullanıldığında bütün şeref ona aittir. Emrinin aksine kullanıldığında ise ortaya çıkacak bütün şer ve tahribat sermayeyi yanlış yolda kullanan kişiye ait olacaktır.

Netice olarak, hasenâtı isteyen Rahmet, yaratan ise Kudret'tir. İnsan kendine verilen akıl, varlık gibi sermayeyi Allah'ın rızası dairesinde kullanırsa gurura hakkı yoktur; aynı insan, Allah'ın bu emanetlerini kötüye kullanması halinde sorumluluktan kaçarak, "Akli, bedeni veren Allah'tır, benim ne suçum var? " diye kaderi töhmet altına alamaz.¹³³

İyilikler dünyada meydana gelirken her işte olduğu gibi bazı sebeplere binaendir. İyilikler, insan iradesinin doğru kullanımı neticesinde meydana gelmektedir. Bu bakımdan sebepler, sebeplerin neticesinde Allah'tan gelecek olan sonuç beklentisi (tevekkül) ve gerçekleşen iyilikler, hepsini bir bütün olarak kader ve insan iradesi açısından Bediüzzaman'ın ifadeleri ışığında düşündüğümüzde karşımıza çıkan hakikatler şu şekildedir:

Tevekkül, "esbâbı" hep birlikte reddetmek değildir. (Esbab) sebepler, vasıtalardan ve şartlar manasına gelmektedir. Cenâb-ı Hak dünyevî ve uhrevî her neticeyi bir takım şartlara ve sebeplere bağlamıştır. Sebeplere takılan neticelere de "müsebbebat" denilmektedir. Sebepleri de müsebbepleri de yaratan Allah'tır. Sebepler neticeye doğrudan tesirleri olmasa da Allah'ın kanunları olup onlara uymayanlar neticeleri elde edememektedirler. Tevekkül sebeplere riayet ettikten sonra neticeyi sadece Allah'tan beklemek, Allah'a itimat etmek ve Allah'tan gelecek her şeyi rıza ve memnuniyet ile karşılamak demektir. Sebepleri Allah'ın kudretinin bir perdesi olarak bilmek ve bunlara uymak fiilen yapılmış dua gibidir.¹³⁴ İşin başlangıcında gerekli şartları bir araya getirirken tevekkül etmek, tembelliktir.¹³⁵

Dua ve tevekkül insanda hayra meyil vermekte olduğu gibi, istiğfar ve tevbe de şerre olan meyli kırmaktadır. İnsan, zayıf fakat günah ve yıkımda kuvvetli olan iradesinin bir eline duayı, diğer eline de istiğfarı verirse cennete yaklaşır cehennemden uzaklaşabilmektedir.¹³⁶

¹³³ Kırkinci, s. 59; Harmancı, s. 77

¹³⁴ Nursî, *Sözler*, s. 501; Kırkinci, s. 123; Badıllı, s. 394

¹³⁵ Nursî, *Sözler*, s. 1180

¹³⁶ Nursî, *Sözler*, s. 761

1.3.7. Kader ve Cüz'î İradenin Bağdaştırılması

Bediüzzaman'a göre imanla ilgili meseleler konuşulurken, duygusallıktan uzak soğukkanlı ve peşin hükme kapılmadan sistemli tartışmalar yapılmalıdır.¹³⁷ Kader ile cüz-î iradenin varlıklarını bir arada kabul etme de imanla ilgili ince bir meseledir. Kader ile cüz'î iradenin bağdaştırılması problemi, sadece ilim ehli - uzman- kişiler tarafından anlaşılması mümkün olan bir meseledir. İlimde derinlik sahibi âlimler bu mesele üzerinde çok fazla ilmi tartışma yapmışlardır.¹³⁸

A. Kader, Cüz'î İrade ve Kâinattaki Düzen İlişkisi

Bediüzzaman'a göre, cüz'î irade Allah'ın hikmet ve adalet ile yaratmasının sonucudur. Varlık âlemindeki ölçülü yaratılış yani kâinatın, "intizam ve mîzan" ile yaratılmış olması Allah'ın hikmet ve adaleti neticesindedir.¹³⁹

Bediüzzaman'ın anlatmış olduğu ölçülü yaratılış ile kader arasındaki bağlantıya dair olan hakikate, balık, bülbül ve aslanın yaratılışı şu şekilde örnek olarak verilebilir:

Balık için Allah suda yaşayacak, gıdasını oradan alacak, hayatını orada sürdürecektir bir ölçü koymuştur. Balığın hayat standartlarına en uygun olanı da budur. Balık için yaşam şartları arasındaki milyonlarca ihtimalden en iyi olanı Allah'ın takdir ettiği bu hayat tarzıdır. Balık kendisi için yasaklanan hava âlemine girmeye meyil etse ve bu meyil sonucu sahile çıkarsa, acı akıbetini kendisi hazırlamış olur.

Bülbül için de Allah, süslü bir elbise, havada uçacak bir kanat, dallara konabilecek bir ayak vermiştir. O da kendi şartları için uygun bir düzendir. Bunların yerleri değişse, güzellikleri de değişecektir. Bütün bunlarda büyük bir rahmet eseri görülmektedir.

Aslana Allah, yırtıcı bir pençe vermiştir. Onun kader kalıbındaki durumu, yırtıcı tabiatına uygun şekilde yırtıcı bir pençeye sahip olmasıdır. Demek ki, her şey kader çerçevesinde hikmete uygun bir plan ve programla yürütülmektedir.¹⁴⁰

¹³⁷ Nursî, *Mektubat*, s. 75

¹³⁸ Nursî, *Sözler*, s. 756

¹³⁹ Nursî, *Sözler*, s. 756

¹⁴⁰ Sarıkaya, s. 18, 9; Kırkinci, s. 15; Ferşadoğlu, s. 286

Bediüzzaman, cüz'î iradeye Allah'ın hikmet ve adaletinin bir eseri olarak insana sevap ve cezaya kaynaklık edecek, ahiretteki durumunu belirleyecek bir mahiyet verildiğini söyler. Cüz'î iradenin insanlar tarafından mahiyetinin ne olduğunun tam olarak bilinmemesi, onun olmadığına delil teşkil etmez.¹⁴¹ Herkes kendisinde bir seçme, arzu etme hali yani bir "ihtiyar"ın varlığını hissetmektedir. İhtiyâr vicdanen bilinmektedir. Mevcudatın, "mahiyetini" bilmek ile "vücudunu" bilmek ayrıdır. Bazı şeyler vardır, var olduğu açık (bedihî) olduğu halde, mahiyeti bilinmemektedir. Cüz'î irade de bu gruba girer. Balın tadı, limonun ekşiliği, yemeğin lezzeti gibi varlığı vicdan ile yani yaşanarak bilinir. Ancak bunların tadına kaç santimetre, kaç kilo diye ölçü koyamamış olmak, onların olmamasına delil teşkil etmez.¹⁴²

B. Allah'ın İlim Sıfatı ve Kaderle İlişkisi

Bediüzzaman'a göre, cüz'î irade, kadere aykırı değildir, aksine kader cüz'î iradeyi destekler. Çünkü kader, Allah'ın ilmine ait bir meseledir. Bu yönüyle, Allah'ın ilmi, insanın cüz'î iradesine bağlıdır, yani, "İlim maluma tabidir, malum, ilme tabi değildir."¹⁴³

İlmin maluma tabi oluşunu şöyle açıklayabiliriz:

İlim, bir şeyin zihindeki şekli, malum ise o şeyin hariçteki durumu olarak tarif edilir. Mesela, lalenin zihindeki şekli ilim, hariçteki hali, yani kendisi ise malumdur. Burada, ilim maluma tabidir, yani lale hariçte nasılsa o şekilde bilinmektedir.¹⁴⁴

Bediüzzaman, iradenin ilme, ilmin de maluma tabi olmasını "levh-i mahfuz" ve "levh-i mahv ve ispat" kavramları ile bağlantısını kurarak ayrıca şöyle ifade eder:

İrade ilme, ilim de maluma tabi olur. Tecrübeli bir hâkim, yanından geçen bir genç için, "Bu genç suç işleyecek." der ve bunu bir yere kaydeder. Gerçekten o genç de suç işlese, hâkimin bu tespitinin suçu işleyen kişiye bir tesiri olduğu iddia edilemez. Gencin suç işlemesi, "malum", hâkimin bilmesi ise "ilim"dir. İlmin maluma tabi olması, hâkimin tecrübesi ile tahminde bulunmasıdır. Yoksa onun

¹⁴¹ Nursî, *Sözler*, s. 756

¹⁴² Nursî, *Sözler*, s. 756, 7, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 122; Ferşadoğlu, s. 271; Açıkgöç, s. 567

¹⁴³ Nursî, *Sözler*, s. 757

¹⁴⁴ Kırkinci, s. 46

tahmini ve kenara yazması sebebi ile oradan geçen genç bir müddet sonra suçta teşebbüs etmiş değildir.

Bediüzzaman, “levh-i mahv ve ispat”ı “levh-i mahfuzun” ihtimaller dünyasındaki yazar bozar tahtası olarak yorumlar.¹⁴⁵ Bunu İslâmî hat sanatındaki yazma temrinlerinin gerçekleştirildiği meşk defteri olarak düşünebiliriz.

Meşk defterinde yazılan çizilen şeyler atılıp (levh-i mahv ve ispat), son şekli temize çekilir (levh-i mahfuz). İnsanın da cüz’î iradesi ile farklı ihtimaller arasından bir ihtimali seçmesi, kaderle ilgili o şeyin değişmeyen defterdeki yazılmış halidir. Allah’ın bu (levh-i mahfuz) değişmez deftere yazması da kulun yapacağı fiili “ezelî” ilmi ile bilip kaydetmesi şeklinde olup, burada bir zorlama yoktur.¹⁴⁶

Bediüzzaman ezel kavramını şöyle açıklar:

Ezel, (mazi) geçmişin bir ucu olmadığı için, varlıkların yaratılmasında esas olup zorunluluğu netice vermez. Ezel, (mazi, hal ve istikbali) geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı kapsayacak şekilde yüksekten bakan bir ayna gibidir. En yüksek görme yeri manasına gelen “manzar-ı âlâ”, Allah’ın ilmi için kullanılır ve ezelden ebede kadar olmuş ve olacak her şeyi kapsamaktadır. İnsanlar ve onların yaptıkları işler o ilmin dışında kalmaz.¹⁴⁷

Allah’ın ezelî ilmine öncelik sonralık izafe edilemeyeceği hakikatini, üç ayrı yerleşim merkezine üç ayrı vasıta ile yapılan yolculuk örneği ile şöyle açıklayabiliriz:

Bir kişi, Samsun’dan çıkıp Ordu’ya geldi. Trabzon’a gidecek. Ordu’da bulunduğu zamanda, Ordu Samsun arası geçmiş zamandır. Ordu hal, yani içinde bulunduğu zamandır. İkinci kişi, bir balona binip yukarıya doğru yükselse, hem Samsun’u hem Ordu’yu ve Trabzon’u aynı anda görecektir. Zaman şeridinin içerisinde yürüyen ve karada seyahat edenin Ordu’dan üç saat sonra ulaşacağı Trabzon,

¹⁴⁵ Nursî, *Sözler*, s. 761

¹⁴⁶ Nursî, *Sözler*, s. 757, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 124; Kırkinci, s. 46-48; Levh-i mahv ve ispat ile levh-i mahfuz arasındaki ilişkiye dair. “Ne kadar memleket varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helâk edeceğiz, ya da şiddetli bir azapla cezalandıracağız. İşte bu, Kitap’ta (Levh-i Mahfuz’da) yazılmış bulunuyor.” (İsra, 17/58.)

¹⁴⁷ Nursî, *Sözler*, s. 757, 8, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 124

yukarıdakinin gözünde o andır. Geçmiş zamana benzetilen Samsun da gözünün önündedir. Yukarıda bulunan balondaki insana göre, bu üç zaman ve mekân şu anda hazır hükmündedir. Öncelik sonralık diye bir şey yoktur. İşte, bütün zamanların ve bütün mekânların aynı anda görülebildiği, bütün zamanların ve mekânların üstündeki yere “ezel” denilmektedir.¹⁴⁸

Bediüzzaman, insan iradesi ile Allah’ın kaderi arasında bağlantı kurarken ezel kavramı ve ilmin malum ile olan ilişkisi üzerinde durmuştu. Bu düşünce kurgusunu Bediüzzaman ayrıca; kader, kaza ve ata kavramları ile de şöyle ifade eder:

Allah’ın “ata”, “kaza” ve “kader” isminde “üç kanunu” vardır. Ata kanunu kazayı, kaza kanunu da kaderi bozmaktadır. Bir şey hakkında verilen karar, kader demektir. O kararın infazı, kaza demektir. O kararın iptaliyle hükmü kazadan affetmek, ata demektir. Yumuşak bir otun damarları katı taşı deldiği gibi, ata da kaza kanununun kesin hükmünü delmekte, kaza da ok gibi kader kararlarını delmektedir. Ata, kaza kanununun kapsam alanından çıkmasıdır. Kaza da kader kanununun bütün kümesinden ayrılmasıdır.¹⁴⁹

C. Sebep- Sonuç ve Kader İlişkisi

Bediüzzaman, bir insanın tüfeğiyle bir başka canlıyı öldürdüğünde onun nasıl sorumlu olduğunu, kaderin sebep ile sonuca birlikte baktığı hakikatinden hareketle şöyle izah eder:

Kaderin, sebebe ve sebep ile meydana gelmiş neticeye etkisi beraberdır. Şu netice, şu sebeple gerçekleşecek demektir. Sebepler, bir ağacın kökü, gövdesi ve dalları konumundadır. Meyve ise o ağacın neticesidir. Ağacın kök, gövde ve dalları ortadan kaldırıldığında meyveyi takacak yer bulmak mümkün olmaz. Şu hikmet dünyasında havaya, boşluğa meyveyi asma imkânı yoktur.¹⁵⁰

Bediüzzaman’ın üstteki izahından anlaşıldığı üzere, bir kişi başka bir kişiyi tüfeğiyle öldürdüğü zaman, “Ölüm zamanı kader tarafından yazılmıştı, tüfek atmamış da olsa yine de o ölecekti, bu sebeple sorumlu değilim.” diyemez. Çünkü

¹⁴⁸ R. N. E. , *Lügat*, s. 734; Yeğin, s. 383; Açıkgenç, s. 567; Kırkinci, Mutlu, s. 53, 4; *Kadere İman*, s. 98, 9; Sarıkaya, s. 78

¹⁴⁹ Nursî, *Mesnevî-i Nuriye*, s. 326, 7

¹⁵⁰ Nursî, *Sözler*, s. 758, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 125; Kırkinci, s. 145

kader o kişinin ölmesini onun tüfeğiyle belirlemiştir. Öldürme olayında katilin kabahatiyse, Cenâb-ı Hakk'ın yasakladığı öldürme fiiline teşebbüs etmesi ve ölüme sebep olmasıdır.¹⁵¹

Bediüzzaman'a göre, katilin tüfeğinin ateşlemediğini düşünmek, kaderin sebeplerle bağlantısını kabul etmemektir. Bediüzzaman, katilin sebeplerle bağlantısını kurup, ölüm hakkında konuşurken ortaya çıkan durumu itikadî mezheplere göre şöyle tahlil eder:

1-Cebriye¹⁵², sebep ile neticenin arasını ayırıp aradaki bağı keser. Onlara göre katil tüfek atmamış dahi olsa, o kişi yine de ölecektir.¹⁵³

2-Mu'tezile¹⁵⁴, kaderin gücünü ve olaylardaki bağı kabul etmez. Sebeplere etki gücü vererek, kişinin iradesi hangi yönde ise, gerçekleşecek olanın (muradının) da o yönde olacağını savunmaktadır. Bu sebeple, Mu'tezile'ye göre o kişi tarafından tüfek atılmazsa, ölüm gerçekleşmez.¹⁵⁵

3-Ehl-i Sünnet ve Cemaat¹⁵⁶ ise, kader noktasında sebep ile neticenin birbiriyle bağlı olduğunu kabul etmesi sebebiyle katil tarafından tüfek atılmazsa,

¹⁵¹ Nursî, *Sözler*, s. 758, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 125; *Kırkinci*, s. 146

¹⁵² Cebriyye, “İnsanlara ait ihtiyari fiillerin ilahi irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan grupların ortak adı. Bütün kelamcıların kabul ettiği bir tarifi bulunmamakla birlikte genellikle “insanların kendilerine has bir iradeye sahip olmadığını, zihni ve ameli bütün fiillerinin ilahi gücün zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunanlar” diye tanımlanır.” (İrfan Abdülhamid, “Cebriyye”, *DİA*, C. 7, s. 205) Cebriyye mezhebi, Cehm b. Safvan tarafından kurulmuştur. Mu'tezile'nin mezhebinin kaza ve kaderle ilgili görüşlerine karşı çıkmışlar; Allah'ı acz ve şirkten tenzih etmek amacıyla insanlara ait bütün fiilleri de Allah'a havale etmişlerdir. Fakat tenzihe çalışırken Allah'a layık olmayan zulüm, abesiyet gibi noksanlıkları da O'na nispet etmek durumunda kalmışlardır. (*Kırkinci*, s. 86; *Özyurt*, s. 71)

¹⁵³ Nursî, *Sözler*, s. 758, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 125; *Özyurt*, s. 73

¹⁵⁴ Mu'tezile, İtikadi meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren kalam mezhebi. (İlyas Çelebi, “Mu'tezile”, *DİA*, C. 31, s. 391); kurucusu Vasıl b. Ata'dır. Ehl-i sünnet mezhebinden ayrılışı büyük günah işleyenin durumuna dair serdettiği bir düşünce sebebiyledir. Kaderi inkar ile, küfür, şer, zulüm ve sair isyanları Rabb-i Celil'in takdir buyurmadığını ve yaratmadığını iddia ederek, “Kul fiilinin yaracısıdır. Cenab-ı Hak, insanları kendi fiillerini icat edebilecek bir irade ve ihtiyara sahip kılmıştır”, derler. Cebriyye mezhebinin her şeyi kadere havale etme fikrine karşılık, Mu'tezile grubu ise mesuliyet esasını üzerinde durmuşlardır. (*Kırkinci*, s. 100, 1; *Özyurt*, s. 69)

¹⁵⁵ Nursî, *Sözler*, s. 758, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 120, 125; *Kırkinci*, s. 145

¹⁵⁶ Ehl-i Sünnet, Hz. Peygamber ile ahab-ı kiramin, dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler, amel ve inançta Hz. Muhammed ve ahabına uyanlar. R. N. E. , *Lügat*, s.276; Yeğin, s. 121; (Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *DİA*, C. 10, s. 525; *Özyurt*, s. 74); Mütekaddimin ve müteahhirin olarak iki kısma ayrılır. İki dönem arasındaki fark müteşabihati tevîl hususudur. Ef'âl-i ibad konusunda görüşleri, “cebri de, tefviz de yoktur. İkisinin ortası vardır” şeklindedir. Mâturîdiyye ve Eş'ariyye mezhepleri olarak ana iki kolu vardır. (*Kırkinci*, s. 110- 2)

diğer kişi hakkında ölümün ne üzerine bina edileceği bilinmediği için o kişinin ölümü üzerine konuşmanın gereksiz bir durum olacağını savunmaktadır.¹⁵⁷

Bediüzzaman, bu mezheplerin tüfeğin patlaması (sebeup) ve insanın ölmesi (sonuç) olayına yönelik düşüncelerini aktardıktan sonra mezheplerle ilgili bir değerlendirmeye de şöyle yer verir:

Sebeup ile sonuç arasındaki bu ilişki bağlamında Cebriye mezhebi ifrat edip cüz'î iradeyi yok farzetmiş; Mu'tezile ise tefrit edip kaderin rolünü inkâr etmiştir. Bu inançları sebebiyle her ikisi de dalâlete gidip ehl-i bid'a fırkalarından olmuşlardır.¹⁵⁸

D. İnsanın Tercihi / Cüz'î İrade

Bediüzzaman'a göre, cüz'î iradenin temeli "meyelân" veya "meyelândaki tasarruf"tur. Bu mesele O'na göre, derinlemesine inceleme gerektiren bir meseledir.

Bediüzzaman, insan iradesinin temeline yerleştirdiği meyelân meselesini tahlil ederken önce mezheplerin görüşlerine yer vermekte, sonrasında ise değerlendirme olarak kendi görüşünü şöyle ifade etmektedir:

Meyelân, Mâtürîdiyye mezhebine göre, "emr-i itibarî" olup, insana aittir. İhtiyari fiillerde insan kesbeden, Allah ise kişinin kesbini yaratandır. İnsan, ihtiyarî bir fiili istemedikçe Allah yaratmaz. Bu değişmez ilahi bir kanundur. İnsan için irade-i külliye yani çokça ihtimaller hali "mahluk"tur. Kulun yapabileceği bir iş için, yapmaya veya yapmamaya yönlendirebileceği iradesidir. Kulun potansiyel gücüdür. İyi ya da kötü herhangi bir işe yönlendirilmeden önce, her ikisine de yönlendirmeye müsait olan güçtür.

Potansiyel irade bir işe yönlendirilmeye başlandığı andan itibaren, cüz-î irade olarak adlandırılır. Meyil göstermek onu bir tarafa kanalize etmektir. Cüz-î irade birçok şeyi bir arada yapamaz. Yapacağı şeyleri birer birer ve sırayla yapar. Ucu açık ihtimalleri hususileştirip içerisinden birisine yönelmektir. Cüz-î irade, "gayrı mahluk"tur. Cüz-î irade eğer yaratılmış (mahluk) olsaydı, sorumluluğa sebep olacak hiçbir şey kalmazdı.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Nursî, *Sözler*, s. 758, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 124, 5; Kırkinci, s. 145

¹⁵⁸ Nursî, *Sözler*, s. 758, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 124, 5; Kırkinci, s. 107; Özyurt, s. 72; Harmancı, s. 76

¹⁵⁹ Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 120; Kırkinci, s. 115

Eş'ariyye mezhebi ise, meyelânı “mevcud”, yani yaratılmış olarak gördüğü için, insana ait bir fiil olarak kabul etmemiştir. Fakat Eş'ariler, meyelândaki tasarrufun, “emr-i itibarî” olarak insana ait olabileceğini kabul etmiştir. Eş'ariler küllî irade gibi cüz'î iradenin de “mahluk” olduğunu kabul etmekle birlikte insana sorumluluk için irade ve tesire kabiliyetli bir kudret vermiştir. Mâtürîdiler gibi insan kudretine tesir vermek yerine bu kudretin tesire kabiliyetli olduğunu kabul etmiştir.¹⁶⁰

Kulun iradesi mahluk olmakla beraber, o iradenin iyi ya da kötüye yönlendirilmesi mahluk değildir. Dolayısı ile meyelândan her an vazgeçme imkânı ve ihtimali mümkündür. Şayet meyelân veya meyelândaki tasarruf mahluk olsaydı, ondan vazgeçmek mümkün olmazdı. Çünkü o meyelân icra edilmiş olacaktı.¹⁶¹

Bediüzzaman'a göre, meyelân veya meyelândaki tasarruf, -gerçekte var olmayıp, zihnen varlığı kabul edilen ve başka varlık ve durumlara göre ortaya çıkan farazi olgu- manasındaki emr-i itibarîdir.¹⁶² Emr-i itibarî, fiilin yaratılmasını netice verecek bütün sebeplerin bir araya toplanmış hali “illet-i tâmmе” değildir. Böyle olsaydı insan “halık-ı e'âl” olurdu ve insanın tercihi ortadan kalkardı.¹⁶³

Bediüzzaman'ın ifade ettiği, “Kişi kendi fiilinin yaratıcısı olsaydı iradesi ortadan kalkmış olurdu.” görüşünü açıklayacak olursak şunlar ifade edilebilir:

Mu'tezile, “halık-ı e'âl” düşüncesiyle, gelişmeyi ve düşünceyi durduran cebir inancını sarsmak istemekteydi. Fakat bu düşünceyle tekrar cebir inancına düşmüş oldu. Çünkü insan bir fiile meyleder etmez, o fiil zorunlu olarak ortaya çıkacak demektir. Böylece kişi fikrini bir yönden başka yöne değiştirme kabiliyetini kaybetmiş olmaktadır.¹⁶⁴

Bediüzzaman, insan iradesi açısından, “itibarî” olan iki farklı işte tercih yapılırken hiçbir sebep yokken birini diğerine üstün tutmanın mümkün olduğunu, fakat “sabit” şeylerde sebep yokken üstün tutmanın mümkün olamayacağını ifade

¹⁶⁰ Nursî, *Sözler*, s. 759, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 120; Kırkıncı, s. 119, 20

¹⁶¹ Nursî, *Sözler*, s. 759, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 120; Sarıkaya, s. 93

¹⁶² Nursî, *Sözler*, s. 759, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 120; R. N. E. , *Lügat*, s. 287; Sarıkaya, s. 92

¹⁶³ Nursî, *Sözler*, s. 759, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 122;

¹⁶⁴ Bahaeddin Sağlam, *Kur'an, Hadis ve Risale-i Nur'da Kader İle İrade*, 1. B. , İstanbul, Tebliğ Yayınları, 2010, s. 28

eder. Bu manayı şu ifade ile açıklar: “Tercih bilamüreccih caizdir”. Tercih etmeyi gerektirecek hiçbir sebep yokken (bilamüreccih), iki şeyden birisinin diğeri (tercih) edilmesi mümkündür. Altından ve gümüşten yapılmış iki saat olsa ve tercih edilecek olsa altın olan tercih edilir. Çünkü altın daha kıymetlidir. Ama altından yapılmış aynı özellikteki iki saatten biri alınmak istense ikisinden birisi tercih edilebilir. Fakat mevcut bir eser, kendisinin var olmasını yoklukta kalmasına tercih eden müreccih gösterir. O müreccih olmaksızın eserin meydana gelmesi muhaldir. Bu yönüyle kâinatın yaratılmasında olduğu gibi müreccih olmadan varlığı, yokluğuna üstün gelmezdi.

“Tereccuh bilamüreccih muhaldir”. “Sabit”, yapılmış, meydana gelmiş şeylerde üstün olmasını gerektirecek vasıf yokken (bilamüreccih) üstün tutulması (tereccuh) imkânsızdır. Fakat itibarî şeylerde, yani hakikatte olmadığı halde kıymeti var kabul edilen şeylerde üstün tutmak caizdir. Mesela, çalışkanlık her zaman tembellikten üstündür.¹⁶⁵

Bediüzzaman’a göre, meyelân veya meyelândaki tasarruf, “matar”dır, “hasıl-ı bilmatar” değildir. İşi yapan manasındaki “ism-i fail” mastardan türetilmektedir. Matar, yazmak gibi itibarî bir emirdir. Dış dünyada somut olarak varlığı olmayıp mahluk değildir. Yazı ise, hasıl-ı bi’l-matar’dır yani kâinatta geçerli yaratılmışlıktan gelen kanunlar gereği, mastardan türetilen bir kelimedir. Dış dünyada somut olarak varlığı olup mahluktur. Yazma işini yapan kimse manasındaki “yazan” ünvanı, “yazı” kelimesinden değil, “yazmak” matarından meydana gelmektedir. Mu’tezile’nin iddia ettiği gibi, yazan ünvanını almak için, yazıya gerekli kâlem, mürekkep ve kağıdı yaratmak gerekmez. Matarın yaratılmış olmayışı, olmadığı manasına gelmediği için mastardan türeyen ism-i faile sorumluluk yüklenmektedir. Netice veya kabahat, çalmak, gasp etmek gibi şeyler, matarlara yüklenmeyip, ism-i faile; yani çalana, gasp edene ceza verilmektedir. Ölümü yaratan Allah olmakla birlikte, “katil” olarak sorumluluğu ve cezayı çekecek olan insandır.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Nursî, *Sözler*, s. 759, 60, *İşaratü’l-İ’caz*, s. 122; Mutlu, *Kadere İman*, s. 141-3; Kırkinci, s. 141, 151; Sarıkaya, s. 102-4

¹⁶⁶ Nursî, *Sözler*, s. 760, *İşaratü’l-İ’caz*, s. 121, 2; Kırkinci, s. 117; Sarıkaya, s. 93; Ferşadoğlu, s. 280

Bediüzzaman'a göre, insanın cüz'î iradesi, emr-i itibarî olduğu için güç noktasında oldukça zayıftır. Fakat hikmet sahibi Cenâb-ı Hak, dilediğini yapmaya hak sahibi olarak ve bir sınırlama da düşünülemezken, insanın zayıf cüz-î iradesini, kendi iradesine basit bir şart yapmıştır. Kul neyi isterse sorumluluk kula ait olduğu için onu o yola götürmektedir. Allah, iradeye bağlı kader tespitlerini yaparken, cüz-î iradeyi bir şart olarak kabul etmekle cüz-î iradesinin kullanılma yönüne uygun bir tespit yapmaktadır. Çünkü Allah adildir. Kullarına zulmetmez. İstemediği ve işlemediği bir şeyin faturasını ona çıkarmaz.¹⁶⁷

Allah'ın, insanın cüz-î iradesini hikmeti gereği, kendi iradesi için basit bir şart yapmasını asansör benzetmesiyle şöyle açıklayabiliriz:

Bir valinin misafirhanesinin her katında ayrı ayrı nimet ve ihsanların sergilendiğini düşünelim. Vali bir hikmet için bodrum katını kaplan, pars ve yılan gibi yırtıcı ve zehirli hayvanlara tahsis etmiştir. Vali bir ferman ile sevdiklerini üst katlardaki ziyafet yerlerine davet ederken, alt katlara inmeyi de yasaklamıştır. Oysa misafirhanenin asansörüne binildiğinde istenilen katın düğmesine basma ve istenilen kata gitme imkânı da vardır. Asansör “tercih”e göre hareket etmektedir. Gelen bir misafir üst katlara çıkararak düğmelere basıp oralarda hazırlanmış nimetlerden istifade ettikten sonra, sırf nefsin merak ve arzusunu tatmin için bodrum katına inerse oradaki yırtıcı hayvanlarla yüzleşme hatasına ve dehşetine bizzat kendisi sebep olmuştur.

Temsilde valinin iradesine benzetilen asansör, kişinin kararına ve tercihine göre hareket ettirilmektedir. Asansör hayır ve şerden her iki tarafa da gidebilmektedir. Benzetmede olduğu gibi, Allah Teâlâ da iradesiyle kişinin seçtiğini yaratmaktadır.¹⁶⁸

E. Kalplerin Mühürlenmesi

Bediüzzaman, kalplerin mühürlenmesi ile ilgili ayete¹⁶⁹ yaptığı tefsirde bu mühürlemenin, doğrudan cebrî bir halde kader tarafından olmayıp insan iradesinin tercihi neticesinde gerçekleştiğini ifade eder.

¹⁶⁷ Nursî, *Sözler*, s. 760

¹⁶⁸ Sarıkaya, s. 63, 86; Kırkinci, s. 44; Ferşadoğlu, s. 270

¹⁶⁹ “Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.” (Bakara, 2/7.)

Bediüzzaman, kalbin mühürlenmesi olayında önce kalbin mahiyetine şu şekilde dikkat çeker:

Kalp, hakikat noktasında çam kozalağı gibi et parçası değildir. Kalbin işleyişinde iki merkez vardır. Bunlardan ilki duyguların merkezi olan “vicdan”; diğeri de düşüncelerin merkezi denebilecek “dimağ”dır. Maddi bedenin uzak noktalarına hayatın temel ihtiyacı olan kanın pompalanması için kalp ne kadar önemli ise, vicdan da insan hayatının manevi merkezi olması yönüyle o kadar önemlidir.¹⁷⁰

Allah’ın isimlerinin yansıması olarak insanın kendisinde ve kâinatta yarattığı nihayetsiz lütuf ve ihsanları insan, imanın nuruyla vicdan ve dimağ ile görmektedir. Küfür, günah ve isyanlar bu görmeye engel olmaktadır. İnsan günah ve isyana devam ettikçe Allah ile arasındaki perdeler kalınlaşmakta ve nefsinin hükmetmesiyle kalbinde imanın güzelliği yerine gurur, şehvet ve küfür yerleşmektedir. Bu durum ise insanın basiretinin kör olmasına ve netice olarak kalbinin heykel gibi kaskatı kesilmesine, yani mühürlenmesine yol açmaktadır. Kalbin mühürlenmesi ahirete bakan yönüyle olup bu mührü sadece melekler görebilmektedir.¹⁷¹

Bediüzzaman’a göre, Bakara suresinin 7. ayetinde geçen “hateme” -mühürledi-, kelimesinin bir önceki ayette geçen “la yu’minûn” -inanmazlar- kelimesinden sonra olması, cezanın hataya göre verilmesi sebebiyledir. Yani onlar cüz’î iradelerini kötüye kullanmakla imandan uzaklaşmış olmalarına karşılık kalpleri mühürlenerek onlara ceza verilmiş olmaktadır. Kalp, Allah’ın yarattığı sanat eserlerini toplamak için verilmiş bir bina iken ayette bahsi geçen o kimseler¹⁷², elmas ve altın yerine orayı yılanlar ve akreplerle doldurdular. Allah’ın bilgisinden gelecek olan ışığı o binaya kabul etmediler. Allah da orayı bulaşıcı hastalıklar gibi başka binalara da zarar vermesin diye mühürledi. İhtiyarî fiillerde Allah’ın iradesi, insanların cüz-î iradesine tabi olduğu için, ayette geçen, “inkâr etme” fiili, insanlara; “mühürleme ve perde çekme” fiili, Allah’a aittir.¹⁷³

¹⁷⁰ Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 130; Öztürk, s. 209

¹⁷¹ Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 117, 8; Kırkinci, s. 131; Öztürk, s. 208, 9

¹⁷² “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.” (Bakara, 2/6.)

¹⁷³ Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 128; Kırkinci, s. 130; Öztürk, s. 220, 1

Bediüzzaman'a göre, insanın kalp mekânizmasındaki ikinci merkez ise aklı "dimağ"dır ve orada da bazı basamaklar vardır. Bu basamaklar birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır. Her basamağın kuralları farklıdır. Dimağ insan iradesinin merkezi olan meyelân ile doğrudan alakalı olup, meyelânın basamakları olarak da ifade edilmektedir. Bu basamaklar yedi tane olup, sırasıyla şunlardır: "Tahayyül, tasavvur, taakkul, tasdik, iz'an, iltizam, itikad".¹⁷⁴

1. Tahayyül

İnsanın sezgi, altıncı his, uyanıkken misal âlemine giriş, yani olağanüstü düşünme gücüdür. Meyelânın birinci adımudur. Hayali hakikatle buluşturamayan kimseler için buradan safsata doğmaktadır, çünkü şüphe ve vesvesenin kaynak yeri burasıdır. Hayal, bir şeyden yola çıkmasına karşın hiç ilgisi olmayan çok farklı veriler elde edebilmektedir. Kısa ince bir hortum görüldüğünde kavala benzetildiği gibi. Tahayyül, mantık açısından hüküm ifade etmez. Küfrü hayal etmek küfür olmadığı gibi, zulmü hayal etmek de zulüm değildir. Hayali hakikat gibi düşünmek ve şüpheye düşmek şeytanın bir aldatmacasıdır. Hayal safhasındaki kötülükler için sorumluluk yoktur.¹⁷⁵

2. Tasavvur

Tasavvur, "zihinde canlandırma" denen çağrışımlara bağlı olarak sözcüğe dökebilme işlemidir. Meyelânın ikinci adımudur. Tasavvurda hiçbir kanaate sahip olma söz konusu değildir. İhtimaller arasında bir çeşit gezintidir. Düşünme değil düşünmeye doğru yönelme vardır. Zihne düşen manalar, bu merhalede kavramlaştırılır. Bu merhalede herhangi bir kanaat teşekkül etmediği için sorumluluk gerçekleşmez.¹⁷⁶

3. Taakkul

Meyelânın üçüncü adımı olan taakkul, akletme, ölçme-biçme ve değerlendirme merkezidir. Akıl bir meleke olduğu yönüyle, bazı mantıki delil ve tekniklerle iyiyi kötüyü birbirinden ayırır. Bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşma çabasıdır. Netice itibarıyla bu merhalede tarafsızlık olduğu için kanaat oluşmaz.

¹⁷⁴ Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 130, *Sözler*, s. 1148

¹⁷⁵ Nursî, *Sözler*, s. 1148

¹⁷⁶ Nursî, *Sözler*, s. 1148

Karar değil kararsızlık vardır. Mesele hakkında zihin yorma işidir. Araştırma ve tetkik vardır fakat tasdik yoktur. Pis ve pislik şeyleri düşünmek onları benimsemekten farklı bir iştir. Bu tür faaliyetler cüz'î iradeyi dinlemezler onun için sorumluluk getirmezler.¹⁷⁷

4. Tasdik

Tasdik, bir şeyi doğru veya yanlış olarak kabul etmektir. Kabul edilen şeyin gerçekte doğru veya yanlış olmasından çok, kabul edenin benimsemiş olması önemlidir. Kabulünü bir delile dayandırma zorunluluğu yoktur. Bazen yanlışı da doğru gibi kabul etmek mümkündür. Bir araştırma sonucu olduğu gibi hiç araştırmadan da benimseyip kabul etme imkânı vardır.

Tasdikin iki mertebesi vardır: Birincisi, araştırma ve delillere dayanmaksızın kabul etmektir. Delile dayanmadığı için zayıf bir kabuldür. İkincisi, delillere dayandırılarak ve derinlemesine inceleme yaparak elde edilen kabuldür. Sadece akli değil diğer duyguları tatmin edecek karardır. Her türlü şüpheden uzaktır. Tasdikte sorumluluk vardır. İradeye bağlı meyiller tasdik mertebesine çıkacak olursa o andan itibaren sorumluluk gerektirir.¹⁷⁸

5. İz'an

İz'an, hakkında hüküm verilen bir şeyi hüküm verilmiş cihetiyle tasavvur etmek; hariç ile zihinde verilen kararın tam uyması; bir şeyin mahiyetini iyi anlayıp benimsemek ve akli tesiri altına almaktır. Akılda tartılıp tasdik edildikten sonra basiret hali hasıl olur. Ayrılmamak üzere bağlanma hali ortaya çıkar. İnsan, iz'an ettiğiinden sorumludur.¹⁷⁹

6. İltizam

İltizam: tarafgirlik, teslim ve boyun eğmektir. Hakk ile batılın mücadelesinde tarafsız kalmak batılı iltizam etmek demektir. Süreyya yıldızını yere indirip süpürge yaptıktan sonra onun yıldız olduğunu ispat etmeye çalışmak gibi.¹⁸⁰ İltizam sahibi

¹⁷⁷ Nursî, *Sözler*, s. 1148

¹⁷⁸ Nursî, *Sözler*, s. 1148

¹⁷⁹ Nursî, *Sözler*, s. 1148

¹⁸⁰ “Eyne's-sera mine's-süreyye” ibaresi, Arapça'da “heyhat” makamında kullanılan bir atasözüdür. “Yerden göğe kadar fark vardır.” manasındadır. (Badıllı, s. 412)

körü körüne batıla bağlanabilir. Bu nokta “taassup” makamıdır. İnsan iltizam ettiğinden sorumludur.¹⁸¹

7. İtikad

Meyelânın son mertebesi olup, geçen altı mertebenin neticesinde yoğrulmuş kavramların kıvamlaştığı hüküm mertebesidir. Bu hüküm artık karakter halini almıştır. Şüphe ve vesveselerden arınmış bir haldedir. Gerçek bulunmuş ve sıkıca bağlanılmıştır. İnanılan gerçekler delile, tahlile tabi tutulmuş gerçeklerdir. Yapılan ibadetlerin sadece Allah için olması, bağlılığın (salâbet) göstergesidir.¹⁸²

İnsana nefis ve şeytan tarafından gönderilen vesveselerin mahiyeti bilinmediği takdirde insan iradesi bu vesveseler karşısında zorlanmaktadır. İnsan, hayal ile hakikati birbirine karıştırıp imanın zayıfladığı zannına kapılmaktadır. Bu yanlış bilgi ifade eden zan ise onu ümitsizliğe yönlendirmektedir. Bu ümitsizlik sebebiyle ya aklını kaybetmekte ya da “Battı balık yan gider.” hesabı iyice Allah’ın huzurundan uzaklaşıp, dalâlete giderek şeytana esir olmaktadır.¹⁸³

Bediüzzaman’a göre, dimağdaki meyelânın mertebeleri insan zihni ve iradesi tarafından tam manasıyla anlaşıldığında hayal ile hakikati birbirine karıştırmamaktadır. Aynaya yansıyan yılanın ısırmadığı ve ateşin yakmadığı gibi, hayal veya fikir aynasındaki küfür, şirk ve dalâletin yansımaları insanın imanına zarar vermemekte ve edebini kırmamaktadır. Şeytan, kalbin üzerindeki yerinden Allah’a karşı kötü sözler söyler. Kalp sahibi titrer, korkar ve hoşnut olmaz. Bu hoşnutsuzluk hali o sözlerin şeytan tarafından ihtar ve hayal edildiğini ve “lümme-i şeytaniyeden” geldiğini göstermektedir. Kader noktasında insan bu halden sorumlu değildir.¹⁸⁴

Yukarıda geçen başlıklar altında verdiğimiz Bediüzzaman Said Nursî’ye ait görüşleri şöyle özetleyebiliriz:

Mülk sahibi mülkünde istediği gibi tasarruf edebilir.

Her şey varlığından önce yazılır.

¹⁸¹ Nursî, *Sözler*, s. 1148

¹⁸² Nursî, *Sözler*, s. 1148; Sarıkaya, s. 67-76; Ferşadoğlu, s. 69-77

¹⁸³ Nursî, *Lem’alar*, s. 216

¹⁸⁴ Nursî, *Lem’alar*, s. 216, 7

Bu kâinat, kudret kâlemiyle çizilmiş rengârenk muhteşem bir tablodur.

Bütün meyveler (kitab-ı mübîn) nazarî kader ve (imam-ı mübîn) bedihî kader”den haber vermektedir.

İnsandaki hafıza “levh-i mahfûz”a işaret etmektedir.

Sadık rüyalar kaderin her şeyi kapsadığını göstermektedir.

Bitkiler en aşağı ve en basit hayat derecesinde olmasına rağmen kaderin düzenine tam manasıyla uymaktadır. En yüksek hayat derecesinde olan insan hayatı da en ince ayrıntısına kadar kaderin ölçüsüyle çizilip kaderin kalemiyle yazılmaktadır.

Her varlığın kaderin kalemiyle yazılan kanununa uyması, insanların özgürlüklerini kısıtlamaz. Ruh ve kalplerinin hareket alanlarını daraltmaz. Kadere iman insana herhangi bir ağırlık ve sıkıntı vermez. Sonsuz bir hafiflik ve rahatlık verir. İnsana huzur ve güven içinde olmayı temin eden bir mutluluk vermektedir.

Kader, kalpte hissedilen, akıl, vehim ve ruh gibi imanın “halî” ve “vicdanî” cüzlerindedir. İlmi kaidelere ve fikri gayrete dayanan “ilmî” ve “nazarî” hususlardan değildir.

İhtiyarî kader, insanın tesiri bulunan ve sorumlu olduğu fiillerdir. Kişinin nereye baktığı, ne konuştuğu, nereye gitmek istediği ve elini kolunu hareket ettirmek istemesi gibi.

İztırarî kader, insanın isteğine bağlı olmayıp insan iradesi dışındaki işlerin tespiti, ilim, irade, hikmet, adalet ölçüleri içinde doğrudan Allah’ın iradesine bağlı olarak yapmış olduğu tespitlerdir. Irkı, cinsiyeti gibi.

Kader inancı, insanın firavunlaşmaya uygun, sürekli kötülüğe sevk eden nefsinin özgürlüğünü kısıtlar.

Kader inancı, imanî meselelerin arasına nefsi gururdan kurtarmak için girmiştir yoksa inatçı, terbiye edilmemiş, kötülüğü şiddetle arzulayıp ona sevk eden ve kişiyi uçuruma götüren, “nüfus-u emmârenin” işledikleri günahların mesuliyetinden kendilerini kurtarmak için değildir.

Kader netice ve meyveler itibariyle şerden ve çirkinlikten münezzehtir. Her durumda insana kader adalet eder.

Kaderin koyduğu kalıplar dışında yaşama isteği yok olma sebebidir. Her varlık için en uygun program, kaderden kendisine çizilen programdır.

Kur'ân'ın ifade ettiği üzere insan, kendi istekleriyle gerçekleşen hata ve günahlarından tamamen sorumludur.

“Kesb-i şer, şerdir; halk-ı şer, şer değildir.” Yani, şerrin yaratılması şer olmayıp, şer ile uğraşmak şerdir. Şemsiyesini almadan çıkan kişinin ıslanıp hasta olması gibi.

Şeytan “şerr-i mahz” olarak yaratıldığı için şeytanın kalbi sürekli sapkınlığı telkin ve küfrü tasavvur etmekle meşgul olur. Kalbinde veya fikrinde “marifet” için yer yoktur.

Şeytan, meleklerle ve hayvanlara musallat olmadığı için onların makamları sabittir. Fakat insana şeytanın musallat edilmesiyle birlikte insanın ilerlemesi için önünde çekirdekten ağaca, atomdan güneşe kadar mertebeler açılmıştır.

Peygamberlerin ve şeytanların yaratılması sonucu imtihanın başlamasıyla birlikte çok sayıda insanın kâfir olup cehenneme gitmesi az sayıdaki insanın cennete gitmesi yanında önemsizdir ve Allah'ın rahmetine aykırı değildir. Toprak altına atılıp çürüyen on hurma çekirdeğinden iki üçünün ağaç olması gibi.

İnsan günah ve isyana devam ettikçe Allah ile arasındaki perdeler kalınlaşmakta ve nefsinin hükmetmesiyle kalbinde imanın güzelliği yerine gurur, şehvet ve küfür yerleşmektedir. Bu durum ise insanın basiretinin kör olmasına ve netice olarak kalbinin heykel gibi kaskatı kesilmesine, yani mühürlenmesine yol açmaktadır.

Kalplerin mühürlenmesi doğrudan cibrî bir halde kader tarafından olmayıp insan iradesinin tercihi neticesinde gerçekleşmektedir.

“Bin masumun hukukunu çiğneyen bir zalimi cezalandırmak ve yüz mazlum hayvanları parçalayan bir canavarı öldürmek, adalet içinde mazlumlara bin rahmettir. Ve o zalimi affetmek ve canavarı serbest bırakmak, bir tek yolsuz merhamete karşılık, yüzer çaresizlere yüzer merhametsizliktir.”

Allah'a inanan insanların, şeytandan sürekli Allah'a sığınmaları ve meleklerin onların yardımına gönderilmesi yıkımın kolay olması sebebiyledir.

Elemler, musibet ve hastalıklar, hayatın asıl gayesini kuvvetleştiren ve Allah'ın esmasının cilvelerini gösteren hikmet parıltıdır.

İnsanın “cüz’î irade” olan silahı, hem zayıf, hem kısadır; bir şey yaratamaz, küçük bir uğraştan başka hiçbir şey elinden gelmez. Allah hesabına çalıştırılırsa bir askerin bir köyü devlet namına tutması gibi her şeye yeterli gelir. Cüz’î iradenin hareket alanı, kısacık su gibi akıp giden şimdiki zamandır.

İnsanın cüz’î iradesi, emr-i itibarî olduğu için güç noktasında oldukça zayıftır. Fakat sonsuz hikmet sahibi Cenâb-ı Hak, dilediğini yapmaya hak sahibiyken ve bir sınırlama yokken o zayıf cüz-î iradeyi, kendi iradesine basit bir şart yapmıştır. Kul neyi isterse sorumluluk ona ait olduğu için onu o yola götürmektedir.

Herkes kendisinde bir seçme, arzu etme hali yani bir “ihtiyar”ın varlığını hissetmekte vicdanen bilmektedir.

Cüz’î iradenin temeli “meyelân” veya “meyelândaki tasarruf”tur. Meyelân veya meyelândaki tasarruf, -gerçekte var olmayıp, zihnen varlığı kabul edilen ve başka varlık ve durumlara göre ortaya çıkan farazi olgu- manasındaki emr-i itibarîdir. Emr-i itibarî, fiilin yaratılmasını netice verecek bütün sebeplerin bir araya toplanmış hali “illet-i tâmme” değildir. Böyle olsaydı insan “halık-ı ef’al” olurdu ve insanın tercihi ortadan kalkardı.

Meyelân veya meyelândaki tasarruf, “mastar”dır, “hasıl-ı bilmastar” değildir.

Tercih bilamüreccih caizdir.

Tereccuh bilamüreccih muhaldır.

Kalp, hakikat noktasında çam kozalağı gibi et parçası değildir. Kalbin işleyişinde iki merkez vardır. Bunlar, duyguların merkezi “vicdan” ile düşüncelerin merkezi “dimağ”dır.

Ezel, (mazi, hal ve istikbali) geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı kapsayacak şekilde yüksekte bakan bir ayna gibidir.

Allah'ın “ata”, “kaza” ve “kader” isminde “üç kanunu” vardır.

Cennet fazl-ı İlahidir.

Tevekkül, “esbabı” hep birlikte reddetmek değildir. Tevekkül sebeplere riayet ettikten sonra neticeyi sadece Allah’tan beklemek, Allah’a itimat etmek ve Allah’tan gelecek her şeyi rıza ve memnuniyet ile karşılamak demektir. Dua ve tevekkül insanda hayra meyil vermekte olduğu gibi, istiğfar ve tevbe de şerre olan meyli kırmaktadır.

Bediüzzaman Said Nursî’nin hayatı, eserleri ve kadere dair görüşlerini aktarıp görüşlerini kısaca özetledikten sonra Mustafa Sabri Efendi’nin hayatı, eserleri ve kadere dair görüşlerini aktarmak üzere 2. bölüme geçiyoruz.

2. MUSTAFA SABRİ EFENDİ ve KADER MESELESİNE BAKIŞI

2.1 Hayatı

Mustafa Sabri Efendi, 22 Haziran 1869 yılında Tokat'ta doğdu. Öğrenimine memleketinde başladı. Mustafa Sabri Efendi, on yaşına gelmeden hafızlığını tamamladı. İlk eğitimini Tokat'ta aldıktan sonra burada kelâm, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir ve hadîs gibi dinî ilimleri tedris etti ve sonrasında ise İstanbul'a gitmiştir.

İstanbul'da meşihat-ı İslâmiye'de ders vekili Gümölcüneli Ahmed Asım Efendi'nin (v. 1911) ve önemli birçok alimin öğrencisi oldu. Burada evlenip İstanbul'a yerleşti. Genç yaşta, alimlerin ilmî derecesini gösteren ruûs imtihanını kazanarak Fatih Camii müderrisliğine tayin edildi. Elliye yakın öğrenciye icâzet verdi. II. Abdülhamid'in (v. 1918) katıldığı huzur derslerine en genç üye sıfatıyla iştirak etti. Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde çalıştı. Süleymaniye Medresesi'nde hadîs müderrisliği yaptı. Bir dönem Sultan II. Abdülhamid'in özel kâlem müdürlüğünü yaptı.

Beyanülhak gazetesinde başyazar sıfatıyla meşrutiyet lehinde ve farklı konularda yazılar kaleme aldı. Bir dönem Silistre müftülüğü yaptı. İkdâm, Yarın ve Âlemdar gibi yayınlarda yazılar kaleme aldı.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile açılan mecliste Tokat milletvekili oldu. Değişik tarihlerde kaleme aldığı yazılarda Milliyetçilik ve Turancılık siyasetini eleştirdi. İttihat ve Terakki'ye yaptığı eleştiriler sebebiyle evine, bir ara baskın yapıldı, o hengâmede Mustafa Sabri Efendi, Mısır'a kaçtı, oradan Romanya'ya geçti.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'a dönen Mustafa Sabri Efendi, İstanbul'da Mehmet Akif Ersoy (v. 1936), Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1942), Ferid Kam (v. 1944), İzmirli İsmail Hakkı (v. 1946) ve Bediüzzaman Said Nursî (v. 1960) gibi dönemin meşhur ilim adamlarının vazife aldığı Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'ye üye oldu.

Mustafa Sabri Efendi, değişik dönemlerde yaklaşık dokuz ay Şeyhülislâmlık görevinde bulunmuştur. İngiliz mandasına karşı olarak Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele, (Kuva-yı Milliye) aleyhindeki isabetsiz tutumu sebebiyle Cumhuriyetin ilanından sonra arananlar listesine alınca, ailesiyle birlikte Mısır'a kaçmıştır.

Mustafa Kemal'e muhalefet ettiği için Mısır'da tepkiyle karşılaşınca bir müddet Suudi Arabistan, Lübnan, Romanya ve Yunanistan'da bulunduktan sonra tekrar Mısır'a gelip oraya yerleşmiştir. Affedilmesine rağmen yurda dönmeyerek burada ilmi faaliyetlerini sürdürmüş ve 12 Mart 1954'de Kahire'de vefat etmiştir. Bir dönem Ezher Üniversitesinde hocalık yapmıştır.

Yazdığı eserlerinde özellikle batılılaşma fikrini sert bir şekilde eleştirmiştir. Materyalist, ateist akımların negatif etkisini kırmak adına kelâm konuları üzerinde daha fazla durmuştur.

Mustafa Sabri Efendi, 12 Mart 1954 yılında seksen dört yaşında Kahire'de vefat etti. Cenazesine ilim ve siyaset adamlarının yanı sıra büyük bir kalabalık katıldı.

Mustafa Sabri Efendi, tezimizde karşılaştırmasını yapacağımız Bediüzzaman Said Nursî hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Biz onun gibi mücadele yapamadık. Biz nefsimizi ve rahatımızı sevdik. O zorluklara katlandı. Kendisine sevgimiz ve saygımız çoktur. Memleketimizde İslâmi iman hareketini başlattı. Bütün bunlar onun sebatının neticesidir.”¹⁸⁵

2.2 Eserleri

a. Yeni İslâm Müctehidlerinin İlmî Açıdan Değeri

Musa Carullah'ın vahdet-i vücud mesleğinden kaynaklanan, “cehennem ebedi olmadığı” görüşüne karşı oluşturulan reddiyesidir.

b. Dini Müctehidler

Bu eserde, Mustafa Sabri Efendi, batılılardan etkilenilerek İslâm'da reform yapılabileceğini savunan Müslüman alimleri eleştirmektedir.

c. Mevkıfu'l- Beşer Tahte Sultani'l- Kader

Mustafa Sabri Efendi, irade hürriyeti ve kadere dair değişik görüşleri tartıştığı bu eserinde, bir çok alimin görüşüne yer vermiş ve görüşlerin değerlendirmesini yapmıştır. Eserde cebrî kader anlayışını savunduğu anlaşılmaktadır. Eser “İnsan ve Kader” ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir. Müellif bu eserinde Mâturâdiyye'nin

¹⁸⁵R. N. E. , *Portreler*, s. 38

kader ile ilgili görüşlerini ifrat derecesinde eleştirir ve bazı hususlarda Mâturîdiyye'yi Mu'tezile ile eşdeğer görür.¹⁸⁶

d. İslâm'da İmâmet-i Kübra

Hilafet ve siyaset konularında Yarın Gazetesi'nde çıkan bir dizi makalelerini kapsayan bir eserdir. Hilafetin kaldırılma sürecinde yayınlanan bu eserde, Mustafa Sabri Efendi, hilafetin tekrar geri gelmesini savunmaktadır.

e. En-Nekr ala Münkiri'n-Nimet mine'd-Din ve'l-Hilafet ve'l-Ümmet

Bu eser, "İslâm'da İmâmet" kitabının Arapçası sayılır. Eserde hilafetin kaldırılması ve yerine getirilen laiklik konuları üzerinde durulmaktadır. Eser sadeleştirilerek "Hilafet ve Kemalizm" olarak yayınlanmıştır.

f. Meseletü'l Tercümeti'l-Kur'ân

Bu kitapta ibadet dilinin Arapça yerine Türkçe olması reddedilmektedir. "Kur'ân'ın Tercümesi Meselesi" ismiyle Türkçeye çevrilmiştir.

g. El-Kavlu'l-Fasl

Pozitivizmin yayılmasından sonra mucize, nübüvvet, kıyamet alametleri konularında yapılan yanlış yorumlara eleştiri olarak yazılmış, "Mevkifu'l-Akl" isimli hacimli eserinin özeti gibidir.

h. Mevkifu'l-Akl ve'l-İlm ve'l-Alim Min Rabbi'l-Âlemin ve İbâdihi'l-Mürselin

Dinin temel prensiplerine dair olan eser, Allah'ın varlığının delilleri, nübüvvet, akıl ve vahiy ilişkisi, din ve bilim ilişkisi ve siyaset gibi konuların işlendiği eserdir. Eserin Türkçesi oğlu İbrahim Sadri tarafından yapılmıştır. Dört cilt olan eserin ortalama her cildi beş yüz sayfadır. Mısır'da bulunduğu ömrünün son dönemlerinde kaleme almıştır.

¹⁸⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Mustafa Sabri Efendi", DİA, C. 31, s. 350-353; Ahmet Akbulut, "Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Görüşleri", *İslamî Araştırmalar*, C. 6, s. 1, 1992, s. 32-34; Mehmet Nam, "Tarihin Kırılma Noktasında Son Şeyhülislamlardan Mustafa Sabri Efendi", *H. Ü. İ. F. D. S.* 23, 2010, s. 98-115; Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, *İnsan ve Kader (Mevkifu'l- Beşer Tahte Sultani'l- Kader)*, çev. İsa Doğan, İstanbul, Kültür Basın Yayın Birliği, 1989, s. 5-7 (Not: Bundan sonra İnsan ve Kader olarak kısaltılacaktır.); Nuri Derdiyok, *Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin Yeni Fıkhi Konulara Yaklaşımları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M. Ü. S. B. E. , İstanbul, 2005, s. 10-42; Kara, *-Şeyhülislam Mustafa Sabri-*, s. 915-919; Albayrak, s. 196-197

2.3 Mustafa Sabri Efendi'nin Kader'e Dair Görüşleri

2.3.1 Giriş

Mustafa Sabri Efendi (v. 1954) kaderin incelikli bir konu olup, herkesin kader hakkında konuşmasının cehalet işareti sayıldığını ifade eder. O özellikle batılıların bu meseleyi Müslümanların inançlarını sarsmak için kullandığı düşüncesindedir. Bu düşüncesini şöyle ifade eder:

“Kadere iman akidesi halkın ağzında sakız olmuş; bilen de bilmeyen de ondan konuşur olmuştur. Batılı düşmanlar Müslümanların dini inançlarını zayıflatmak amacıyla onları kaza ve kader akidesine sahip olmakla itham ederler. Nitekim yabancı fikirlerin en şerlisi ve düşmanların en büyüğü de düşmanlığını içerisinde gizleyendir.”¹⁸⁷

“Kader hakkında konuşmak ahirzamanda ümmetimin şerlilerine bırakıldı.”¹⁸⁸ hadîsini naklederek, kaderin hassas bir mesele olduğuna dikkat çeken Mustafa Sabri Efendi, aynı hadîsin kendisini bir Müslüman olarak kader konusunda araştırma yapmaya ve konuşmaya da motive ettiğini şöyle ifade eder:

“İslâm'ın kader akidesine kötü zan beslemek bize batıdan gelmiştir. Batıdan gelen fikir akımlarıyla Müslümanları yönlendiren zararlı kitapları yakından gören; o fikir akımlarını reddedip onlarla mücadele etmenin bugünün en kutsal görevi olduğuna, kadere imanı te'yide ve onu yeniden dini zaruretlerden saymaya karar veren bir kişi olarak, kader meselesinde derinleşmek benim hakkımdır. Kader hakkında konuşmam kaderi inkâr ettiğim anlamına gelmemeli, aksine onu kabul ettiğimi ve kadere olan inancımı yenilediğimi gösterir. Konuşmam kader aleyhinde konuşanlar sebebiyledir.”¹⁸⁹

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, kaderle ilgili geçen hadîsdeki korkutma ifadesi kadere inancı tam olan Eş'ariyye mezhebine yönelik olmayıp bilakis batılıların tesirinde kalan Mu'tezile mezhebine ve onların torunlarına yöneliktir.¹⁹⁰ Batıyı taklit

¹⁸⁷ İnsan ve Kader s. 15

¹⁸⁸ İnsan ve Kader s. 37; Hadîsin kaynağı için bakınız. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî, *Râmûzü'l-Ehâdis*, çev. A. Bekkine, İstanbul, Gonca Yayınları, 2007, s. 19

¹⁸⁹ İnsan ve Kader s. 40

¹⁹⁰ İnsan ve Kader s. 39

hareketi olmasaydı yani insan gücüne verilen tesir olmasaydı, İslâm âleminde Mu'tezile'yi taklit hiç düşünülmezdi.¹⁹¹

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, kaderin her şeyi ile anlaşılması zordur. Akılların kaderi anlayamaması ve kaderin her şeyini ihata edememesi istenen bir husustur.¹⁹² Filozofların akılları, alimlerin ilimleri bu meseleyi anlamaya kafi gelmemiştir. Kulların fiilleri konusunda alimler ve filozoflar kaderin sırrı sebebiyle bir takım mezheplere ayrılmışlardır.¹⁹³ Kaderin sırrı¹⁹⁴ “Allah, dilese idi elbet hepinizi bir tek ümmet yapardı ve lâkin o, dilediğine dalâlet, dilediğine hidâyet buyurur ve her halde hepiniz bütün yaptıklarınızdan mes'ul olacaksınız.”¹⁹⁵ ayetinde geçen Allah'ın hidâyet ve dalâleti vermesi ile kişilerin yaptıklarından sorumlu olması şeklindeki iki esasa mezhep sahiplerinin dikkat etmemesinden dolayı ortaya çıkan çelişkiye bağlıdır.¹⁹⁶

Mustafa Sabri Efendi, kaza ve kader meselesinde temelde iki husus olduğunu üçüncünün ise, bu iki hususu uzlaştırmak neticesinde ortaya çıktığını ifade eder. İki hususun birincisi, olmuş ve olacak şeylerde Allah'ın umumi hakimiyetini ve iradesini kabul etmek; ikincisi, kulların dini emirlerde yükümlü olmalarıdır. Üçüncüsü ise, bu iki hususu birleştirmektir.¹⁹⁷ Bu bağlamda Mustafa Sabri Efendi'nin tasnifine göre, insanın ihtiyarî fiilleri meselesinde üç önemli mezhep vardır: Cebriye, Mu'tezile ve Eş'ariyye mezhebi.¹⁹⁸

Mu'tezile mezhebi, kaderin ve kesin nasların inkârına yönelmiştir.¹⁹⁹ Mu'tezile mezhebine göre, insanın bir kudreti vardır ve o fiiller bu kudretle meydana gelir.²⁰⁰

¹⁹¹ İnsan ve Kader s. 41

¹⁹² İnsan ve Kader s. 128

¹⁹³ İnsan ve Kader s. 14

¹⁹⁴ İnsan ve Kader s. 44

¹⁹⁵ Nahl, 16/93.

¹⁹⁶ İnsan ve Kader s. 44

¹⁹⁷ İnsan ve Kader s. 238

¹⁹⁸ İnsan ve Kader s. 68; Mezheplerin tasnifi için bakınız. Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Derslerinde İrade Kaza Ve Kader*, Haz. Nizamettin Saltan, İstanbul, Moralite Yayınları, 2012, s. 137; Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi Giriş*, İstanbul, 2011, Damla Yayınevi, s. 267-269

¹⁹⁹ İnsan ve Kader s. 14; Mu'tezile'nin konu hakkındaki görüşü için bakınız. Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam (Tarih-Ekoller-Problemler)*, Konya, Tekin Kitapevi, 2010, s. 45, 6

Cebriye mezhebi ise, aklın zihnî çağrışımlar neticesinde karar aldığı gerçekliğine dayanarak aklın tercihte tesiri bulunduğu hakikatine karşı çıkmıştır.²⁰¹ Cebriye mezhebine göre, insanın ihtiyarî fiilleri sadece Allah'ın kudretiyle meydana gelir ve insanın hiçbir kudreti yoktur.²⁰²

Mâturîdiyye mezhebi “kaderi sırt olmaktan çıkaracak” görüş sahibidir.

Eş'ariyye mezhebi ise, kaza ve kader meselesinde mezheplerin en hayırlısıdır. İmam Eş'arî, mücahede bayrağını açan ve Mu'tezile'den ayrılan ilk kişidir. Kelâm ilmini Mu'tezile, Mürcie ve Müşebbihe mezheplerinin soktuğu yerden kurtarıp ona yepyeni bir şekil vermiştir. Ehl-i Sünnet kelâmcıları arasında İmam Eş'arî umde olmuştur.²⁰³

Eş'ariyye'ye göre, insanın bir kudreti vardır, fakat bu kudretinin hiçbir tesiri yoktur. Onun fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. İnsanın kendi fiilleriyle alakası ise, o fiillere mahal olmaktan; hiçbir etkisi olmayan kudretinin, Allah'ın etkili kudretiyle ona yaklaşmasından ibarettir.²⁰⁴ İnsanın fiillerinden ötürü övülmesi ve kötülenmesi, insanın bu fiillerin faili olmaktan değil de sadece onlara mahal olmasındandır.²⁰⁵ Çalışmayı terk etme ve amele ehemmiyet vermeme düşüncesi, kadere olan imanın fazlalığı sebebiyle ve kadere imanın hakkını vermekleedir.²⁰⁶

Mustafa Sabri Efendi, kadere iman konusunda Kur'ân'ın getirdiği ilkeye²⁰⁷ uyulmadığı düşüncesindedir. Bu duruma, Osmanlı'nın son zamanlarda karşı karşıya geldiği, “serbestlik düşüncesinin” yaygınlık kazanmasının tesiri olduğunu belirtir. Kur'ân'a uygun olan ilkeyi ve mezheplerin uyması gereken ölçüyü şöyle ifade eder:

²⁰⁰ İnsan ve Kader s. 69; Mu'tezile'nin konu hakkındaki görüşü için bakınız. Sa'düddin Mesud b. Ömer b. Abdullah Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l- akâid)*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 1980, s. 190

²⁰¹ İnsan ve Kader s. 14

²⁰² İnsan ve Kader s. 69; Cebriye'nin konu hakkındaki görüşü için bakınız. Ali Aslan, *Özgürlük Ya da Kadercilik*, 1. B. , İstanbul, Kayihan Yayınları, 2006, s. 173

²⁰³ İnsan ve Kader s. 14; Gölcük, Toprak, s. 126-132

²⁰⁴ İnsan ve Kader s. 68; Seyyid Bey, s. 143

²⁰⁵ İnsan ve Kader s. 69; Eş'ariyye'nin konu hakkındaki görüşü için bakınız. Emrullah Yüksel, *Sistemik Kelâm*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2005, s. 92

²⁰⁶ İnsan ve Kader s. 44

²⁰⁷ “Allah, dilese idi elbet hepinizi bir tek ümmet yapardı ve lâkin o, dilediğine dalâlet, dilediğine hidayet buyurur ve her halde hepiniz bütün yaptıklarınızdan mes'ul olacaksınız.” (Nahl, 16/93.)

“Kadere iman konusunda mezheplerin ölçüsü, kadere imana riayet ve Hakk’a uygunluk olmalıdır. Ölçü bu olmadığı için kulların filleri meselesinde İslâm’da emredilen şekliyle kadere iman gerçekleşmemiştir. Eş’ariyye mezhebi, dünyada geri kalmışlığa sebep olmakla itham edilmektedir. Bu itham sebebiyle Eş’ariyye mezhebi, alimlerin gözünden düşmüş yerine Mâturîdiyye ve hatta Mu’tezile mezhebi tercih edilmiştir.”²⁰⁸

Mustafa Sabri Efendi’nin savunduğu görüşteki geçişe, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki yenilik arayışlarında “kadere teslim” fikrinden ziyade “kişisel serbestlik” fikrinin ağırlık kazanmaya başlamış olmasını örnek olarak verebiliriz.²⁰⁹

Mustafa Sabri Efendi’ye göre, insan ihtiyar sahibi bir fail ve mükelleftir. Yaptıklarından ve yapmadıklarından dünya ve ahirette mesuldür.²¹⁰ İnsandan mesuliyetin kaldırılmaması gerekir. Çünkü insan, zorlama olmaksızın kabul ettiği Allah’ın meşîetinin hükmü altındadır.²¹¹ Fiillerinde mecbur olduğu düşüncesiyle insana gelen cebir, insanın amellerinin neticesini ve mesuliyetini kaldıracak, meşîetini ve rızasını yok edecek derecede bir cebir değildir. Kullar, Allah’ın yapmalarını istediği fiillerini kendi irade ve ihtiyarlarıyla yaparlar ve ondan kaçamazlar. İnsan hem mecbur, hem de mesuldür. İnsanlar yaptıkları şeyleri, kendi ihtiyar ve istekleriyle yaparken “muhtar” ; ancak Allah’ın seçmelerini istediği şeyleri seçebildikleri için de aynı zamanda “mecbur”durlar veya mecbur gibidirler.²¹²

Mustafa Sabri Efendi bu cümleleri ile kulu Allah’ın kudret ve iradesi karşısında “muhtar ve mecbur” olarak iki hal üzere bırakır. O’na göre insan istediğini yaparken sadece Allah’ın istediği şeyi isteyebilir. Neticede istediğini yapan da kendisi olmuş olur (muhtar). İnsan istediğini yaptığı için burada tefvîz (kişinin fiilin sahibi olarak fiilini yapmaya muktedir kılınmış olması) vardır. Kişi Allah’ın istediğinin dışında bir şey yapamadığı için de cebir veya cebir gibisi vardır. Mustafa Sabri Efendi’ye göre bu durum; “Tefvîzle birleşen cebir ve ihtiyarla birleşen mecburiyet, Allah’ın kudretinin özelliklerindedir. İşte insan bu durumuyla mecbur

²⁰⁸ İnsan ve Kader s. 15, 40

²⁰⁹ Rıdvan Özdiç, *Akıllı İrade Hürriyet -Son Dönem Osmanlı Dini Düşüncesinde İrade Meselesi-* 1. B. , İstanbul, Dergah Yayınları, 2013, s. 88

²¹⁰ İnsan ve Kader s. 13

²¹¹ İnsan ve Kader s. 43

²¹² İnsan ve Kader s. 66; Tefvîz ve cebir görüşü için bakınız. Taftazânî, s. 196

sayılırsa mecburdur; ama (bu durum fiilleri üzerinde) hiçbir mazereti olmayan bir mecburiyettir.”²¹³ O, insanın bu iki hal üzere bulunmasını, “Allah dileseydi elbette hepinizi tek bir ümmet yapardı. Fakat o dilediğini sapıtır, dilediğine de hidâyet verir. Muhakkak surette hepiniz bütün yaptıklarınızdan sorumlu tutulacaksınız.”²¹⁴ ayetiyle delillendirir.

Mustafa Sabri Efendi’ye göre, kulların fiillerinde sadece cebir veya sadece tefvîz yoktur; bu ikisi arasında bir durum da yoktur. Her ikisi de vardır. Fakat buradaki cebir kişinin iradesine etkisi olmadığından bilinen cebir gibi değildir. Fiilleri kendisine havale edilen kimse, kendisine havale edenin seçtiği şeyleri seçebildiği için tam bir ihtiyara sahip değildir. Buna göre; tefvîz de bilinen şekliyle değildir. İnsan istediği şeyi yaparken sadece Allah’ın yapmasını istediği şeyi isteyebilir.²¹⁵

Mustafa Sabri Efendi’nin, Allah’ın yapmasını istediği şeyi kişinin seçmesi şeklindeki düşüncesini kabul edecek olursak, “alın yazısı”²¹⁶ deyimindeki cebri anlayışı mantıksız bulup, itiraz etmememiz gerekir.

2.3.2 Kaderle İlgili Bazı Ayet ve Hadîslere Bakışı

Mustafa Sabri Efendi, kader konusunu tartışırken bazı ayet ve hadîsler üzerinde özellikle durmuştur. Bunlardan birisi hidâyetin insana verilmesi ile ilgili olan şu ayettir:

“Allah istemiş olsaydı sizi tek bir ümmet kılardı. Fakat o dilediğini sapıtır, dilediğini hidâyete eriştirir. Ve siz yaptığınız her şeyden mesulsünüz.”²¹⁷ Mustafa Sabri Efendi’ye göre bu ayet Allah’ın meşîetinin büyüklüğüne delalet eder ve kadere imanı olanların imanını arttırır.²¹⁸

²¹³ İnsan ve Kader, s.66

²¹⁴ Nahl, 16/93.

²¹⁵ İnsan ve Kader s. 66; Seyyid Bey, s. 143

²¹⁶ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>; Halil İbrahim Coşar, *Kader Anlayışının Kur’an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, S. Ü. S. B. E. , Konya 2010, s. 108

²¹⁷ Nahl, 16/93. ; Tekvir, 81/27-29. ; İnsan, 76/29-30. ; En’am, 6/39. ; İsrâ, 17/16. ; Fatır, 35/8.

²¹⁸ İnsan ve Kader s. 146

Mustafa Sabri Efendi, “Sen sevdiğine hidâyet veremezsin. Fakat Allah, dilediğini hidâyete eriştirir.” ayeti²¹⁹ ışığında hidâyeti üç kısma ayırır.²²⁰

1. Allah’ın herkesi, yaşantısının menfaat ve ihtiyaçlarına yöneltmesidir. Hidâyetin bu çeşidi umumi hidâyettir.²²¹
2. Açıklama, gösterme, öğretme, davet ve irşat şeklinde olan hidâyettir.²²² Hidâyetin bu mertebesi başarı ve hakka uymada şart ve sebebin bir parçası olsa da, başarının ve hakka uymanın meydana gelişini zorunlu kılmaz.²²³
3. Başarı, ilham ve iyi bir işin yapılmasını gerektiren, meşîetin yaratılması şeklinde olan hidâyettir.²²⁴

Hidâyetin ikinci mertebesi dışındakiler yani, kişinin zaruri yaşamına dair ihtiyaçlar ve başarıya, iyi ve güzel işlere yönlendiren ilhamlar Allah’a aittir.²²⁵

Mustafa Sabri Efendi’nin kaderle ilgili hareket noktası kabul ettiği bir başka ayet de şudur:

“Nefse ve onu düzeltmiş olana. Sonra da ona, isyanını ve itaatini ilham etmiş olana (yemin olsun ki). Muhakkak ki Allah’ın temizlediği nefis kurtulmuştur. Azdırdığı kimse de hüsrana uğramıştır.”²²⁶ Mustafa Sabri Efendi’ye göre, bu ayetteki kalbe konan ilham, sadece açıklama ve öğretme olmayıp hüküm ifade eder.²²⁷ Konuyla ilgili olarak O’nun eserinde yer verdiği Ebu Hureyre’den rivayetle Buhârî’de geçen hadîs şöyledir:

“Mûsâ (a.s) ve Âdem (a.s) birbirleriyle iddialaştılar. Mûsâ: “Ya Âdem! Sen bizim babamızsın, bizi hüsrana uğrattın ve cennetten çıkardın.” deyince; Âdem de O’na: “Sen, Allah’ın kelâmıyla seni seçtiği ve eliyle sana yazdığı Mûsâ’sın;

²¹⁹ Kasas, 28/13. ; En’am, 6/107, 137.

²²⁰ İnsan ve Kader s. 148

²²¹ İnsan ve Kader s. 148; A’la, 87/1-3.

²²² İnsan ve Kader s. 148; Fussilet, 41/17.

²²³ İnsan ve Kader s. 149

²²⁴ İnsan ve Kader s. 149; A’raf, 7/178. ; Zümer, 39/37.

²²⁵ İnsan ve Kader s. 149

²²⁶ Şems, 91/7-10. ; A’raf, 7/179. ; Hud, 11/34.

²²⁷ İnsan ve Kader s. 151

yaratılmadan kırk sene önce Allah'ın hakkında takdir etmiş olduğu şeyle, beni mi ayıplıyorsun?" dedi ve Mûsâ'yı susturdu."²²⁸

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, "Ne vakit ki, onlar haktan saptılar, Allah da onların kalplerini hidâyetten çevirdi."²²⁹ ayeti ve buna benzer ayetler²³⁰, Allah'ın hidâyet ve dalâletinin kulların hak edişlerine bağlı olduğuna işaret etmez. Bazı ayetler, Allah'ın hidâyet ve dalâlet sebeplerinin kullar tarafından oluşturulduğunu ifade etse bile, sebeplerden bahsetmeyen ayetler, sebepleri ihtiva eden ayetlerden daha fazladır. Az olanı çok olana hamletmek zordur. Bu sebeple, hidâyet ve dalâlet Allah'ın meşîetine bağlıdır.²³¹ Hidâyet ve dalâlette olduğu gibi, kulların ihtiyarî fiillerini de, Allah'ın onların kalplerinde yarattığı bir sebebe (daiye) dayandırmak zaruridir.²³² Allah dilemezse, kişinin dilediğinin olmaması bir yana, Allah dilerse kişi diler; dilemezse kişi de dileyemez.²³³ En'am Suresinin 148. ve 149. ayetlerinde²³⁴ sapıklıklarını Allah'a havale edenler kötülenir. Onların havale düşünceleri yanlıştır. Maksatları inanmak değil, aksine peygambere sıkıntı vermektir. Çünkü Allah, onları peygamberleri yalanladıkları, alaya aldıkları ve ağılatmak istedikleri için kötümüştür.²³⁵ Üzerindeki sorumluluğu atmak için kadere yapışmayı tercih edenler kaderi delil olarak kullanamazlar.²³⁶

Müşriklerin ayette geçen "Allah dilese idi biz ortak koşmazdık." şeklindeki sözleri sarf etme sebebi, kadere iman etmeyi ve kaderin mükelleften mesuliyeti kaldırmayacağı hakikatini bilmeden onu kalkan olarak kullanmayı istemeleridir.

²²⁸ İnsan ve Kader s. 152; Hadîsin kaynağı için bakınız. Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1989, C. , 14, s. 6503-6504, Kader 10 (20); İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi-Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, 3. B. , Ankara, 2008, C. , 14, s. 29; Musa Bağcı, *İnsanın Kaderi-Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı-*, 1. B. , Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2009, s. 228-235

²²⁹ Saf, 61/5.

²³⁰ En'am, 6/144. ; Zümer, 39/3. ; Ankebut, 29/69. ; Nahl, 16/104. ; Mutaffifin, 83/14. ; Ali İmran, 3/155. ; Tevbe, 9/77. ; A'raf, 7/146.

²³¹ İnsan ve Kader, s. 169; Bu görüşün tenkiti için bakınız. H. Sabri Erdem, "Türk Kelamcıları İbn Kemal ve Mustafa Sabri'de Kader Problemi ve Anlambilim Açısından Bir Değerlendirme," *A. Ü. İ. F. D*, S. 2, 2005, s. 48

²³² İnsan ve Kader s. 170

²³³ İnsan ve Kader s. 99-101

²³⁴ "Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: "Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. [...]" (En'âm, 6/148, 9)

²³⁵ İnsan ve Kader s. 144

²³⁶ İnsan ve Kader s. 144

“De ki, sizde (kitap ve hüccetten) bir ilim varsa, onu bize çıkarıp getirin. Siz yalnız kendi zannınıza tabi oluyorsunuz ve sadece yalan söylüyorsunuz.”²³⁷ ve “Dediler ki; Eğer Rahman dileseydi biz o meleklerle tapmazdık. Bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.”²³⁸ Bu iki ayet yalancı müşriklere Allah’ın cevabıdır.²³⁹

Sonuç olarak, Mustafa Sabri Efendi’ye göre, kaza ve kader meselesinde, kullar hem mesuldür; hem de hayır ve şer Allah’tandır. Allah’ın her şey üzerinde olduğu gibi kulların küllî ve cüz’î bütün meşîetleri üzerinde de umumi hakimiyeti vardır.²⁴⁰

Mustafa Sabri Efendi, kulların küllî ve cüz’î bütün meşîetleri üzerindeki umumi hakimiyet görüşüyle kabul etmediği cebrî kader anlayışından kendisini kurtaramamıştır.

2.3.3 Kader’de Anahtar Kavram; Cüz’î İrade

Mustafa Sabri Efendi kader meselesinde önemli bir kavram olan cüz’î iradeyi tahlil ederken, şu açıklamalara yer verir:

Sünnî kelâm alimleri, Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğunu kabul etmekle birlikte; kulların fiillerinde cebirden kurtulmak istediler. Eş’ariyye’nin görüşlerini yeterli görmeyerek kulların fiilleri esnasında kendilerinden sudur eden bu şeyi araştırma ihtiyacı duydular. Onlar, fiiller esnasında kullardan sudur eden bu şeyin, halk ve icad derecesine ulaşmayan bir tesirinin olduğunu kabul etmektedirler. Bu tesiri de halk, icad ve fiilin dışında bir anlam olduğunu düşündükleri, “kesb” kelimesi ile isimlendirdiler.²⁴¹ Mevcuda taalluk eden bu tesirin halk derecesine ulaşmaması için de onun, mevcudun dışında olmasını gerekli gördüler. Onlar, fiilleri esnasında insanın neyi kesbetmiş olduğunu belirlemede ihtilaf ettiler. Bazısı onu, fiilin kendisinde, bazısı fiilin vasfında ve çoğu da fiilin istenmesinde aradılar.²⁴²

²³⁷ En’am, 6/148.

²³⁸ Zuhruf, 43/20.

²³⁹ İnsan ve Kader s. 145

²⁴⁰ İnsan ve Kader s. 145; Akbulut, s. 41

²⁴¹ İnsan ve Kader s. 86; Kesbe dair görüşler için bakınız. Taftazânî, s. 198-200

²⁴² İnsan ve Kader s. 86-87; Özdiñç, s. 102

Mustafa Sabri Efendi'nin tasnifinde olduğu üzere kesbe dair olan bu görüşleri şöyle maddeler halinde vermek mümkündür:

- a. Birinci görüşü kabul edenlerden, yani insanın kesbettiği şeyin fiilin kendisi olduğunu söyleyen Sadru'sh Şeria'ya (v. 1346) göre fiil, mastar manası ve mastar vasıtasıyla meydana gelen mana olmak üzere kendisinde iki mana bulundurmaktadır. İnsan bir fiil yaptığı zaman, fiilinden mevcut olan Allah'tan; mevcut olmayan da kendisinden kaynaklanır.²⁴³

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, yukarıdaki görüşte anlatılan, bir fiilin meydana gelmesinde o fiili meydana getiren iki kudretin arasını ayırmak düşüncesi mümkün değildir. Yani "masaya vurma" işinin yapılmasıyla "sesin" çıkması aynı kişiye aittir. Mevcut olanın Yaratan'a ait olup, mevcut olmayanın insana ait olması mümkün değildir. Dolayısıyla, kulların Allah'ın yarattığı şeyi meydana getirmelerinin hiçbir anlamı yoktur. Bu yüzden, "masaya vurma" vasıtasıyla meydana gelen "sesin" mastar manalı fiilden ayrılabilceğini düşünerek mastar manalı fiili kulların mülkiyetine vermek, Mu'tezile mezhebini kabul etmek anlamına gelir. Çünkü fiilin mevcut olmayan küçük tarafını kullara vermek ve mevcut olan büyük tarafını Allah'a havale etmek, birinci tarafın ikinciye takip ettiğinden tamamen habersiz olmaktır.²⁴⁴

- b. Kadı Ebu Bekir el-Bakillânî'ye (v. 1013)²⁴⁵ göre, Allah kulların fiillerini yarattığı için, onların fiillerinde Allah'ın kudreti etkilidir. Kullar o fiilleri "itaat" ve "masiyet" olarak yaptıkları için de, kulların kudreti o fiillerin vasfında etkilidir. İşte vasfındaki bu tesirinden, kullara atfedilen "kesb" kastedilmektedir.²⁴⁶

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, yukarıdaki görüşte anlatılan fiilin vasfında etkili olanın fiilin kendisinde etkili olmaması düşüncesi akıl dışıdır. Çünkü fiilin iyi

²⁴³ İnsan ve Kader s. 87; Sadru'sh Şeria'nın bu görüşü için bakınız. Yüksel, s. 94

²⁴⁴ İnsan ve Kader s. 89-93; Özdiç, s. 111

²⁴⁵ Bakillani ünvanına sahip, kadılık görevinde bulunmuş olan Ebu Bekir'in, 941 yılında doğduğu tahmin edilir. İlmî şahsiyeti yanında diplomatlık yönüyle de meşhur olmuştur. Elçilik vazifesiyle İstanbul'a Bizans Sarayı'na gönderildiği ve burada ilmi münazaralarda bulunduğu rivayet edilir. Sahasında önemli eserler yazmıştır. 1013 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. (Şerafettin Gölcük, "Bakillani", *DİA*, C. , 4, s. 531, 535; Muhammed Abdülkerim eş- Şehristâni, *El-Milel ve'n- Nihal*, (İslam Mezhepleri), çev. Mustafa Öz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 98)

²⁴⁶ İnsan ve Kader s. 93; Kadı Ebu Bekir el-Bakillânî'nin bu görüşü için bakınız. Şehristâni, s. 101

ve kötü olması kendi ellerinde olduğu zaman, iyi ve kötüyü bilmeleri ve onlarda etkili olmaları lazımdır. Fakat Ehli Sünnet'e göre, kulların fiillerinde iyi ve kötü olmasında etkili olan sadece Allah'tır. Yani, "Emrettiği şey güzel ve iyi; yasakladığı şey kötüdür."²⁴⁷

- c. Çoğu alimler, Mâtürîdiyye mezhebinde de meşhur olduğu gibi, kulların kesbini, cüz'î iradede ibaret olarak gördüler. Onlara göre, kullardan çıkan bu cüz'î irade ne mevcut, ne de ma'dumdur. Sadece bu iki durum arasında "hal" kabilinden veya "itibarî" şeylerdendir. Yani fiillerinin kullardan çıkması "halk" anlamına gelmez.

Bu izahlardaki bilgilere dayanarak iradeyi iki kısım olarak ifade edebiliriz:

- a. **Küllî İrade:** Yapmak ve yapmamak gibi iki şeyden herhangi birini tercih özelliğine sahip olan irade sıfatının ismidir.
- b. **Cüz'î İrade:** Küllî iradenin yani her iki husustan birine yönelme yoluyla olur. Yöneldiği şeyin belirlilik kazanmasıdır. Küllî iradenin muayyen bir tarafa yönlendirilmesinden ibarettir.²⁴⁸

Mâtürîdiyye mezhebine göre, kulların fiilleri Allah'ın mahlukudur. İradenin iki anlamı vardır. Kulların küllî iradesi ki, bu, Allah tarafından yaratılmıştır. Cüz'î iradeleri ise mahluk değildir. Bu iradenin durumu kulların elindedir. Cüz'î irade kullara nispet edilen ve onların mülkiyetinde olan fiillerden ibarettir. Kulların yükümlü kılınmış mes'ul olduğu alandır.²⁴⁹

Mustafa Sabri Efendi, cüz'î iradenin mahiyeti konusunda Mâtürîdî görüşünü gerçekçi bulmadığını şöyle ifade eder:

"Mâtürîdiyye'nin sorumluluğu yükleyebilmek maksadıyla insanın cüz'î iradesine 'istiklâl' vermesi ve bununla beraber, cüz'î iradeyi varlığı olmayan 'itibarî'

²⁴⁷ İnsan ve Kader s. 93-94; Ehl-i Sünnet'e göre güzel ve çirkinin ölçütünün emir olduğuna dair bakınız. A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, 15. B. , İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010, s. 206

²⁴⁸ İnsan ve Kader s. 79; İradenin kısımlandırılmasına dair bakınız. Seyyid Bey, s. 143

²⁴⁹ İnsan ve Kader s. 79, 95; Mâtürîdiyye'nin bu görüşüne dair bakınız. Nûreddin es-Sâbüni, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, D. İ. B. Yayınları, 2005, s. 136, 7

bir şey sayması çok tuhaftır. Varlığı olmayanın teklife mahal olması, sorumluluğun mahallinin olmaması demektir.”²⁵⁰

Mustafa Sabri Efendi, ezeli takdirin insan iradesine tabi olduğunu savunan Mâturîdî görüşünün Mu'tezile ile eşdeğer olduğunu şöyle ifade eder:

“Ezeli takdirin, kulların irade ve ihtiyarlarıyla meydana gelen fiillerine tabi olduğunu söyleyen Mâturîdiyye, kadere hakiki değerini vermemiş ve onu inkâr edenlerden, yani Mu'tezile'den farkı olmamıştır. Çünkü Allah'ın meşîetinin insan meşîetine tabi olduğunu kabul etmekle, bu meşîeti inkâr etmek arasında hiçbir mana farkı yoktur.”²⁵¹

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, “Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.”²⁵² ayeti kulların meşîetlerinin, Allah'ın meşîetine bağlı olduğunu gösterir. Allah bu meşîetleri yaratmamış olsa bile, kulların meşîetleri, bizzat Allah'ın meşîetine bağlı olarak çıktıkları için, onlar o meşîetlerinde müstakil bir hürriyete sahip değildirlir.²⁵³ Kulların ihtiyarî fiillerinde işi, onların meşîetlerine hamledenler bu açık ayetten haberi olmayanlardır.²⁵⁴

Eş'ariyye'ye göre, küllî ve cüz'î iradenin ikisi de yaratılmıştır, her ikisi de Allah'tandır. “Allah, her şeyin yaratıcısıdır.”²⁵⁵ ayeti buna delildir.²⁵⁶ Kulların fiillerinden her birinin Allah'ın mahluku olduğu hususunda Ehl-i Sünnet alimlerinin ittifakı vardır. Ehl-i Sünnet'in ittifak edip Mu'tezile'ye karşı mücadelesini verdiği, kulların fiillerinin Allah'ın mahluku olması esasına göre, “kasd ve kararlı azim” diye tarif edilen cüz'î iradenin aynı zamanda kulların fiillerinden bir fiil olması ve diğer fiiller gibi Allah tarafından yaratılması gerekir.²⁵⁷ İnsanın hâdis kudreti fiilde etkili olması gerekirse de etki özelliği olan bir sıfattır.²⁵⁸ Eğer hâdis kudret sahibi olan insan, fiillerinin mucidi olsaydı zaruri olarak fiillerini bütün tafsilatıyla bilmesi

²⁵⁰ İnsan ve Kader s. 98

²⁵¹ İnsan ve Kader s. 101-104

²⁵² Tekvir, 81/29.

²⁵³ İnsan ve Kader s. 104

²⁵⁴ İnsan ve Kader s. 140

²⁵⁵ Zümer, 39/62. ; Saffat, 37/96. ; Fatır, 35/3. ; Araf, 7/54.

²⁵⁶ İnsan ve Kader s. 72-73

²⁵⁷ İnsan ve Kader s. 98-99

²⁵⁸ İnsan ve Kader s. 77

gerekirdi. Kudret neticesinde ihtiyarla “icad” edilen şeyin özelliği budur. Nitekim Allah, “Yaratmış olan bilmez mi?”²⁵⁹ buyuruyor.²⁶⁰

Mustafa Sabri Efendi’ye göre, Ehl-i Sünnet müslümanlarınca kabul edilen, “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere yani hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna inandım.”²⁶¹ şeklindeki esaslar, cüz’î iradenin mahluk olduğunu ispat eden hususlardandır.²⁶²

Mustafa Sabri Efendi’nin kadere dair olan eserinde; insan fiillerinin Allah’ın kudretiyle mahluk olduğunu, o fiillerin yapılmasında ve meydana getirilmesinde insan kudretinin hiçbir tesiri olmadığını savunması sebebiyle, Eş’ariyye’nin cebre dönüştüğü; Mâturîdiyye’nin ise, iradenin yönelmesini kulların mülkiyetine verdikleri için cebirden kurtuldukları ifade edilir.

Mustafa Sabri Efendi’ye göre ise, cüz’î irade yaratılmıştır ve o Allah’tandır. Kulların kendi fiillerine olan katkısı, bu fiillere ve bu fiillerin irade ve ihtiyarına mahal olmaktan öteye geçmez. Kullara nispet edilen kesbin manası ise son derece kapalı ve gizli bir husustur.²⁶³ Küllî iradeyi mevcut ve mahluk; cüz’î iradenin de mevcut olmadığını iddia etmek, küllî ve cüz’î tabirlerini yanlış anlamaktan doğan bir hatadır. Küllîde olanın cüz’îde olmaması tamamen hatadır. Bilakis durum bunun tersidir. Yani cüz’î olan mevcut; küllî olan ise mevcut değildir. Her küllî ve cüz’î olan bu şekildedir. Küllî olan şeylerin hariçte vücudu yoktur. Külliyyatın varlığı sadece onun cüz’iyatının varlığı içerisinde. Yani külliyyat mevcut değildir. Küllî iradenin özelliği, yapmak ve terk etmek gibi, iki taraftan muayyen bir tarafa taalluk etmeyen bu gibi bir iradenin hariçte bulunmamasıdır. Nitekim iki tarafa da taalluk eden irade yoktur. Dış dünyada varlığı tahakkuk eden irade ise, muayyen bir tarafa taalluk eden ve cüz’î irade denilen iradedir.²⁶⁴

²⁵⁹ Mülk, 67/14.

²⁶⁰ İnsan ve Kader s. 74

²⁶¹ Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri en Nisâburi, *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*, çev. Ahmed Davudoğlu, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1977, C. , 1, s. 107, İman 1(8); Canan, s. 217; Bağcı, s. 195-200; Bekir Tatlı, *Hadis Tekniği Açısından Cibrîl Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımalar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A. Ü. S. B. E. , Ankara, 2005, s. 54-188

²⁶² İnsan ve Kader s. 101

²⁶³ İnsan ve Kader s. 80; Mustafa Sabri Efendi’nin kesb görüşünün kritiği için bakınız. Özdiñç, s. 98

²⁶⁴ İnsan ve Kader s. 95

Mustafa Sabri Efendi, mezheplerin görüşlerini aktarıp değerlendirmesini yaptığı gibi, İslam alimlerinden İmam Azam, İmam el-Harameyn el-Cüveyni, Şeyh'ul- Ekber İbnu'l-Arabi, İbn el-Kayyîm el-Cevziyye, Şeyh Muhammed Abdulh'un ve batılı filozoflardan Hobbes, Spinoza, David Hume, Leibniz, Kant'ın fikirlerini de aktarıp değerlendirmesini yapmakta ve kendi fikirlerini de aşağıda olduğu üzere şöyle ifade etmektedir:

İmam Azam'a (v. 767)²⁶⁵ göre, Allah'ın kulunu saptırması ona yardımı kesmesinden ve onu kendisine döndürmesini terk etmesinden ibarettir. Yüce Allah hidâyet vermeyi istediği kimseye yardım eder. Saptırmayı dilediği kimseye yardım etmez. Bu durum onun yoldan sapması için yeterlidir. İnsan tabiatı gereği baş başa kaldığı zaman şerre meylediyor. Hayra gidişi ise, Allah'ın lütfu ve yardımı gereğidir.²⁶⁶

İmamın Azam'ın görüşleri Mustafa Sabri Efendi'ye göre, Mu'tezile ve Mâturîdiyye mezheplerinin savundukları “tefvîz” görüşünü reddetmektedir.²⁶⁷

İmam el-Harameyn el-Cüveyni'ye (v. 1085)²⁶⁸ göre, kulların fiilleri kendi tercihleri, ihtiyarları ve Allah'ın kulda icat ettiği kudretle, kulun bilmesine ve istemesine göre meydana gelir. Kulun kudreti Allah'ın mahlukudur. Kul, kudretiyle bir şeyi meydana getirdiği zaman, kudret Allah'ın fiili olduğu için sonuç olarak meydana gelen şey Allah'ın hükmüne döner.²⁶⁹

²⁶⁵ Ebu Hanife, 699 yılında Kufe'de doğdu. Nesebi Nu'man b. Sabit b. Zuta b. Mah'tır. Ticaretle uğraşan varlıklı bir ailenin çocuğudur. İlim merkezi olan Basra'da değişik alanlarda dersler aldı. Birkaç bini aşkın öğrenci yetiştirdi. Bu öğrencilerden kırk civarı içtihat seviyesine ulaşmış öğrencilerdir. Yüze yakın tabiin ile görüşmüştür. Emevi Hilafeti'nden Ehl-i beyt'e yapılan menfi tutumlara karşı çıkmıştır. Kufe kadılığı teklif edilmiş kabul etmeyince hapsedilmiştir. Aynı şekilde Abbasi döneminde Bağdat kadılığı teklif edilmiş, kabul etmeyince hapse atılıp işkence edilmiştir. 767 yılında Bağdat'ta vefat etti. Zahit, cömert, güvenilir bir kimsedir. İdeal sahibi ve cesaretli bir zattır. (Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, C. , 10, s. 131-7)

²⁶⁶ İnsan ve Kader s. 373; İmam Âzam'ın hidâyete dair görüşü için bakınız. İmam Âzam, *Fıkh-ı Ekber Aliyyül-Karî Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2003, s. 187, 8; Ebû Hanife, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, (el-Fıkh el-Ekber)*, çev. Mustafa Öz, İstanbul, İfav Yayınları, 2009, s. 56; Yusuf Şevki Yavuz, “Ebû Hanîfe, Akaide Dair Görüşleri”, *DİA*, C. , 10, s. 140

²⁶⁷ İnsan ve Kader s. 377

²⁶⁸ Ebu'l-Maali el-Cüveyni, 1028 yılında doğdu. Müderris olan babası ve amcasından dersler aldı. 20 yaşlarında babasının vefatı üzerine tedaris faaliyetlerini devraldı. Tuğrul Bey zamanında sıkıntılara maruz kalarak önce Bağdat'a oradan da Hicaz'a geçti. Nizamiyye Medresesi'nde dersler okuttu. Başta “eş-Şamil” ve “el-İrşat” olmak üzere çok sayıda eser telif etti. 1085 yılında Nişabur'da vefat etti. (Abdülazim ed-Dîb, “Cüveynî” , *DİA*, C. , 8, s. 141- 4; Şehristâni, s. 101, 2)

²⁶⁹ İnsan ve Kader s. 250, 267; İmam el-Harameyn el-Cüveyni'nin insan iradesine dair görüşü için bakınız. Şehristâni, s. 102

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, İmam el-Harameyn el-Cüveyni, "sebebin yaratıcısı olan, hükmen müsebbebin de yaratıcısı sayılacağı" tarzındaki çıkarımında hata etmiştir. Bu çıkarımı gerçekleştiren el-Cüveynî'nin böylece sapık olarak gördüğü Mu'tezile'den farkı yoktur.²⁷⁰

Şeyh'ul- Ekber İbnu'l-Arabi'ye (v. 1240)²⁷¹ göre, hayra ve şerre meyil, kulların mahiyetlerinden (asl) gelen muhtelif kabiliyetlerin gereğidir. Mahiyetler yaratılmamıştır. Sebepler, Allah tarafından kullara ilham edilmemiştir. Sebeplere uyma farklılığı kabiliyetlerden gelir. Böylece kulların fiilleri cebirden kurtulur. Ceza ve sevap hususunda esas olan kendi kazandıklarıdır. Bu durumda Allah'ın zulmü olmaz.²⁷²

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, kötülüklerin menşei olan mahiyet ve istidatlar kişiyi cebir altına sokar. Şeyh'ul- Ekber, fiillerinde mecbur olan kulları cezalandırmaktan Allah'ı tenzih etmek için cebrî tabiata ve mahiyete havale etmiştir. Şeyh'ul- Ekber'in düşüncesi, ayetlere terstir. Bu tarz havale görüşünün, İslâm mezheplerinde yeri yoktur. Mu'tezile ve Cebriye bu bakımdan Şeyh'ul- Ekber'in görüşünden daha doğrudur; çünkü Şeyh'ul- Ekber'in görüşünde kulların fiillerindeki hakimiyet tamamen Allah'ın iradesinden çıkarılıp, mahiyetin kör tabiatına havale edilmektedir.²⁷³

İbn el-Kayyîm el-Cevziyye (v. 1350)²⁷⁴ göre, Yüce Allah kuluna merhamet dilediği zaman, onun iradesini ve azmini, kendisine fayda verecek şeylere çeker.

²⁷⁰ İnsan ve Kader s. 269, 271

²⁷¹ Şeyh, 560 yılında Endülüs'te doğdu. Babası alim, annesi ise Saliha bir insandır. Tasavvufta otorite olduğu için "şeyh" ünvanını, dini ilimlerde müceddid olduğu içinde "muhyiddin" ünvanını almıştır. İbn Rüşd ile tanışmıştır. Tasavvufta makam olarak ilerledi ve Hızır'dan hırka giydi. Hicaz'a gittiğinde 23 yılda tamamlanacak ve en meşhur olacak olan eseri "Futuhâtü'l-Mekkiye"yi telif etmeye başladı. 1200'lü yıllarda Anadolu'ya geldi. 1240'da Şam'da vefat etti. Şeyh'in, eserlerini telif etmesinin, düşünce ve birikimden ziyade, "ilahi imla" tarzında ilham ile olduğunu ifade eder. Eserlerini insanlara nasihat emrini aldıktan sonra yazdı. Eserlerinde hareket noktası "marifetullah" tır. Yaklaşık olarak 248 kitabı vardır. (M. Erol Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabi", *DİA*, C. , 20, s. 493-515)

²⁷² İnsan ve Kader s. 353- 57; Şeyh'ul- Ekber İbnu'l-Arabi'nin hayra ve şerre meyil ile kulların mahiyetleri (asl) arasındaki bağ hakkındaki görüş için bakınız. Hüdaverdi Adam, *İbn Arabi Kaza ve Kader*, 1. B. , İstanbul, 2009, s. 346, 7; Çağfer Karadaş, "Muhyiddin İbnü'l-Arabi, İtikadi Görüşleri", *DİA*, C. , 20, s. 518

²⁷³ İnsan ve Kader s. 365, 6

²⁷⁴ 1292 yılında Dımaşk'ta doğdu. Öğrenim hayatına babasından aldığı dersler ile başladı. İbn Teymiyye dahil dönemin meşhur bir çok aliminden dersler okudu. Sadriyye Medresesi'nde hocalık yaptı. Haçlı savaşları ve Moğol istilasının olduğu bir coğrafyada yaşadı. Memluk idaresi tarafından düşünceleri sebebiyle hapsedildi. Kendisine ait zengin bir kütüphanesi vardır. 1350 yılında vefat etti

Allah bir kulunun da hüsrana uğramasını istediği zaman onu desteklemekten ve sebat vermekten kaçınır.²⁷⁵

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, iman ve itaatin yaratılması, İbn el-Kayyim'in görüşü gibi olursa cebirden kurtuluş imkânı kalmaz.²⁷⁶

Şeyh Muhammed Abduh'a (v. 1905)²⁷⁷ göre, kişi hiçbir delile ihtiyaç hissetmeksizin akli ve duyularıyla var olduğunu bildiği gibi, aynı şekilde; ihtiyarî fiillerini de kendisinde bulunan kudretle meydana getirdiğini bilir.²⁷⁸

Mustafa Sabri Efendi'ye göre Şeyh Muhammed Abduh, bu kesb düşüncesiyle Mu'tezile'ye muhalif düşmez. Şeyh Muhammed Abduh'un savunduğu bu kesb görüşünün, Mu'tezilenin savunduğu "halk ve icad" görüşünden farkı sadece isimlendirmededir.²⁷⁹

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, psikoloji alimlerinden bazıları, insanların mecbur olduğunu ve ihtiyar sahibi olmadığını kabul etmektedirler.²⁸⁰ Stoacı eski

Dımaşk'ta annesinin yanına defnedildi. Salt bir taklitçi değildir. Usul anlayışı Hanbeli Mezhebi'ne göredir. Selefî ekolünün bayraktarıdır. Kur'an ve Sünnet merkezli toplumun menfaatlerini nazara alan, taklit yerine fikir hürriyetini savunan bir fikriyata sahiptir. Fitneye sebep olmakla itham edilmiştir. Belli bir mezhebe bağlanmaya gerek olmadığını ifade etmiştir. Akıl ve nakil arasında çatışma olmadığını ifade etmiştir. Akaid ilmine dair, "el-Kasîdetü'n-Nüniyye" isimli 3000 beyitten oluşan eseri vardır. Ayrıca ahlak, tefsir, hadis, tasavvufa dair eserleri de vardır. (H. Yunus Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *DİA*, C. , 20, s. 109-122)

²⁷⁵ İnsan ve kader s. 279; İbn el-Kayyim el-Cevziyye'nin insan iradesine dair görüşü için bakınız. Allâme İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifâu'l-Alil*, (Kulların Fiillerinin Yaratılması ve Kaza-Kader Tartışmaları), çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, Burhan Yayıncılık, 2010, s. 324; Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Kayyim el-Cevziyye, İtikadi Görüşleri", *DİA*, C. , 20, s. 125; İrmeli Perho, (İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Kader Anlayışı), çev. Temel Yeşilyurt, *D. E. Ü. İ. F. D.* , S. 13-14, 2001, s. 299-302

²⁷⁶ İnsan ve Kader s. 283, 84

²⁷⁷ Muhammed Abduh, 1265 yılında Mısır'da doğdu. Tanta'ya medrese eğitimi için gitti; fakat basmakalıp bir eğitim sistemi olduğunu düşündüğü için Tanta'daki eğitimi bıraktı. Şeyh Hızır ile tanışıp ve ilme karşı kendisinde bir şevk uyandı. Kahire'ye gitti ve orda Cemaleddin Efgani'den ders aldı. Mu'tezile Mezhebi'ni Eş'ariyye Mezhebi'ne tercih etmekle itham edildi. Efgani'nin daveti üzerine Paris'e gitti. Mısır ve İslam dünyasının kısa vadeli gayretlerle kurtarılamayacağı yönündeki kanaati pekişti. Avrupa'dan Beyrut'a geldikten sonra, daha çok eğitim, kültür ve düşünce konularına vurgu yapmaya ve dinler arası diyalog çalışmalarına önem vermeye başladı. Hayatının kalan döneminde değişik ilmi faaliyetlerde bulundu. 1905'te İskenderiye'de vefat etti. En meşhur eseri, selef akaidi üzerine olan, "Risâletü't-Tevhîd" adlı kitabıdır. (M. Said Özervarlı, "Muhammed Abduh", *DİA*, C. , 30, s. 482-6)

²⁷⁸ İnsan ve Kader s. 50; Şeyh Muhammed Abduh'un insanın ihtiyarî fiillerine dair görüşü için bakınız. Şeyh Muhammed Abduh, *Risâletü't-Tevhîd*, Kahire, Dâr'un-Nasr Li't-Tabbâ'at, 1969, s. 33-39; Özervarlı, s. 484

²⁷⁹ İnsan ve Kader s. 58-9

²⁸⁰ İnsan ve Kader s. 318; Psikoloji alimlerinin insan iradesine dair görüşleri için bakınız. Hayati Hökelikli, *Din Psikolojisi*, 6. B. , T. D. V. Yayınları, 2005, s. 51, 302

filozoflar, Hobbes, Spinoza, David Hume, Leibniz, Kant gibi filozoflar Cebriyecidirler. Determizmde “icab” perdesi altından cebri görüşü savunmaktadırlar. Determinizm, Allah’ın varlığına inanmayıp, ihtiyarı kabul etmedikleri için “materyalist cebir” olarak isimlendirilmektedir.²⁸¹

Mustafa Sabri Efendi’ye göre, felsefeyle uğraşan bu kimseler, meseleyi ihtiyar açısından değil de amel açısından ele aldıklarından dolayı hata etmişlerdir. Sanki insan mecbur olursa amel meydana gelmez, insan tembelleşir.²⁸²

2.3.4 Kaderîler

Mustafa Sabri Efendi’ye göre, kulların fiilleri meselesinde sahip oldukları görüş sebebiyle Kaderiyye, Mu’tezile mezhebinin diğer lakabıdır. Mu’tezile bu lakabı kendisi için reddetmiş; mutlak ve mutavassıt cebir için uygun olacağını söylemiştir fakat Kaderiyye nispeti Mu’tezile için daha uygundur. Çünkü onlar, iyiliği Allah’a, şerri insana vererek; Mecûsîlerin hayrın yaratıcısını ”Yezdan” şerrin yaratıcısını da “Ehrimen” olarak isimlendirdiği gibi hayır ile şerrin arasını ayırıyor.²⁸³ “Kaderiyye bu ümmetin Mecûsîleridirler.”²⁸⁴ hadîsi de bu konuya delil olmaktadır. Mu’tezile bu nispeti nübüvvet lisanıyla²⁸⁵ kötülendiği için kabul etmemektedir ancak Kaderiyye’nin zaruri olarak Mu’tezile’ye hamledilmesi gerekir.²⁸⁶

2.3.5 Ezelf İlim

Mustafa Sabri Efendi’ye göre, Allah’ın ezelf ilmi, Cebriye mezhebinin meşhur delillerindedir. Cebriye mezhebine göre, kulların fiillerinde Allah’ın ezelf

²⁸¹ İnsan ve Kader s. 318-320; Filozofların insan iradesine dair görüşleri için bakınız. Hasan Küçük, *İslam ve Batı Felsefeleri’nde Sistemik Problemler*, 1. Baskı, İstanbul, Dersaadet Yayınevi, 1974, s. 480-4, 157-162, 186-189, 486, 311; M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti*, 1. B. , Ankara, T. D. V. Yayınları, 2016, s. 54-67

²⁸² İnsan ve Kader s. 349, 50

²⁸³ İnsan ve Kader s. 316; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, İsam Yayınları, 2005, s. 113, 402-4

²⁸⁴ Ebû Abdilâh Muhammed İbn Yezîd İbn Mâce Mevlâ Rabia el-Kazvîni, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1982, C. , 1, s. 162-163, Mukaddime 10 (92); Bağcı, s. 277, 8

²⁸⁵ “Ümmetinden iki sınıf vardır ki onların İslam’dan nasibi yoktur: Mürcie ve kaderiye fırkaları.” (Muhammed İbn İsâ et-Tirmîzî, *Sünen-i Tirmîzî Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul, Yunus Emre Yayınevi, Tarihsiz, C. , 4, s. 29, Kader 13 {2738})

²⁸⁶ İnsan ve Kader s. 315- 317

ilminden dışarı çıkmaları mümkün değildir. Aksi takdirde Allah'ın ilmi bilgisizliğe dönüşür.²⁸⁷

Cebriye mezhebinin ezeli ilim ile kulların fiilleri arasında bağlantı kurduğu bu deliline karşılık, Mustafa Sabri Efendi'nin de bu delile cevap makamında aktardığı, başka alimlerin de eserlerinde yer verdiği meşhur bir delil şöyledir:

İlmin, malumuna lehte ve aleyhte hiçbir tesiri olmaz. Çünkü ilim, alimin mücerred açıklamasından ibarettir. Malumun ilme tabi olması gerekmez. İlmin maluma tabi olması gerekir. İnsan yapacağı şeyi, Allah önceden bildiği için yapmaz. Aksine onun yapacağı bir hakikat olduğu için Allah onu o şekilde bilir. Bu hakikate göre, insan yapacağını ihtiyarıyla yapar. Allah da onun ihtiyarı olarak hiçbir zorlama olmaksızın yapacağını bilir.²⁸⁸

Mustafa Sabri Efendi, Cebriye mezhebinin ezeli ilme istinaden sarf ettiği düşüncesine karşı diğer alimlerin aksi delilini aktardıktan sonra bu her iki fikri değerlendirip kendi düşüncesini şu şekilde aktarır:

Ezeli ilmin kulların ihtiyarını yok etmeyeceğine ilim malum ilişkisinde olduğu üzere inanmak mümkün olsa da, kulların fiillerinin Allah'ın meşîetinin hakimiyetinden kurtulması mümkün değildir.²⁸⁹ İlim ayrıca temyizi gerektiren, zıtlığa ihtimali olmayan bir sıfattır. Bu yönüyle ilmin vasıfları arasında olmak ya da olmamak gibi ikilik yoktur. İlim kesinlik ve inandırma ile olur.²⁹⁰ Dolayısıyla tek yönle ilgilidir. Eğer ikilik olmuş olsaydı, Allah Teâlâ gökleri ve yeryüzünü yaratmadan önce “olunuz” şeklindeki emrine o ikisinin itaat edip etmeyeceklerini bilmezdi. Bu durum, Allah semavatı ve yeryüzünü yaratmadan önce, onları yaratmaya kadir olacağını bilmiyor manasına gelirdi.²⁹¹

Mustafa Sabri Efendi'nin hem ilim-malum ilişkisini kabul edip hem de kulların fiillerinin Allah'ın meşîetinden kurtulmasının mümkün olmadığını kabul

²⁸⁷ İnsan ve Kader s. 81-82; Cebriye mezhebinin ezeli ilme dair görüşü için bakınız. Aslan, s. 148

²⁸⁸ İnsan ve Kader s. 82; İlim - malum ilişkisi ve ezeli ilim hakkındaki bu görüş için bakınız. Taftazâni, s. 197

²⁸⁹ İnsan ve Kader s. 82

²⁹⁰ İnsan ve Kader s. 27

²⁹¹ İnsan ve Kader s. 26

etmesiyle ve cebri hissettiren ilmin tanımına yaptığı yorum ile bu düşüncesini delillendirmeye çalışması kabul edilir bir görüş değildir.²⁹²

2.3.6 İhtiyarî Fiillerin Sebebe İhtiyacı

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, insanın fiillerinden her biri herhangi bir sebebe dayanmaktan kurtulamaz. İnsanın fiilleri sebepsiz, özellikle gayesiz olamaz. Sebebin varlığı bütün ihtiyarî fiiller için geçerlidir.²⁹³ İhtiyari fiillerde sebebe ihtiyaç olmadığını söylemek doğru olmayacağı gibi; aksine, ihtiyar, failin ihtiyarına delildir. İhtiyarın yani failin muhtariyeti sebeplere bağlı olduğu için, sebepler olmazsa ihtiyar durur ve seçim olmaz.²⁹⁴ Sebebi olmayan fiiller; sebebi olan fiillerin yanında çok azdır. Az olanın çok olana değil de çok olanın az olana hamledilmesi gerekir.²⁹⁵

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, insanın fail-i muhtar olması sebebiyle, hiçbir şeye muhtaç olmadığını ve işinde mutlak hürriyete sahip olduğunu düşünmek caiz olmaz. Çünkü insan hislerine tabi bir varlık olması sebebiyle kendisine faydalı olan, kendi meşîetine (irade-ihtiyar) hissettirilir.²⁹⁶ Zira meşîetin irade ve ihtiyardan başka manası yoktur.²⁹⁷ Allah'ın yarattığı sebepler, fiillerin zihinde bulunan mevcut illetleridir. Muhtar failin, hislerini de o sebeplere razı eden Allah'tır. Sebeplerin, Allah tarafından oluşu sebeplerin zorlayıcı olmasını gerektirmez. İsmi üzerinde olduğu gibi, sebep olması yeterlidir. Allah, kulların hangi iradesinin meydana gelmesini istiyorsa onun sebebini yaratır. Allah, meydana gelmesini istemediği tercihin sebebini yaratmaz. İnsan da sebebi olmayan bir şeyi istemez.²⁹⁸ İnsan iradesi hâdis olduğu için sebebi gerektirir.²⁹⁹ İnsan iradesi için temel teşkil eden sebep insanın kalbinde Allah tarafından yaratıldığından, insan iradesi Allah'ın iradesi altına girmiş olur. "O, bütün kalplerin künhünü bilir."³⁰⁰ ayeti de bu hususa delildir.³⁰¹

²⁹² Metin Özdemir, *Allah'ın Bilgisinin Ezeliliği ve İnsan Hürriyeti*, 1. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003, s. 18

²⁹³ İnsan ve Kader s. 172

²⁹⁴ İnsan ve Kader s. 173

²⁹⁵ İnsan ve Kader s. 176; Akbulut, s. 42

²⁹⁶ İnsan ve Kader s. 177

²⁹⁷ İnsan ve Kader s. 112

²⁹⁸ İnsan ve Kader s. 178

²⁹⁹ İnsan ve Kader s. 184

³⁰⁰ Âl-i İmran, 3/119.

İnsanın fiilleri maksatlarla bağlantılıdır. Maksatlar da fiilin sebebi olarak insanın zihnine Allah tarafından getirilir.³⁰² Kalplerdeki sebebin yaratıcısı, kulların ihtiyarının yönünü böylece tayin eder.³⁰³ Allah'ın kullarını maksatlarla bağlı olan fiillere teşvik etmesi zorla değil; razı ederek ve ikna ile dir. Bu sebeple sorumluluk kula aittir. Allah onları daima istediği şeye teşvik eder ve istediğini istemelerini sağlar. İradelerini sebep gibi kullanır. Allah onlara dilediği şeyi sevdire ve onu gönül hoşluğuyla yapmalarını sağlar. Bu durumda Allah onları zorlamış olmaz; sadece kalpleri ile arasına girer. “Allah, kişi ile kalbi arasına girer.”³⁰⁴ ayeti bu hakikati gösterir.³⁰⁵

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, insanın az üstün olanı çok üstün olana tercih etmesi, Allah'ın insanın kalbinde yarattığı düşünce sebebiyledir. Yaratılan bu düşünce ile az üstün olan çok üstün olana dönüşür. Allah tarafından kalpte yaratılan bu düşünce vasıtasıyla da insan Eş'ariyye'nin savunduğu manada “mecbur” bırakılmış olur. İnsanın o sebebi kalbinde hissetmesiyle “muhtar” oluşu ortaya çıkar.³⁰⁶

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, Mâturîdiyye mezhebinin sebepsiz tercihin caiz olmasına binaen savundukları “iradenin sebep ve daiye ihtiyacı yoktur”³⁰⁷ görüşü yanlıştır. Mâturîdiyye mezhebi, kullara hak etmedikleri tasarruf yetkisini verir, bu sebeple Mu'tezile mezhebinden daha hatalıdır.³⁰⁸ Mâturîdiyye mezhebinin cüz'î iradenin yaratılmamış olması görüşü “külfet”tir. Mâturîdiyye mezhebinin bu külfete girmesi, Eş'ariyye mezhebini bu konuda anlayamamış olması sebebiyledir.³⁰⁹

Mustafa Sabri Efendi, bu düşüncesiyle Mâturîdiyye mezhebini batıl fikirlere sahip Mu'tezile mezhebinden daha hatalı gördüğünü ifade etmiştir. Bu düşüncesi

³⁰¹ İnsan ve Kader s. 185

³⁰² İnsan ve Kader s. 185

³⁰³ İnsan ve Kader s. 192, 195

³⁰⁴ Enfâl, 8/24.

³⁰⁵ İnsan ve Kader s. 203-4; Allah'ın kullarını tercihlerinde ikna ve razı etmesine dair olan görüşüne yapılan eleştiri için bakınız. Erdem, s. 48

³⁰⁶ İnsan ve Kader s. 190; Taftazânî, s. 196; Akbulut, s. 41

³⁰⁷ Sa'düddîn Mesud b. Ömer b. Abdullah Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1989, C. 4, s. 230; Murat Sarıçık, *Sorularla Kaderin Şifreleri*, 17. B. , İstanbul, Nesil, 2014, s. 72

³⁰⁸ İnsan ve Kader s. 194

³⁰⁹ İnsan ve Kader s. 202

sonraki dönemlerde H. Sabri Erdem tarafından, “Türk Kelâmcıları İbn Kemal ve Mustafa Sabri Efendi’de Kader Problemi ve Anlambilim Açısından Bir Değerlendirme,” ismiyle yazılan bir makaleye konu edilip tenkit edilmiştir.³¹⁰

Mustafa Sabri Efendi’ye göre, sebep zorlayıcı olmadıkça muhalifiyle amel edilmesi mümkündür. Sebepler arasında bulunan tercih sebebi Allah tarafından ilham edilir. Sebep, insan iradesiyle birleştiği vakit sebebin işaret ettiği fiili yapma veya terk etme vacip olur. Sebep, insan iradesine muhtaç olmaz; irade sebebe muhtaç olur. İrade sebebi arar. Sebep irade için “sanki zorlayıcı gibi”dir.³¹¹ Fiilin meydana gelişi insanın elindeki cüz’î iradeye bakar. Sebebin başlangıç olması yani cüz’î iradenin sebebe tabi olmasıyla cebir ortaya çıkar. Fail fiile kendi ihtiyarı ve gönül hoşnutluğuyla sevk edilir; fakat bu sevk yolundan dönüş olmaz. Dönüşü olmadığı için de cebir olarak isimlendirilir.³¹²

Mustafa Sabri Efendi, cebri netice veren bu düşünceleriyle tenkite uğramış ve onun cebri ifade eden bu görüşlere bağlanması da hayatındaki çileli yıllara dayandırılmıştır.³¹³

Mustafa Sabri Efendi’ye göre, kulların fiillerinde Allah’ın hissesi olacaksa bu hisse kulların fiillerindeki hakimiyetine müdahale manasında olması gerekir. Mâturîdiyye mezhebi Mu’tezile mezhebine göre bu yönüyle daha hürdür. Çünkü Mu’tezile, sebepsiz tercihin olmayacağını kabul eder.³¹⁴ Cüz’î irade mahluktur³¹⁵ fakat cüz’î irade mahluk değilse bile sebepler vasıtasıyla cebir o fiile girer.³¹⁶ Cebir bu sebep vasıtasıyla Mu’tezileye de girmiş olur. Mâturîdiyye ise, kulların fiillerinin sebep noktasından Allah’ın tesiri altında kaldığını kabul etmez.³¹⁷

³¹⁰ Erdem, s. 48

³¹¹ İnsan ve Kader s. 210-11

³¹² İnsan ve Kader s. 213

³¹³ Hayrettin Karaman, “Mustafa Sabri Efendi’nin Kader İnancı Üzerine Bir Tartışma”, *Diyanet Gazetesi*, S. 103, 1974, s. 6; Recep Alpyağıl, “Zahid Kevseri-Mustafa Sabri Efendi Karşılaşmasının Anlam ve Önemi”, *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri*, 24-25 Kasım 2007, s. 711

³¹⁴ Mu’tezile’nin sebepsiz tercih görüşüne dair bakınız. Ebû’l Hasan el-Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilafu’l-Musallîn, (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*, çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005, s. 213

³¹⁵ İnsan ve Kader s. 220; Taftazânî, s. 201; Seyyid Bey, s. 143

³¹⁶ İnsan ve Kader s. 220; Akbulut, s. 42

³¹⁷ İnsan ve Kader s. 217

Mustafa Sabri Efendi'nin, Maturidiye ve Mu'tezile mezhepleri arasında kurduğu bu benzetme, hem kendi dönemindeki hem de sonraki dönemlerdeki alimler tarafından yersiz ve İslâmî kaynaklara aykırı bulunmuştur.³¹⁸

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, "mutavassıt cebir" ifadesi doğru değildir. Bu kavram Eş'ariyye mezhebini Cebriye mezhebine katmak isteyenler tarafından kullanılır.³¹⁹ Cebir kavramı, Allah'ın hükmünün kulların fiillerinde etkin olduğunu kabul etmek manasında "cebr-i hafî" veya "cebr-i manevî" olarak kullanılmalıdır.³²⁰

Cebriye mezhebi değil hiçbir İslâm fırkasının tekfir edilmemesi gerekir; fakat Cebriye mezhebi sorumluluk sebebiyle cebri mezhebe ilave ediyorsa bu durumda onları tekfir etmek gerekir.³²¹

2.3.7 Kulların Fiillerinden Mes'ul Olması

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, insanın hayrı da şerri de Allah'ın meşîetine bağlıdır. Hiçbir şey insanın elinde değildir. Buna rağmen insan aynı zamanda mesuldür ve Allah ona zulmetmiş değildir.³²² İnsanın kendi yaptığından kendisinin mesul olduğuna hükmetmek insanlara mahsus ve tabii bir durumdur. Şayet insanın kendinde bulunduğu hürriyet olmasaydı ve mecbur olsaydı, dinin emri, nehyi, va'di ve va'idinin abes olması gerekirdi. Bu durum aklın ihtiyarına (tercihteki serbestliğine) delildir. İnsan, muhtar oluşunu açıkça hisseder ve kendinde onu görür.³²³ Allah'ın iradesinin hakimiyeti, hükmedilen tarafından hissedilmediği için gizlidir. Bu gizlilik, kalbe doğan dâiye ve sebeplerin Allah tarafından olmasına rağmen; kul yaptığını Allah'ın meşîetine uyma maksadıyla yapmayıp kendi menfaatine uyarak yapmasıyla ortaya çıkar. Allah'ın kulların iradesini razı etmesi, sevdirmesi, süslemesi, teşvik etmesi bir çeşit zorlama değildir.³²⁴

³¹⁸ Ömer Aydın, "Mehmet Zâhid Kevserî İle Mustafa Sabri Efendi'nin Kader Konusundaki Tartışması", *Uluslar arası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri*, 24-25 Kasım 2007, s. 647; *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1998, s. 65-72, 80-85, 93-99

³¹⁹ İnsan ve Kader s. 200

³²⁰ İnsan ve Kader s. 200

³²¹ İnsan ve Kader s. 222

³²² İnsan ve Kader s. 230

³²³ İnsan ve Kader s. 232

³²⁴ İnsan ve Kader s. 235-6; Erdem, s. 46

Mustafa Sabri Efendi, mecburiyet ile mesuliyeti birleştirdiğini söyler, Nahl Suresi'nin 93. ayetini de delil getirir. Ayetin, Allah'ın dilediğini sapıtıp, dilediğine hidâyet verdiğini ve kişilerin yaptıklarından sorumlu tutulacaklarını ifade ettiğini söyler.³²⁵ Aşağıdaki ayet(ler)e dayanarak, insanın amellerle mükellef olduğunu ve amellerinin dünyada ve ahirette karşılığını göreceğini ifade eder.³²⁶

“İşte amel işleyenlerin mükâfatı ne iyi!...”³²⁷

Mustafa Sabri Efendi, kulların fiillerinde Allah'ın meşîetine tabi oldukları için “mecbur” olduklarını ve mükellefiyet için de “muhtar” olmaları gerektiği hususlarını uzlaştırmak konusunda aciz kaldığını, fakat Allah'ın bu konuda aciz olmadığını ifade eder ve aşağıdaki ayet(ler)i delil getirir.³²⁸

“De ki, her şey Allah'tandır.”³²⁹

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, Allah kullarına hangi iradeyi verirse versin, Allah'ın iradesi kulun iradesine tabi olması gerekmez; aksine kulun iradesi Allah'ın iradesine tabi olması gerekir. İnsanın hesap gününe kadar başıboş olmaması gerekir. Mülkünde ortaklık kabul etmeyen Allah bir anlık bile olsa tasarruf hakkını başkasına havale etmez.³³⁰

Mustafa Sabri Efendi, Mâturîdiyye ve Mu'tezile mezheplerinin fillere insan adına hisse vermesini değerlendirip onların çıkmaz içinde olduklarını şöyle ifade eder:

Mâturîdiyye ve Mu'tezile mezhepleri kullara fiillerinde hisse verir ve onların hür olduklarını söyler. Allah'ın fiillerine sebepler arayıp fiillerinin hikmetini değerlendirme yoluna girerler. Bu yolla onlar, Allah'ın faziletinden sevap vermesiyle, adaletinden ceza vermesi hakikatini ve kâfirlerin az ömürde ebedi cehenneme gitmeleri meselesini çözemezler.³³¹

³²⁵ İnsan ve Kader s. 230; Bu görüşün kritiği için bakınız. Erdem, s. 46; Akbulut, s. 43

³²⁶ İnsan ve Kader s. 233

³²⁷ Zümer, 39/70. ; Tevbe, 9/105. ; Saffat, 37/61, 34. ; Nahl, 16/97. ; Kehf, 18/49. ; Araf, 7/180.

³²⁸ İnsan ve Kader s. 240; İsmail Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum mu?*, 11. B. , İstanbul, Mutlu Yayıncılık, 2015, s. 380; Erdem, , s. 47

³²⁹ Nisa, 4/78. ; Ali İmran, 3/154. ; İnsan, 76/29. ; Tekvir, 81/30.

³³⁰ İnsan ve Kader s. 242

³³¹ İnsan ve Kader s. 306, 7

2.3.8 Kaza ve Kader Akîdesinin İnsan Hayatına Etkisi

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, dinlerinde güçlü olan ve kalplerinde dini fikirlerin etkisi daha fazla olan önceki Müslümanlar, diğer milletler arasında tembel ve mağlup olmamışlardır. Onlar güçlerini Mu'tezile mezhebini Eş'ariyye mezhebine tercih etmekten almıyorlardı. Bu zamanın Müslümanları ise, işlerini kadere yani Allah'a havale etmemektedirler. Bilakis her şeyin kuldan olduğunu düşünüp ve insanlara peşkeş çekip yağcılık etmektedirler. Her şeyden korkarlar, fakat Allah'tan korkmazlar. İhtiyat ile amel adı altında, zilletin gölgesinde süfli menfaatlerini elde etmek için ellerinden geleni yaparlar. Dolayısıyla, onların kadere imanlarının olmadığı veya son derece zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanların kadere imanları tam olmuş olsaydı canlarını ve mallarını feda etmekten çekinmezlerdi.³³²

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, din alimlerine yakışan kaza ve kader akidesini açıklarken dinsizlerin hezeyanlarına kapılarak, kaderi tevil ve tadil yollarına girerek onu zayıflatmak değil; Müslümanların nazarında ihya etmek olmalıdır.³³³

Mustafa Sabri Efendi, kader inancının toplum hayatındaki tesirlerini açıklarken bazı düzeltmeler yapılması gerektiğini şu manalar ile ifade eder:

Kader akidesinden şikayet edenler, onun tashihe ihtiyacı olduğunu söyleyenler; halktan bazı kişiler hata ve günah işledikleri zaman, günahlarının takdir edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Hatta kaza ve kader akidesinin mü'minleri tembelliğe, dünya ve ahiret için faydalı ve güzel şeyleri terk etmeye sevk ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu akide, hareket isteyene hareket, uyuşukluk isteyene uyuşukluk veren, birbirine zıt iki özelliğin sahibi bir ilaçtır. Tembelliğe sebep olduğu iddia edilirken nasıl oluyor da günahın terkine sebep olmuyor?

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, şikayetçi olanlar yalancıdır hoşlarına gideni ve arzularına uygun olanı seçmiş olmaktadırlar. İslâm'ın herhangi bir ıslaha ihtiyacı yoktur. İslâm'ın ıslahını isteyenler onu bozmaya çalışırlardır. İslah yapmak isteyenler, kalben zayıf olanlar ve Allah'ın rızasından çok batılların ve dinsizlerin rızasını kazanmak isteyenlerdir. İslahı gerekenler varsa onlar; din zayıflığı sebebiyle ortaya çıkan kalp hastalığına yakalanmış Müslümanlardır. Bunun tedavisi ise

³³² İnsan ve Kader s. 295

³³³ İnsan ve Kader s. 296

kalplerindeki İslâmi hamiyeti (gayreti) yeniden diriltmektir. Müslüman olmayan milletleri taklit etmekten kaçınma hususunda katı olmaktadır.³³⁴

Mustafa Sabri Efendi, Müslümanların kader inancını yanlış anlayıp yanlış uygulama yaptıklarından bahseder. Hayata karşı başarısız olmakta veya başarıyı elde etmekte kişinin nasıl bir hale bürünmesi gerektiğini şu manalar ile ifade eder:

Müslümanlar ister helal, ister haram olsun kader akidesi sebebiyle çalışmayı tamamen terk ettiler. Fakat çalışmak, kaderi gerçekleştiren vasıtalandır. Kadere iman, kendisine inananları daima çalışmaya ve işe sevk eder; çünkü kader noktasında takdir olunan malum değildir. Kaza ve kadere inanan kimse için ümitsizlik intihardır. Ümitsizlik sebebiyle o kimse kalben rahat değildir. Aynı kişi emellerine ve hayallerine ulaştığında ise zafer sarhoşluğuna kapılır; çünkü kendisiyle baş başa olarak nefesine güvenerek bu zaferi kazandığına inanır. Kadere inanan ve ona güvenen kimsede ümitsizlik ve gevşeme olmaz, çünkü Allah tarafından sevk edildiğine ve desteklendiğine inanır. Başarıya ulaştığı zaman da tevazu ve alçak gönüllüğü elden bırakmaz, zafer sarhoşluğuyla kendini kaybetmez.³³⁵

Mustafa Sabri Efendi, kadere dair insanın başarıya dönük hallerini anlattığı düşüncelerine, Hadid Suresi'nin 23. ayetinden³³⁶ yaptığı iktibasla, kadere imanın insana kazandırdığı ince meziyetleri nazara vererek delil getirir. Ayete göre kadere iman eden kişi bir şey kaybettiğinde (aşırı şekilde) “üzülmemesi” ve bir şey kazandığında da “şımarmaması” gerektiğine inanır.³³⁷

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, kadere iman eden kimse her hareketinin Allah'ın iradesiyle idare edildiğini farkındadır, bir tehlike karşısında; Allah'ın kaçmayı ilham ettiğini, kendisini kaçıranın Allah olduğunu bilerek, Allah'ın sünnetini icra ederek kaçır. Kişinin dünya ile ilgili davranışları bundan ibarettir. Belki dünyayı ve çalışmayı terk etmesi kadere olan inancı sebebiyle değil, tembelliğin ve üreticiliğin nasıl olduğunu bilmemesi neticesindedir.³³⁸

³³⁴ İnsan ve Kader s. 296-99

³³⁵ İnsan ve Kader s. 301; Özdiç, s. 261

³³⁶ “Elinizden çıkana üzülmeysiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye [...]” (Hadid, 57/23.)

³³⁷ İnsan ve Kader s. 300- 302

³³⁸ İnsan ve Kader s. 303

Mustafa Sabri Efendi'ye göre, insan mahluktur ve gökyüzünün bütün özelliklerini anlasa, elinden olağanüstü şeyler gelse bile o yine mahluk olarak kalacaktır. Kadere inananlar güçlerinin yetmediği konularda kadere inanıyorlar da güçlerinin yettiği konularda kadere inanmıyorlar gibidir. İnsan kudretinin yettiği sahalarda ne kadar genişlerse kader de o kadar inkâr edilmektedir. Hâlbuki mesele, küçük veya büyük olsun insan noktasından aynıdır. Akıllı kısa insanların görüşlerindeki hata, çağdaş ilerlemenin sebebinin insanın kader sınırlarından dışarı çıkmasına bağlamaktan kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak insanı sınırlarına döndürmek gerekir.³³⁹

Mustafa Sabri Efendi'nin hayatındaki gelgitler son bulup kaderle ilgili son görüşlerine yer verdiği "İnsan ve Kader" ismiyle tercümesi yapılan eserindeki görüşlerini toparlayıp belli bir tasnifle ifade etmeye çalıştık. İncelediğimiz ve karşılaştıracığımız bazı görüşleri özetle şöyledir:

Kaderin her şeyi ile anlaşılması zordur. Akılların kaderi anlayamaması ve kaderin her şeyini ihata edememesi istenen bir husustur. Filozofların akılları, alimlerin ilimleri bu meseleyi anlamaya yeterli gelmemiştir.

Mu'tezile mezhebi, kaderin ve kesin nasların inkârına yönelmiştir.

Cebriye mezhebi ise, aklın zihni çağrışımlar neticesinde karar aldığı gerçekliğine dayanarak aklın tercihte tesiri bulunduğu hakikatine karşı çıkmıştır.

Mâturîdiyye mezhebi "kaderi sırt olmaktan çıkaracak" görüş sahibidir.

Eş'ariyye mezhebi ise, kaza ve kader meselesinde mezheplerin en hayırlısıdır.

İnsan ihtiyar sahibi bir fail ve mükelleftir. Kullar, Allah'ın yapmalarını istediği fiillerini kendi irade ve ihtiyarlarıyla yaparlar ve ondan kaçamazlar. İnsan hem mecbur, hem de mesuldür. İnsan istediğini yaparken sadece Allah'ın istediği şeyi isteyebilir.

Kulların fiillerinde sadece cebir veya sadece tefvîz yoktur; bu ikisi arasında bir durum da yoktur. Her ikisi (tefvîz ve cebir) de vardır.

Üzerindeki sorumluluğu atmak için kadere yapışmayı tercih edenler kaderi delil olarak kullanamazlar.

³³⁹ İnsan ve Kader s. 36

Cüz-î iradeyi varlığı olmayan ‘itibarî’ bir şey kabul etmek çok tuhaftır. Varlığı olmayanın teklife mahal olması, sorumluluğun mahallinin olmaması demektir.

Küllî iradeyi mevcut ve mahluk; cüz’î iradenin de mevcut olmadığını iddia etmek, küllî ve cüz’î tabirlerini yanlış anlamaktan doğan bir hatadır. Küllîde olanın cüz’îde olmaması tamamen hatadır.

Kötülüklerin menşei olan mahiyet ve istidatlar kişiyi cebir altına sokar.

İlmin malumuna lehte ve aleyhte hiçbir tesiri olmaz. Çünkü ilim, alimin mücerred (sınırları belli) açıklamasından ibarettir. Malumun ilme tabi olması gerekmez. İlmin maluma tabi olması gerekir.

İnsanın fiilleri sebepsiz, özellikle gayesiz olamaz. Sebebin varlığı bütün ihtiyarî fiiller için geçerlidir. Allah’ın yarattığı sebepler, fiillerin zihinde bulunan mevcut illetleridir. Muhtar failin, hislerini de o sebeplere razı eden Allah’tır.

Mâturidiyye mezhebinin sebepsiz tercihin caiz olmasına binaen savundukları “iradenin sebep ve daiye ihtiyacı yoktur” görüşü yanlıştır. Mâturîdiyye mezhebi, kullara hak etmedikleri tasarruf yetkisini verir, bu sebeple Mu’tezile mezhebinden daha hatalıdır.

İslâm’ın ıslahını isteyenler onu bozmaya çalışanlardır. İslah yapmak isteyenler, kalben zayıf olanlar ve Allah’ın rızasından çok batılların ve dinsizlerin rızasını kazanmak isteyenlerdir.

Kaza ve kadere inanan kimse için ümitsizlik intihardır.

Mustafa Sabri Efendi’nin hayatı, eserleri ve kadere dair görüşlerini aktarıp görüşlerini kısaca özetledikten sonra Bediüzzaman Said Nursî’nin kadere dair görüşleriyle karşılaştırmak üzere 3. bölüme geçiyoruz.

3. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSÎ VE MUSTAFA SABRİ EFENDİ'NİN KADER'E DAİR GÖRÜŞLERİNİN AYNI TABLOLARDA KARŞILAŞTIRILMASI

Tablo 1. Mezheplere mensubiyet

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Eş'ariyye mezhebi, kaza ve kader meselesinde mezheplerin en hayırlısıdır. ³⁴⁰	Biz Ehl-i sünnet ve cemaat olarak diyoruz ki... ³⁴¹
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi, Ehl-i sünnet içerisinde bir ayrıma giderken, Bediüzzaman, ayrıma gitmeyip ana gövdede kalıp her iki mezhebi birleştirme yolunu tercih etmiştir. ³⁴²	

³⁴⁰ İnsan ve Kader s. 14; Gölcük, Toprak, s. 126-132

³⁴¹ Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 123

³⁴² Ahmet Turan, "Said-i Nursî ve Nurculuk," *O. M. Ü. İ. F. D.*, S. 10, 1998, s. 22

Tablo 2. Cüz-î irade ve tercih

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Yaptıkları şeyleri, kendi ihtiyar ve istekleriyle yaparken “muhtar” oldukları gibi ancak Allah’ın seçmelerini istediği şeyleri seçebildikleri için de aynı zamanda “mecbur”durlar veya mecbur gibidirler. ³⁴³	Allah, iradeye bağlı kader tespitlerini yaparken, cüz’î iradeyi bir şart olarak kabul etmekle insanın cüz’î iradesinin kullanılma yönüne uygun bir tespit yapmaktadır. ³⁴⁴
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi, insanın Allah’ın istediği şeyleri seçmesini savunmasıyla tam manasıyla Cebriye olmazsa da kendini cebirden kurtaramamıştır. Bediüzzaman ise, imtihan gereği insan iradesinin tercih yetkisi olduğunu kabul edip, meseleyi ilim malum ilişkisi açısından izah ederek Ehl-i Sünnetin ana gövdesinden ayrılmamıştır. ³⁴⁵	

³⁴³ İnsan ve Kader s. 66; Taftazânî, s. 196

³⁴⁴ Nursî, *Sözler*, s. 760; Sarıkaya, s. 63, 86; Kırkinci, s. 44; Ferşadoğlu, s. 270

³⁴⁵ Tuba Altuncu, *İnsan İradesi ve Kader İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, F. Ü. S. B. E., Elazığ, 2012, s. 24-34

Tablo 3. Hidâyet, hayır ve güzelliklerin yaratılması

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Hidâyet iyi bir işin yapılmasını gerektiren meşîetin yaratılmasıdır ve Allah'a aittir. ³⁴⁶	Hayır ve güzellikleri, Allah'ın rahmeti ister ve Allah'ın kudreti onları yaratır. Sebep ve illet, Cenâb-ı Haktan'dır. İnsan, hayır ve güzelliklere, yalnız "iman" ile "arzu" ile "niyet" ile sahip olabilir. ³⁴⁷
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi, hidâyet olarak isimlendirdiği hayırlı işleri yapma işini Allah'a vermekle insan iradesini devre dışı bırakarak ifrat etmiş ve Ehl-i sünnet çizgisinden uzaklaşmıştır. Bediüzzaman ise, vasatta kalarak hayrın çok büyük hissesini Allah'a vermiş, fakat insan iradesini tamamen devre dışı bırakmayarak ifrat ve tefritten uzaklaşarak Ehl-i Sünnet çizgisinde kalmıştır. ³⁴⁸	

³⁴⁶ İnsan ve Kader s. 149

³⁴⁷ Nursî, *Sözler*, s. 339

³⁴⁸ Fethi Kerim Kazanç, "İslam Kelamında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader Anlayışı," *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 4, 2007, s. 190

Tablo 4. Kader ve insanın sorumlu oluşu

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Kadere yapışmayı üzerinden sorumluluğu atmak için tercih edenler kaderi delil olarak kullanamazlar. Çünkü bu durum, peygamberin susturulmasına sebeptir. ³⁴⁹	Kader, imanî meselelerin arasına nefsi gururdan kurtarmak için girmiştir yoksa inatçı, terbiye edilmemiş, kötülüğü arzulayıp ona sevk eden ve kişiyi hataya götüren, “nüfus-u emmarenin” işledikleri günahların mesuliyetinden kendilerini kurtarmak için değildir. ³⁵⁰
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi ve Bediüzzaman her ikisi de kadere yapışmayı sorumluluktan kaçmak için olması halinde kabul etmemektedir. Bu düşünceleriyle her ikisi de Ehl-i Sünnet çizgisinde yer almaktadırlar. ³⁵¹	

³⁴⁹ İnsan ve Kader s. 144

³⁵⁰ Nursî, *Sözler*, s. 752; Özyurt, s. 72, 73; Harmancı, s. 78

³⁵¹ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi, *İslam İnanç Esasları*, İstanbul, M. Ü. V. Yayınları, 1998, s. 155

Tablo 5. İnsan iradesinin itibarî oluşu

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
<p>Mâturîdiyye mezhebinin sorumluluğu yükleyebilmek maksadıyla insanın cüz'î iradesine "istiklal" vermesi ve bununla beraber, cüz'î iradeyi varlığı olmayan "itibarî" bir şey sayması çok tuhaftır. Varlığı olmayanın teklife mahal olması, sorumluluğun mahallinin olmaması demektir.³⁵²</p>	<p>Bazı şeyler vardır, var olduğu açık (bedihi) olduğu halde, mahiyeti bilinmemektedir. Cüz'î irade de bunlardandır. Balın tadı, limonun ekşiliği, yemeğin lezzeti, vicdan ile yani yaşanarak bilinir. Ancak bunların tadına kaç santimetre, kaç kilo diye ölçü koyamamış olmak, onların olmamasına delil değildir. Ayrıca, her şey insanın bilgisiyle sınırlı değildir. Hakkında bilgi sahibi olunmayışı, olmadığı manasına gelmez.³⁵³</p>
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
<p>Mustafa Sabri Efendi, itibarî olanın sorumluluğa kaynak olamayacağını ifade edip, yine cebri hissettirirken, Bediüzzaman ise itibarî varlığa cüz'î iradenin mahiyet ve hüviyeti açısından yaklaşarak, sorumluluğa kaynak olabileceğini kabul etmiştir.</p> <p>Mustafa Sabri Efendi ayrıca Eş'ariyye mezhebini en hayırlı mezhep olarak görmektedir. Fakat o mezhep meyelânın kendisini değil, meyelândaki tasarrufu itibarî görmekte ve sorumluluğu ona bina etmektedir.³⁵⁴</p>	

³⁵² İnsan ve Kader s. 98

³⁵³ Nursî, *Sözler*, s. 756, 7, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 122; Ferşadoğlu, s. 271; Açıkgenç, s. 567

³⁵⁴ Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1997, s. 157-59

Tablo 6. İlim malum ilişkisi

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Ezelî takdirin, kulların irade ve ihtiyarlarıyla meydana gelen fiillerine tabi olduğunu söyleyen Mâturîdiyye, kadere hakiki değerini vermemiş ve onu inkâr eden Mu'tezile ile aynı duruma düşmüştür. Allah'ın meşîetinin insan meşîetine tabi olduğunu kabul etmekle, bu meşîeti inkâr etmek arasında hiçbir mana farkı yoktur. ³⁵⁵	Cüz'î irade, kadere aykırı değildir, aksine kader ihtiyarı destekler. Çünkü kader, Allah'ın ilmine ait bir meseledir. Bu yönüyle, Allah'ın ilmi, insanın ihtiyarına bağlıdır. Çünkü "ilim maluma tabidir, malum, ilme tabi değildir." ³⁵⁶
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi'nin Ehl-i Sünnet içinde olan Mâturîdiyye mezhebini Mu'tezile ile aynı kefeye koyması haksız bir tutumdur. Bediüzzaman'ın mezhep ismi vermeden savunduğu fakat Mustafa Sabri Efendinin reddettiği görüş, insan iradesinin sorumluluğu ve cebrin reddi için gerekli olan görüşür. ³⁵⁷	

³⁵⁵ İnsan ve Kader s. 101-104

³⁵⁶ Nursî, *Sözler*, s. 757

³⁵⁷ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Mâturîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1992, s. 48-58

Tablo 7. İnsanın meşîeti

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
“Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz” (Tekvir,81/29.) ayeti kulların meşîetlerinin, Allah’ın meşîetine bağlı olduğunu gösterir. ³⁵⁸	Her ne kadar insan irade sahibi ise de “Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz.” (İnsan, 76/30.) ayeti sırrınca “meşîet-i ilahiye” asıl, kader hâkimdir. Bazı durumlarda insanın isteği geri çevrilmekte, kader karşısında insanın cüz’î ihtiyarı susmaktadır. ³⁵⁹
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi, ayetteki manayı cebri netice verecek şekilde genellerken, Bediüzzaman “bazı durumlar” şartını koyarak bunun istisnaları olabileceğine kapı aralamıştır. Mustafa Sabri Efendi ise, bu cüz’î hususu genel hükmüne delil yapmaya çalışmaktadır. Bediüzzaman’ın yaklaşımı Ehl-i Sünnet’e daha uygundur. ³⁶⁰	

³⁵⁸ İnsan ve Kader s. 104

³⁵⁹ Nursî, *Mektubat*, s. 75; Harmancı, 76

³⁶⁰ Karşılaştırma için bakınız. Abdullah b. Abdulhamîd el-Eserî, *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Akîdesi*, çev. Mehmed Ün, İstanbul, Guraba Yayınları, 1999, s. 155; Ömer Aydın, *İslam İnanç Esasları*, 2. B. , İstanbul, İşaret Yayınları, 2013, s. 237-240

Tablo 8. İnsan iradesinin hâdis veya itibarî oluşu

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Hâdis bir kudretin sahibi olan insan, fiillerinin mucidi olsaydı, zaruri olarak fiillerini bütün tafsilatıyla bilmesi gerekirdi. Kudret neticesinde ihtiyarla “icad” edilen şeyin özelliği budur. Nitekim Allah, “Yaratmış olan bilmez mi?” ³⁶¹ buyuruyor. ³⁶²	Meyelân veya meyelândaki tasarruf, - gerçekte var olmayıp, zihnen varlığı kabul edilen ve başka varlık ve durumlara göre ortaya çıkan farazi olgumanasındaki emr-i itibarîdir. ³⁶³ Emr-i itibarî, fiilin yaratılmasını netice verecek bütün sebeplerin bir araya toplanmış hali olan, “illet-i tamme” değildir. Böyle olsaydı insan “halık-ı ef’al” olurdu ve insanın tercihi ortadan kalkardı. ³⁶⁴
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi ve Bediüzzaman mana olarak aynı hakikati ifade etmektedirler. İnsanın iradesi, tüm sebeplerin bir araya gelmesi ile eşyanın icadını gerçekleştirmeye uygun değildir. Böyle olursa tercih ortadan kalkar. Kader düşüncesi merkezden sarsılmış olur. Mu’tezile kendi sistematiği içerisinde boğulur. Bu noktada her iki müellif Mu’tezile’ye ortak tepki göstermişlerdir, denilebilir. ³⁶⁵	

³⁶¹ Mülk,67/14.

³⁶² İnsan ve Kader s. 74

³⁶³ R. N. E. , *Lügat*, s. 287; Sarıkaya, s. 92

³⁶⁴ Nursî, *Sözler*, s. 759, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 122;

³⁶⁵ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, Umran Yayınları, 1981, s. 291-94

Tablo 9. İnsan iradesinin mahluk veya gayrı mahluk oluşu

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Cüz'î irade yaratılmıştır ve o Allah'tandır. Kulların kendi fiillerine olan katkısı, bu fiillere ve bu fiillerin irade ve ihtiyarına mahal olmaktan öteye geçmez. ³⁶⁶	Cüz'î irade “gayrı mahluk”tur. Eğer cüz'î irade yaratılmış olsaydı, sorumluluğa sebep olacak hiçbir şey kalmazdı. ³⁶⁷
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi, insanın cüz'î iradesine yaratılmış olarak bakmasıyla kendisini Eş'arî görüşünden kurtaramamıştır. Bu görüş Kelâmcılar tarafından cebr-i mutavassıt olarak nitelenmiştir. Bediüzzaman ise, sorumluluğa sebep olması gerekçesiyle insanın cüz'î iradesine gayrı mahluk nazarıyla bakmıştır. Bu meselede Mâturîdilerin görüşünü tercih etmiştir. Ehl-i Sünnet de umumi olarak insanın cüz'î iradesinin gayrı mahluk olduğunu kabul etmektedir. ³⁶⁸	

³⁶⁶ İnsan ve Kader s. 80; Özdiñç, s. 98

³⁶⁷ Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 120; Kırkinci, s. 115; Sarıkaya, s. 64, 5

³⁶⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “İstîtâat”, *DİA.* , C. 23, s. 400

Tablo 10. Sebepsiz tercih meselesi

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Allah, kullarının hangi iradesinin meydana gelmesini istiyorsa onun sebebini yaratır. Allah meydana gelmesini istemediği iradenin sebebini insan için yaratmaz. İnsan da sebebi olmayan bir şeyi isteyemez. ³⁶⁹	Tercih etmeyi gerektirecek hiçbir sebep yokken (bilamüreccih), iki şeyden birisinin diğerine (tercih) edilmesi mümkündür. Altından ve gümüşten yapılmış iki saat olsa ve tercih edilecek olsa elbette altın olanı tercih edilir. Çünkü altın daha kıymetlidir. Ama altından yapılmış aynı özellikteki iki saatten biri alınmak istense ikisinden birisi tercih edilebilir. ³⁷⁰
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi, sebepler ile tercihi Allah'ın meşîetine bağlamaktadır. Bu tutum cebri netice vermektedir. Bediüzzaman ise, Ehl-i Sünnet inancında olduğu üzere insanın bir üstünlük sebebi olmaksızın iki aynı şeyden birini diğerine tercih edebileceğini kabul etmektedir. ³⁷¹	

³⁶⁹ İnsan ve Kader s. 178

³⁷⁰ Nursî, *Sözler*, s. 759, 60, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 122; Mutlu, *Kadere İman*, s. 141-3; Kırkinci, s. 141, 151; Sarıkaya, s. 102-4

³⁷¹ Şükrü Özen, "Tercih", *DİA.*, C. 40, s. 484-5

Tablo 11. Allah’ın insan iradesine müdahale şekli

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Allah’ın kullarını fiillere teşvik etmesi zorla değil; razı ederek ve ikna etmektedir. Bu sebeple sorumluluk kula aittir. Allah onları daima istediği şeye teşvik eder ve istediğini istemelerini sağlar. İradelerini sebep gibi kullanır. Allah onlara dilediği şeyi sevdirebilir ve onu gönül hoşluğuyla yapmalarını sağlar. Bu durumda Allah onları zorlamış olmaz; sadece kalpleri ile arasına girer. ³⁷²	Kalp, hakikat noktasında çam kozalağı gibi bir et parçası değildir. Kalbin işleyişinde iki merkez vardır. Bunlar, duyguların merkezi “vicdan” ile düşüncelerin merkezi “dimağ”dır. Allah’ın isimlerinin yansıması olarak insanın kendisinde ve kâinatta yarattığı nihayetsiz lütuf ve ihsanları insan, imanının nuruyla vicdan ve dimağ ile görmektedir. ³⁷³
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi’nin, Allah’ın kalpleri ikna ettiğini söylemesi insanda irade olduğunu ve bazı kişilerin ikna olup bazılarının ikna olmaması, onların iradelerini hür bir tercih ile kullandıklarını göstermektedir. Fakat Allah’ın bazılarının kalplerini ikna edecek sebepleri yaratmasına karşın, bazılarını ikna edecek sebepleri yaratmayacak olması ise yine Mustafa Sabri Efendi’nin cümlelerinin cebri ifade ettiğini göstermektedir. Bediüzzaman ise kalpteki iki merkez üzerinden meseleye yaklaşır ve vicdanın iman ile ve dimağın da doğru önermeler ile Allah’ın meşfetine uygun tercihler yapacağını savunur. Bediüzzaman, Allah’ın insan iradesini ikna etmesini bu alt yapıyı kul için hazırlamasıyla ifade eder ve insan iradesine ihtiyarî işlerde cebri anlamda doğrudan Allah’ın müdahalesinin olmadığını savunarak cebri reddeder. ³⁷⁴	

³⁷² İnsan ve Kader s. 203-4; Erdem, s. 48

³⁷³ Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 128; Kırkinci, s. 130; Öztürk, s. 220, 1

³⁷⁴ Mustafa Çağrırcı, Hayati Hökelekli, “İrade”, *DİA.*, C. 22, s. 383-84

Tablo 12. İnsan iradesi ve sebepler

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
<p>Sebepler arasında bulunan tercih sebebi, Allah tarafından ilham edilir. Sebep, insan iradesiyle birleştiği vakit, sebebin işaret ettiği fiil veya terk vacip olur. Sebep, insan iradesine muhtaç olmaz; irade sebebe muhtaç olur. İrade sebebi arar. Sebep “sanki zorlayıcı gibi”dir.³⁷⁵</p>	<p>Kömür gibi olan “ervâh-ı sâfileyi” kötü ruhları, elmas gibi olan “ervâh-ı âliyeden” yüksek ruhlardan, ayırmak için, şeytanların ve zararlı şeylerin yaratılmasıyla ve insana sorumluluk verilip peygamberlerin gönderilmesiyle cihat, tecrübe, müsabaka ve imtihan meydanı açılmıştır. Mücadele ve müsabaka olmasaydı, insanın özünde bulunan elmas ve kömür hükmünde olan kabiliyetler beraber kalırdı. “Âlâ-yı illiyyîndeki” siddik olan Ebu Bekir’in ruhu, “esfel-i sâfilîndeki” Ebu Cehil’in ruhuyla bir seviyede kalırdı. Bu durum Allah’ın hikmet ve adaletine aykırı olurdu.³⁷⁶</p>
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
<p>Mustafa Sabri Efendi’nin, sebepler arasında Allah’ın ilhamıyla tercih yaptığını ifade etmesi cebir inancını ifade etmek demektir. Allah’ın ilhamı elbet vardır. Fakat bu ilhamı Ehl-i Sünnet itikadında olduğu üzere, peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesi ve gönderilen bu iki kaynağa uymak neticesinde insanın kalbine gelen ilham şeklinde anlamak gerekir. Yoksa irade için gereken sebebin kalbe doğrudan ilham üzere olması cebri doğurur. Bediüzzaman’ın ifadesi bu yöndedir.³⁷⁷</p>	

³⁷⁵ İnsan ve Kader s. 210-11

³⁷⁶ Nursî, *Mektubat*, s. 72, *Lem’alar*, s. 210

³⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *DİA*, C. 24, s. 61-2

Tablo 13. İnsanın iradesini kendisinin hissetmesi

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
İnsan, muhtar oluşunu açıkça hisseder ve kendinde onu görür. ³⁷⁸	Herkes kendisinde bir seçme, arzu etme hali yani bir “ihtiyar” hissetmektedir. İhtiyârın varlığı vicdanen bilinmektedir. ³⁷⁹
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Her iki alim de insandaki tercih etme halinin vicdanen bilenebileceğini kabul etmektedir. Bu düşünceleriyle her iki alim de Ehl-i Sünnet çizgisi içerisinde yer almaktadır. ³⁸⁰	

³⁷⁸ İnsan ve Kader s. 232

³⁷⁹ Nursî, *Sözler*, s. 756, 7, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 122

³⁸⁰ H. Yunus Apaydın, “İhtiyar”, *DİA*, C. 21, s. 575-6

Tablo 14. İnsan iradesi ve çalışmak

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Kader akidesi, hareket isteyene hareket, uyuşukluk isteyene uyuşukluk veren birbirine zıt iki özelliğin sahibi bir ilaçtır. ³⁸¹	Sebepleri Allah'ın kudretinin bir perdesi olarak bilmek ve bunlara uymak fiilen yapılmış dua gibidir. İşin başlangıcında gerekli şartları bir araya getirirken tevekkül etmek, tembelliktir. ³⁸²
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi, hareket isteyen veya istemeyen şeklindeki ayrımı kaderden ziyade insan iradesinin etkisini gösterir. Bu düşüncesi Ehl-i Sünnet'in inancına uymakta fakat Mustafa Sabri Efendi'nin genel görüşleriyle uyum sağlayamamakta ve cebre dair olan görüşlerinin bütünlüğünü ve tutarlılığını sarsmaktadır. Bediüzzaman, Mustafa Sabri Efendi'nin iradeyi nazara verdiği kısım ile aynı görüştedir. Çünkü işin başlangıcında beklemenin tembellik olduğunu ifade eder ve insanın iradesine vurgu yapar. ³⁸³	

³⁸¹ İnsan ve Kader s. 296-99

³⁸² Nursî, *Sözler*, s. 1180

³⁸³ İrfan, s. 207

Tablo 15. Allah'ın ezeli ilmi ve insan iradesi

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Kadere iman, kendisine inananları daima çalışmaya ve işe sevk eder; çünkü kader noktasında takdir olunan malum değildir. ³⁸⁴	Ezel, (mazi) geçmişin bir ucu olmadığı için, varlıkların yaratılmasında esas olup zorunluluğu netice vermez. Ezel, (mazi ve hal ve istikbali) geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı kapsayacak şekilde yüksekte bakan bir ayna gibidir. ³⁸⁵
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi, takdir olunanın bilinmemesini nazara vermesiyle insanın iradesine vurgu yapmaktadır. Bu tutumu ezeli yazgı manasındaki cebri reddeder. Bediüzzaman, ezeli yazgının sadece geçmiş zamana dayanarak olmadığını ve üç zamanı da kapsadığını ifade ederek insan iradesine vurgu yapar. Çıkkılan sınav için yapılacak duanın, sınavdan çıkmadan evvel tesirini göstereceği gibi. ³⁸⁶	

³⁸⁴ İnsan ve Kader s. 301; Özdiñ, s. 261

³⁸⁵ Nursî, *Sözler*, s. 757, 8, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 124

³⁸⁶ A. Saim Kılavuz, "Ezel", *DİA*, C. 12, s. 50

Tablo 16. Kader inancı ve insana olan etkisi

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Kadere inanan ve ona güvenen kimsede ümitsizlik ve gevşeme olmaz; çünkü Allah tarafından sevk edildiğine ve desteklendiğine inanır. Başarıya ulaştığı zaman da alçak gönüllüğü elden bırakmaz; zafer sarhoşluğuyla kendini kaybetmez. ³⁸⁷	Manevi olarak olgunlaşmamış toplum içinde kaderin kullanılması geçmişe ve musibetlere dairdir. Bu kullanım ümitsizliğin ve üzüntünün ilâcıdır. Kaderin kullanılması, günahlar ve geleceğe dair olursa tembelliği ve yasak şeylere düşkünlüğü netice verir. ³⁸⁸
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Kaderin toplum hayatına yansıması noktasında müspet yanlarını ifade ederken her iki alim de mana olarak birbirine çok yakın cümleler kurmaktadır. Fakat bu görüşlerinin kapsama alanlarını ifade ederken ikisi birbirinden ayrılmaktadır. Mustafa Sabri Efendi, sistem olarak her şeyin Allah'tan geldiğini söyler ve kaderin geçmiş, şimdi ve gelecek zamanı kapsadığını ifade eder. Bediüzzaman, ise kaderin sadece musibetler ve geçmiş olaylarla ilgili, dikkate değer bir kullanımı olduğunu hatırlatır. ³⁸⁹	

³⁸⁷ İnsan ve Kader s. 301; Özdiñ, s. 261

³⁸⁸ Nursî, *Sözler*, s. 752

³⁸⁹ Mustafa Çağrı, "Yeis", *DİA*, C. 43, s. 398

Tablo 17. İnsan iradesine Allah'ın iradesinin tabi olması

Mustafa Sabri Efendi	Bediüzzaman Said Nursî
Allah kullarına hangi iradeyi verirse versin; Allah'ın iradesi kulun iradesine tabi olması gerekmez; aksine kulun iradesi Allah'ın iradesine tabi olması gerekir. İnsanın hesap gününe kadar başı boş olmaması gerekir. Mülkünde ortaklık kabul etmeyen Allah bir anlık bile olsa tasarruf hakkını başkasına havale etmez. ³⁹⁰	İnsanın cüz'î iradesi, emr-i itibarî olduğu için güç noktasında oldukça zayıftır. Fakat Sonsuz hikmet sahibi Cenâb-ı Hak, dilediğini yapmaya hak sahibiyken ve bir sınırlama yokken o zayıf cüz'î iradeyi, kendi iradesine basit bir şart yapmıştır. Kul neyi isterse sorumluluk ona ait olduğu için onu o yola götürmektedir. ³⁹¹
Karşılaştırma ve Değerlendirme	
Mustafa Sabri Efendi, Allah'ın iradesinin kulunun iradesine tabi olmasını ifrat ederek, kulun Allah'ın mülküne müdahale manasında değerlendirir. İnsanın cüz'î iradesi, Allah'ın mülküne müdahale edemez. Çünkü o irade kudret noktasında çok zayıftır. Bediüzzaman ise, meseleye bu açıdan bakıp bu durumun Allah'ın mülküne müdahale manasında değerlendirilemeyeceğini ifade eder. Ayrıca Allah'ın Hakîm ismini zikrederek meseleyi imtihan ve hikmet merkezli inceler. Böylece tabi olmanın gerekçesini de ifade etmiş olmaktadır. ³⁹²	

³⁹⁰ İnsan ve Kader s. 242

³⁹¹ Nursî, *Sözler*, s. 760

³⁹² İslamî İlimlerde Metodoloji-III “İnsan İradesi ve Kudret-i İlâhiyye Bağlamında Kader Mes'alesi” ed. : İlyas Çelebi, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011, s. 42

SONUÇ

Kader meselesi geçmişte olduğu gibi günümüz insanların da zihinlerinde yer edinen, güncel yönleri bulunan bir problemdir. Kader amentüde geçtiği üzere iman esasları arasındadır. İman esasları ise zincir halkaları gibi birbirleriyle irtibatlı oldukları için zihinlerdeki kadere dair olan bu problemler çözümlidir. Alimler, filozoflar bu konuda çokça gayret göstermişlerdir. Hakikat peşinde koşarken bazıları batıl yollara düşüp istikametten uzaklaşmışlardır. Bazıları da İslâmi kaynaklara “terkip”³⁹³ metoduyla yani bütüncül bir nazarla baktıkları için hak yolda yerlerini alıp inananları Ehl-i Sünnet çizgisi içerisinde tutma başarısını elde etmişlerdir.

Biz de tezimizde bu alimlerden aynı dönemleri paylaşan Bediüzzaman Said Nursî'nin ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin görüşlerini nazara vermeye çalıştık.

Tezimizin neticesinde Mustafa Sabri Efendi, kader konusunda cebri savunan duruşuyla veya cebirden kurtulamayan görüşleriyle, Bediüzzaman Said Nursî ise Ehl-i Sünnet'in ana gövdesi içerisinde Mâturîdiyye ve Eş'ariyye ekollerini birleştirir tarzda karşımıza çıkmıştır.

Mustafa Sabri Efendi, açıkça kendisinin Eş'ariyye olduğunu ifade etmiş fakat görüşleriyle cebirden kurtulamamıştır. Şeyhülislâm kader konusunda Müslümanları doğru inanca sevk etmeye çalışmış, fakat anlaşılması zor görüşleri ile bu amacına hizmet edememiştir.

Mustafa Sabri Efendi, insan iradesinin yaratılmış olduğunu savunmuş ve İlahî iradeye bağlı olduğunu ifade etmiştir. İnsan iradesi için itibarî olma durumunu kabul etmemiştir. Böyle olmasını imtihanın önünde engel olarak telakki etmiştir. Hatta bu fikri savunan Mâturîdiyye mezhebini Mu'tezile'nin görüşleriyle örtüşmek ile suçlamış ve ikisini aynı kefeye koymuştur.

Bunlar Mustafa Sabri Efendi'nin büsbütün olmasa da bazı fikirlerinin itidal ve istikametten uzak olduğunu dile getirmemize sebep olmaktadır.

³⁹³Aydın, s. 237

Mustafa Sabri Efendi, İslâm düşünce geleneği içerisinde yerini almış bazı âlimlerin ve pozitif ilimlerle meşgul bazı bilim adamlarının görüşlerine eserinde yer vermiş ve bu görüşlerin kritiğini yapmış üzerine kendi görüşlerini eklemiştir.

Bediüzzaman Said Nursî ise, mezhep ayrımı yapmayıp, mensubiyet ifade etmeden görüşlerini çocukların dahi anlayabileceği seviyede “avamdan havassa” doğru anlatarak Müslümanların kader inancını istikamette tutma çabasında bulunmuştur.

Bediüzzaman Said Nursî, görüşlerini anlatırken kâinattaki kanunlardan hareket etmiştir. İnsanların nazarına bu düzeni yansıtarak insanın da bu düzenden azade olmayacağını, yapacakları ve yaptıkları her şeyin kaydedildiğini ifade etmiştir.

Bediüzzaman Said Nursî, insan iradesinin merkezine yerleştirdiği meyelânı sorumluluk için kaynak yapmış ve cüz’î iradenin insana ait olduğunu ve bunun yaratılmadığını kabul etmiş. İmtihanın da bu iradeyle gerçekleştiğini ifade etmiştir. Vicdanen bu hali herkesin hissettiğini vurgulayıp, insanın kendi irade ve kastı ile yaptığı işlerde sorumluluktan kaçamayacağını, fakat geçmişteki olaylar için teslimiyetçi bir anlayışın da doğru olabileceğini ifade etmiştir.

Bediüzzaman Said Nursî, Mu’tezile ve Cebriye mezheplerinin ehl-i bid’a mezhebi olduklarını ifade etmekle birlikte bazı konularda, onların da az da olsa bir kısım hakikatler taşıdıklarını yazmıştır. Kelâm ilmi içerisinde çokça tartışmalara sebep olmuş –ilmi ve ince bir mesele olup sadece ilim ehline mahsus olduğu- kaydı ile zikrettiği meyelân meselesini izah etmiştir.

Bediüzzaman Said Nursî, geçmişten gelerek birikmiş olan soruları, şüpheleri ifade etmeden doğrudan cevaplarını yazmıştır. Haliyle eserlerinde alıntı yapıp da o alıntıları çürütme yoluna gitmemiştir. Bu alıntılarla oluşacak bilgi kirliliğinden insan zihninin olumsuz olarak etkileneceğini belirtmiştir.

KAYNAKÇA

Abduh, Şeyh Muhammed, *Risâletü't-Tevhîd*, Kahire: Dâr'un-Nasr Li't-Tabbâ'at, 1969.

Abdurrahman, *Bediüzzaman'ın Tarihçe-i Hayatı*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1919.

Abdülhamid, İrfan, "Cebriye," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, 1993.

Abu-Rabi, İbrahim M. , *Âlim ve Düşünürü Olarak Bediüzzaman*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, v.d. , İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.

Açıkgenç, Alparslan, "Said Nursî," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, 2008.

Adam, Hüdaverdi, *İbn Arabî Kaza ve Kader*, İstanbul: Eser Kitap, 2009.

Akbulut, Ahmet, "Şeyhülislâm Mustafa Sabri ve Görüşleri," *İslâmî Araştırmalar*, S. 1, (1992), 32-34.

Akgündüz, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursî Ve İlmi Şahsiyeti*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013.

Albayrak, Sadık, *Son devrin İslâm Akademisi Dârü'l- Hikmeti'l- İslâmiye*, İstanbul: İz Yayınları, 1998.

Alpyağıl, Recep, "Zahid Kevseri-Mustafa Sabri Efendi Karşılaşmanın Anlam ve Önemi", *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri*, Düzce, (24-25 Kasım 2007), 711.

Altuncu, Tuba, *İnsan İradesi ve Kader İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2012.

Apaydın, H. Yunus, "İbn Kayyim el-Cevziyye," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, 1999.

- "İhtiyar", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, 2000.

Aslan, Ali, *Özgürlük Ya da Kadercilik*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2006.

Aydın, Ömer, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

- *İslâm İnanç Esasları*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2013.

- “Mehmet Zâhid Kevserî İle Mustafa Sabri Efendi’nin Kader Konusundaki Tartışması”, *Uluslar arası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri*, Düzce, (24-25 Kasım 2007), 647.

Bağcı, Musa, *İnsanın Kaderi-Hadîslerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı-*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.

Badıllı, Abdülkadir, *Risale-i Nur’un Kudsî Kaynakları*, İstanbul: Envar Neşriyat, 2011.

Bediüzzaman Said Nursî, *İşaratü’l-i’caz*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008.

- *Eski Said Dönemi Eserleri*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2012.

- *Mesnevî-i Nuriye*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008.

- *Muhakemat*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008.

- *Sözler*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2007.

- *Mektubat*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2005.

- *Lem’alar*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008.

- *Şualar*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2007.

- *Asa-yı Mûsa*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008.

- *Kader Risalesi*, Haz. İsmail Mutlu, İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 2010.

- *Kastamonu Lahikası*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2007.

- *Emirdağ Lahikası*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2013.

- *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2013.

- *İman ve Küfür Muvazeneleri*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008.

- *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2007.

Bekir Tatlı, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımalar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.

Canan, İbrahim, *Hadîs Ansiklopedisi-Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi-*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2008.

Çağrııcı, Mustafa, Hayati Hökelekli, “İrade”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, 2000.

- “Yeis”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, 2013.

Çelebi, İlyas, “Mu’tezile,” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, 2006.

Derdiyok, Nuri, *Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi’nin Yeni Fıkhi Konulara Yaklaşımları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Duran, Bünyamin, *İslâm Düşünce Geleneğinde Bediüzzaman’ın Yeri*, İstanbul: Risale-i Nur Enstitüsü- Yeni Asya Neşriyat, 2004.

Ed-Dîb, Abdülazim, “Cüveynî,” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, 1993.

Edip, Eşref, *Said Nursî (Hayatı, Eserleri, Mesleği)*, İstanbul: Sözler Neşriyat, 2006.

Ekinci, Mustafa, “Risale-i Nur Külliyatında İtikadî Mezheplerin Değerlendirilmesi,” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26, (2011), 25.

El- Buhârî, Abdillâh Muhammed İbn İsmail *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, C. 14, 1989.

El-Eserî, Abdullah b. Abdulhamîd, *Ehl-i Sünnet ve ’l-Cemaat Akîdesi*, çev. Mehmed Ün, İstanbul, Guraba Yayınları, 1999.

El-Eş’arî, Ebû’l Hasan, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilafu’l-Musallîn, (İlk Dönem İslâm Mezhepleri)*, çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

El-Cevziyye, Allâme İbn Kayyim, *Şifâu’l-Alîl, (Kulların Fiillerinin Yaratılması ve Kaza-Kader Tartışmaları)*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Burhan Yayıncılık, 2010.

El-Kazvîni, Ebû Abdilâh Muhammed İbn Yezîd İbn Mâce Mevlâ Rabia, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu, İstanbul: Kahraman Yayınları, C. 1, 1982.

El-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü’t-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, İsam Yayınları, 2005.

En Nisâburi, Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*, çev. Ahmed Davudoğlu, İstanbul, Sönmez Neşriyat, C. 1, 1977.

Erdem, H. Sabri, “Türk Kelâmcıları İbn Kemal ve Mustafa Sabri Efendi’de Kader Problemi ve Anlambilim Açısından Bir Değerlendirme,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, (2005), 48.

Es-Sâbûnî, Nüreddin, *Mâturidiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.

Eş- Şehristânî, Muhammed Abdülkerim, *El-Milel ve’n- Nihal*, (İslâm Mezhepleri), çev. Mustafa Öz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Eş- Şehristânî, Muhammed Abdülkerim, *El-Milel ve’n- Nihal*, (İslâm Mezhepleri), çev. Mustafa Öz, ed. Mehmet Dalkılıç, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.

Et-Tirmîzî, Muhammed İbn İsâ, *Sünen-i Tirmîzî Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul, Yunus Emre Yayınevi, C. 4, Tarihsiz.

Ferşadoğlu, Ali, *İman Esaslarının İspatı*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2007.

Gölcük, Şerafettin, Süleyman Toprak, *Kelâm (Tarih-Ekoller-Problemler)*, Konya: Tekin Kitapevi, 2010.

- “Bâkılânî,” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, 1991.

Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâeddin, *Râmûzü’l- ehâdis*, çev. A. Bekkine, İstanbul: Gonca Yayınları, 2007.

Halil İbrahim Coşar, *Kader Anlayışının Kur’ân Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

Harmancı, Abdülkadir, *İlm-i Kelâm Ve Risale-i Nur*, İstanbul: Risale-i Nur Enstitüsü Yayınları, 2000.

Hayrat Vakfı İlmî Araştırma Heyeti, *Bedüzzaman Said Nursî ve Hayru’l-Halefi Ahmed Hüsrev Altınbaşak*, Isparta: Hayrât Neşriyat, 2013.

Hökelikli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara: T. Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

<http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>

İmam Âzam, *Fıkh-ı Ekber Aliyyül-Karî Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2003.

- *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, (el-Fıkh el-Ekber)*, çev. Mustafa Öz, İstanbul: İfav Yayınları, 2009.

Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi 2, -Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi-*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

Karadaş, Cağfer, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İtikadî Görüşleri," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, 1999.

Karaman, Hayrettin, "Mustafa Sabri Efendi'nin Kader İnancı Üzerine Bir Tartışma", *Diyanet Gazetesi*, S. 103, (1974), 6.

Kazanç, Fethi Kerim, "İslâm Kelâmında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader Anlayışı," *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 4, (2007), 190.

Keskin, Halife, *İslâm Düşüncesinde Kader ve Kaza*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.

Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.

- "Ezel", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, 1995.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Bediüzzaman Said Nursî*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2013.

Kılıç, M. Erol, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, 1999.

Küçük, Hasan, *İslâm ve Batı Felsefeleri'nde Sistemik Problemler*, İstanbul: Dersâdet Yayınevi, 1974.

Kırkinci, Mehmet, *Kader Nedir?*, İstanbul: Zafer Yayınları, 2003.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme -Bediüzzaman Said Nursî Olayı-*, çev. Metin Çulhaoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Mutlu, İsmail, *İnsan Kadere Mahkûm mu?*, İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 2015.

- *Bediüzzaman'ın Görüşleri Işığında Kadere İman*, Mutlu Yayıncılık, 1995.

Müküslü Hamza, *Bediüzzaman Said-i Kürdî'nin Tercüme-i Halinden Bir Hülasasıdır*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1918.

- Nam, Mehmet, “Tarihin Kırılma Noktasında Son Şeyhülislâmlardan Mustafa Sabri Efendi,” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23, (2010), 98-115.
- “Son Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi’ye Göre Din-Devlet-Hilâfet İlişkisi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 16, (2011), 298.
- Öğük, Emine, “Mustafa Sabri Efendi'nin Kader Hakkındaki Görüşlerinin Tahlili,” *İslâmî İlimler Dergisi*, S. 2, (2014), 130.
- Özdemir, Metin, *Allah'ın Bilgisinin Ezelîliği ve İnsan Hürriyeti*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Özdiñç, Rıdvan, *Akıl İrade Hürriyet-Son Dönem Osmanlı Dini Düşüncesinde İrade Meselesi-*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- Özen, Şükrü, “Tercih”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, 2011.
- Özervarlı, M. Said, “Muhammed Abduh,” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, 2005.
- Perho, İrmeli, (İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Kader Anlayışı), çev. Temel Yeşilyurt, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13-14, (2001), 299-302.
- Risale-i Nur Enstitüsü, *Osmanlıca Lügat*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.
- *Risale-i Nur'dan Portreler, “Mustafa Sabri Efendi”*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008.
- “Bediüzzaman Hangi Tarihte Doğdu? ,” *Köprü Dergisi*, S. 70, (2000), 211.
- Sağlam, Bahaeddin, *Kur'ân, Hadîs ve Risale-i Nurda Kader ile İrade*, İstanbul: Tebliğ Yayınları, 2010.
- Sarıcık, Murat, *Sorularla Kaderin Şifreleri*, İstanbul: Nesil, 2014.
- Sarıkaya, Ali, *İlahi Defter Kader*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2011.
- Seyyid Bey, Muhammed, *Usûl-i Fıkıh Derslerinde İrade Kaza Ve Kader*, Haz. Nizamettin Saltan, İstanbul: Moralite Yayınları, 2012.
- Sinan Özyurt, *Bediüzzaman Said Nursî'nin İtikadi-Siyasi İslâm Mezheplerine Bakışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Şahiner, Necmeddin, *Son Şahitler Bediüzzaman Said Nursî'yi Anlatıyor*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2005.

Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, *İnsan ve kader (Mevkîfu'l- Beşer Tahte Sultani'l- Kader)*, çev, İsa Doğan, İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1989.

Taftazânî, Sa'düddîn Mesud b. Ömer b. Abdullah, *Şerhu'l-Makâsîd*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989.

-*Kelâm İlmi Ve İslâm Akâidi (Şerhu'l- akâid)*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1980.

Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2011.

Topaloğlu, Bekir, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi, *İslâm İnanç Esasları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 1998.

Turan, Ahmet, "Said-i Nursî ve Nurculuk," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, (1998), 22.

Uzunpostacı, Mustafa, "Ebû Hanîfe," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Mustafa Sabri Efendi," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, 2006.

- "Ehl-i Sünnet," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, 1994.

- "Ebû Hanîfe, Akaide Dair Görüşleri," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, 1994.

- "İbn Kayyim el-Cevziyye, İtikadi Görüşleri," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, 1999.

- "İstitâat", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, 2001.

- "Kader", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, 2001.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, *Mâturîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1992.

Yeğin, Abdullah, *İslâmî, ilmi, Edebî ve Felsefî Yeni Lügat*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1975.

Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.

Yüksel, Emrullah, *Sistemantik Kelâm*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.

Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, Umran Yayınları, 1981.

